BIJLAGE 5

Cultuurhistorisch onderzoek buitengebied gemeente Opsterland

Inhoud:

	Blz.
1. Algemeen	
1.1.Opdracht	4
1.2. Leeswijzer/ verantwoording	5
1.3.Beknopte ontstaansgeschiedenis van het buitengebied van de huidige gemeente Opsterland	6
1.4.Gebiedsindeling cultuurlandschappen van de gemeente Opsterland	8
1.5.Kernkwaliteiten van de gemeente Opsterland zoals in provinciaal document Grutsk op 'e Romte! weergegeven	10
1.6.Elementen en structuren van de gemeente Opsterland zoals op de Cultuurhistorische kaart (CHK2) provincie Fryslân weergegeven	12
2. Cultuurhistorische structuren en elementen gemeente Opsterland	
2.a. Cultuurhistorische structuren gemeente Opsterland	14
2.b. Cultuurhistorische elementen gemeente Opsterland	16
2.c. Aardkundige reliëfstructuur gemeente Opsterland	18
3. Deelgebied: Beekdal- en zandrug cultuurlandschap van de Boorne/Alddjip	20
3.1. Beknopte ontstaansgeschiedenis van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap	22
3.2. Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap	30
4. Deelgebied: De De hoogveenontginningsgebieden rond de Schoterlandse Compagnonsvaart, de Drachtster Compagnonsvaart en de Opsterlandse Compagnonsvaart	48
4.1. Hoogveenontginningsgebieden rond de Schoterlandse Compagnonsvaart	
a) Beknopte ontstaansgeschiedenis	50
b) Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling	56
4.2. Hoogveenontginningsgebieden rond de Drachtster Compagnonsvaart	
a) Beknopte ontstaansgeschiedenis	58
b) Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling	62
4.3. Hoogveenontginningsgebieden rond de Opsterlandse Compagnonsvaart	
a) Beknopte ontstaansgeschiedenis	66
b) Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling	72

5. Deelgebied: Grootschalige planmatige verveningen en droogmakerijen: De veenpolders: 6e en 7e veendistrict en de Groote Veenpolder	
5.1. Veenpolders 6e en 7e veendistrict en de Groote Veenpolder	
a) Beknopte ontstaansgeschiedenis	76
b) Werkverschaffingsprojecten in de veenpolders	82
5.2. Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling grootschalige planmatige verveningen en droogmakerijen	86
6. Deelgebied: De jonge veen- en heideontginningen Voorwerkersveld, 'woeste grond Koningsdiep', Mandeveld,en Duurswoude	
6.1. Beknopte ontstaansgeschiedenis van de jonge veen- en heideontginningen	90
6.2. a.Voorwerkersveld	
o Beknopte ontstaansgeschiedenis van het ontginningsproject Voorwerkersveld	94
o Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het ontginningsproject Voorwerkersveld	97
6.2. b.'Woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep'	
o Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject 'woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep'	98
o Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject 'woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep'	101
6.2.c Mandeveld	
o c Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject Mandeveld	102
o c Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject Mandeveld	105
6.2.d Duurswoude	
o d Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject Duurswouderheide	106
o c Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject Duurswouderheide	109
7. Literatuur- en archieflijst	110

1.1.Opdracht:

Projectopdracht van gemeente Opsterland:
Het verzoek is een cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren voor het buitengebied Opsterland in het kader van het gewijzigd Besluit ruimtelijke ordening (Bro). De wijziging, ingaande 1 januari 2012, houdt in dat bij het opstellen van een bestemmingsplan de gemeente handelt conform Bro artikel 3.1.6, tweede lid, onderdeel van a:

a. Een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden;

(Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed: Door wijziging van artikel 3.1.6, tweede lid, onderdeel a van het Bro dienen cultuurhistorische waarden uitdrukkelijk te worden meegewogen bij het vaststellen van bestemmingsplannen. Dat betekent dat gemeenten een analyse moeten verrichten van de cultuurhistorische waarden in een bestemmingsgebied en moeten aangeven welke conclusies ze daar aan verbinden en op welke wijze ze deze waarden borgen in het bestemmingsplan.)

Het cultuurhistorisch onderzoek bestaat uit een inventarisering van belangrijke cultuurhistorische kenmerken in het buitengebied en een waardestelling hiervan.

Deze waardestelling van de diverse cultuurhistorische kenmerken van het gebied dient als afwegingsinstrument voor de verwerking van cultuurhistorische aspecten van het gebied in het bestemmingsplan.

Eindrapport Cultuurhistorisch onderzoek buitengebied gemeente Opsterland

Auteur : Drs. Annelies Hartman, cultuurhistoricus

Opdrachtgever : Gemeente Opsterland, mr. Aize Kramer, drs. A.H. Visser

Datum : 8 maart 2013

1.2.Leeswijzer

De gemeente Opsterland heeft meerdere cultuurlandschappen binnen haar grenzen. Om de ontstaansgeschiedenis van de gemeente helder te houden is besloten de gemeente op te delen naar de cultuurlandschappen die de meeste invloed gehad hebben op de huidige verschijningsvorm van de buitengebieden in de gemeente.

Er zijn een aantal cultuurhistorische ontwikkelingen die gemeente breed geduid kunnen worden, met name op het gebied van de infrastructuur, architectuur en reliëf. Deze worden eerst uitgelicht (hfdst.2) alvorens de verschillende cultuurlandschappen te behandelen(hfdst.3 en verder).

De cultuurlandschappen in de gemeente Opsterland zijn:

- Het beekdal- en dekzandrug landschap van de Boorne/Alddjip (hfdst.3)
- De hoogveenontginningsgebieden rond de Drachtstervaart, de Opsterlandse Compagnonsvaart en de Schoterlandse Compagnonsvaart (hfdst.4)
- De veenpolders 6^{e} en 7^{e} veendistrict en de Groote veenpolder (hfdst.5)
- De jonge veen- en heideontginningen (hfdst.6)

Het gebied van de gemeente Opsterland heeft zich in de periode 'volle middeleeuwen'(850- 1200/1250 n.Chr.) gevormd tot cultuurlandschap. In die periode vonden de eerste ontginningen vanuit de beken plaats en rond 1200 n.Chr. is er bewoning. De ontwikkelingen van de verschillende landschappen hebben hun nadruk in verschillende tijdsvakken van de middeleeuwen tot nu, vastgelegd. Dit wordt per cultuurlandschap in de vorm van een beknopte ontstaansgeschiedenis besproken. Hieruit volgt een analyse van de cultuurhistorische kenmerken en een waardering van deze kenmerken per cultuurlandschap.

De geraadpleegde archieven en bronnen vindt u in hoofdstuk 7.

1.2.Verantwoording

Het onderzoek is gedaan aan de hand van een literatuurstudie , archiefonderzoek, kaarten en rapporten. Er is geen uitgebreid veld- en architectuuronderzoek gedaan. De cultuurhistorische elementen en structuren die per cultuurlandschap benoemd zijn en gewaardeerd zijn, zijn niet tot op kavelniveau uitgewerkt. Ze zijn de belangrijke onderdelen van dit cultuurlandschap en geven de handvatten, tezamen met de uitgangspunten van de andere onderdelen in het bestemmingsplan om vragen op lokaal niveau te beantwoorden.

De informatie op de Cultuur Historische Kaart Fryslân (CHK2) is meegenomen in de beschrijvingen en waardestelling evenals de richtlijnen als gesteld in het provinciaal document Grutsk op 'e Romte!.
Beide informatiebronnen zijn verwerkt in de waardestelling en aangevuld met op gemeentelijk niveau toegespitste, belangrijke onderdelen per cultuurlandschap.

Er zijn procedure afspraken gemaakt om een verdiepingsslag in het archeologisch onderzoek voor de gemeente Opsterland uit te voeren. Tot deze resultaten bekend zijn worden de archeologische duidingen gebaseerd op de gegevens van het oude bestemmingsplan, de informatie van de FAMKE en de regelgeving in de 'Verordening Romte Fryslân', van de provincie Fryslân, vastgesteld 15 -06-2011.

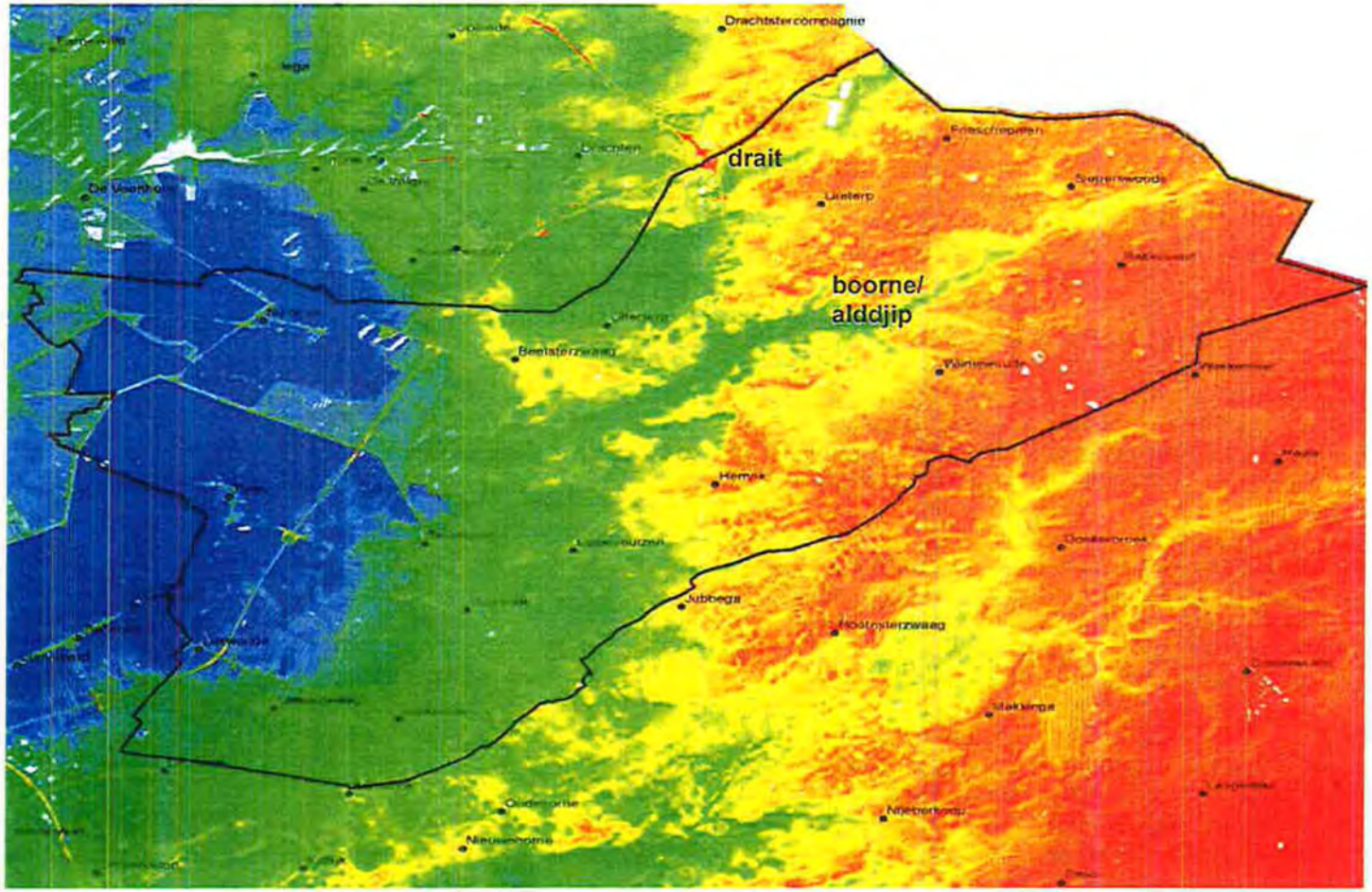

AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland) hoogtekaart 2008, gemeente Opsterland

1.3. Beknopte ontstaansgeschiedenis van het buitengebied van de huidige gemeente Opsterland

In de voorlaatste ijstijd (Saalien tussen 370.000 en 130.000 jaar geleden) lag Fryslân onder een ijslaag die vanuit Scandinavië naar het zuiden geschoven was. Deze ijslaag bracht klei, zand en stenen mee (keileem) en vormde o.a. het Fries-Drents Plateau, waarvan de uitlopers zich tot in de Zuidelijke Wouden uitstrekken. In de laatste ijstijd (Weichselien 115.000-10.000 jaar geleden) bereikte het ijs Fryslân niet meer, maar de bodem was wel permanent bevroren en de vegetatie verdween.
In de warmere periode tussen de ijstijden smolt de ijskap waardoor er een stroom van smeltwater op gang kwam en het zacht glooiende gebied aantastte door erosie. Deze smeltwaterstromen schuurden brede dalen uit, de voorlopers van de huidige beekdalen in het oosten van Fryslân en duidelijk zichtbaar op de hoogtekaart (Actueel Hoogtebestand Nederland).

In de warmere perioden van het Weichselien trad er door wind en water ook erosie op en verdween het land onder een dikke laag dekzand. Daar waar het grondwater aan de oppervlakte kwam vormden zich, door de permanente vorst, heuvels met een ijskern zg. ijslenzen of pingo's.

Met het stijgen van de temperatuur verdween de ijskap en steeg de zeespiegel. Dit zorgde landinwaarts voor een stagnatie in de waterafvoer en er begonnen zich veenmoerassen te vormen op het keileem en dekzand. Het veen breidde zich uit en vulde uiteindelijk ook de beekdalen en bedekte de hogere zandgronden.
Er was sprake van regelmatige bewoning aan het eind van de laatste ijstijd, zo'n 13.000 jaar geleden, maar door het oprukkende veen werd het gebied te nat en te geïsoleerd en lijkt in de loop van de bronstijd (2000-800 v.Chr.) de aanwezigheid te verdwijnen.

Het duurde voor het huidige Opsterland tot vermoedelijk de late 10^{e} eeuw voordat er via de veenriviertjes weer bewoners arriveerden. Het natuurlandschap werd een cultuurlandschap.

De ontwikkelingen en met name de ontginningen die toen in gang zijn gezet hebben de vorm van het huidige Opsterland bepaald en vormen het uitgangspunt voor de cultuurhistorische verkenning van het gebied.
De gemeente Opsterland heeft door de verschillend gevormde natuurlandschappen nu meerdere cultuurlandschappen binnen haar grenzen.

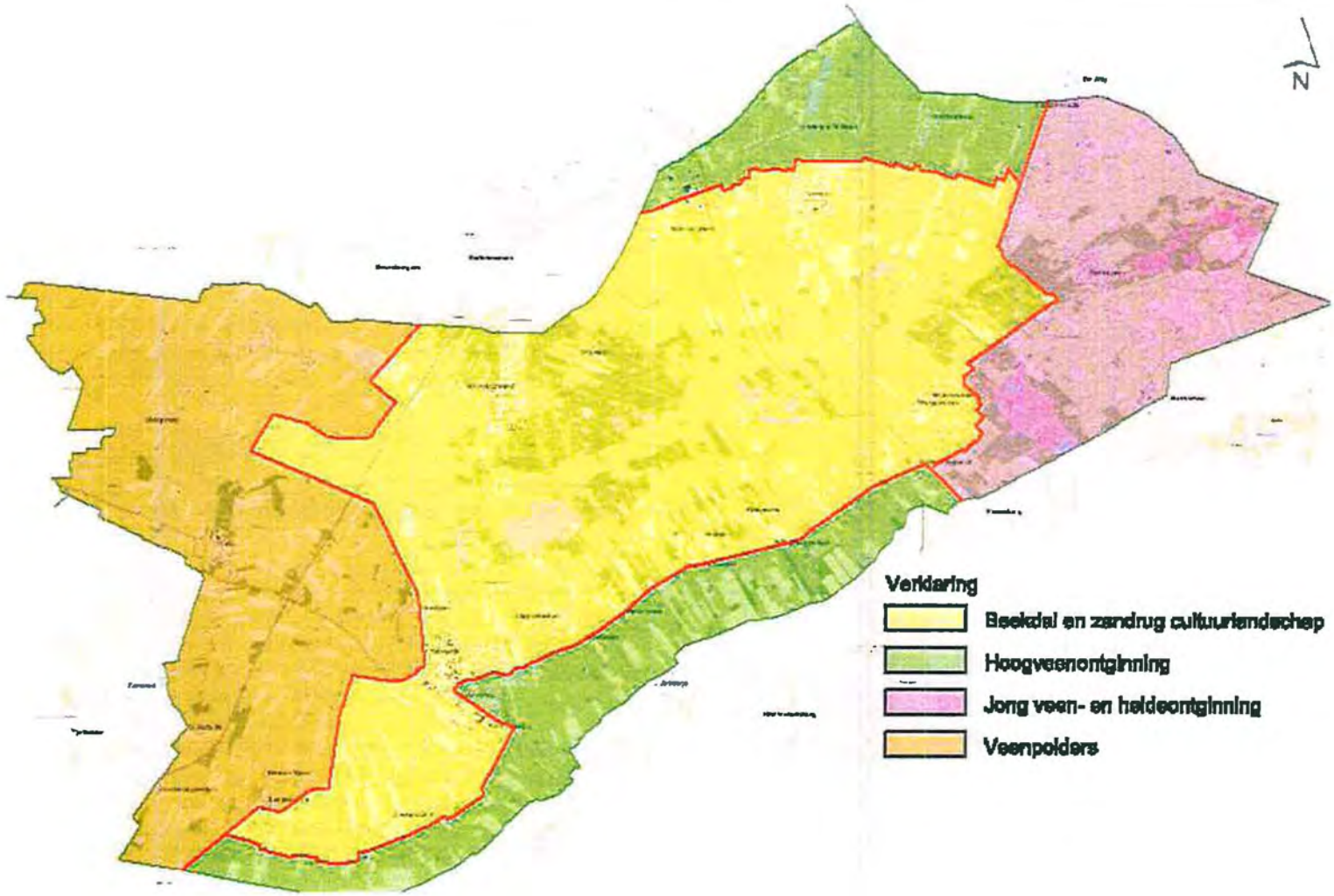

topografische kaart 2012, gemeente Opsterland, gebiedsindeling cultuurlandschappen

1.4. Gebiedsindeling cultuurlandschappen van de gemeente Opsterland

De ontwikkeling van de verschillende landschappen hebben hun hoogtepunt in verschillende tijdsvakken van de middeleeuwen tot nu beleefd:

- Het **beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap** is ontstaan vanuit de rivierontginningen in de middeleeuwen.
- De **hoogveenontginningen** vonden plaats in de 16e tot 18e eeuw.
- De **veenpolders** kennen hun ontstaan in de 19e en 20e eeuw, na de grootschalige laagveenontginningen in het Lage Midden met rampzalige overstromingen.
- De **jonge veen- en heide ontginningen** waren vooral een resultaat van ontginning- en werkverschaffingsprojecten in de 20e eeuw.

Al deze ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de huidige cultuurlandschap verschijningsvorm.

In de topografische kaart 2012 hiernaast zijn deze verschillende gebieden aangegeven en worden in de volgende hoofdstukken behandeld.

Bij de analyse en waardestelling van de deelgebieden wordt het provinciaal document 'Grutsk op 'e Romte' meegenomen; er wordt dit jaar nog een besluit genomen inzake de status van dit document. Ook is de Cultuurhistorische Kaart (CHK2) Fryslân meegenomen met name voor de gedetailleerde informatie over cultuurhistorische en archeologische waardevolle elementen en structuren in het gebied.

De cultuurhistorische ontwikkelingen zijn leidend voor de gebiedsindeling en de benaming van de cultuurlandschappen van de gemeente. Er wordt in dit rapport dan ook een andere begrenzing en **benaming** gehanteerd dan in het landschapsbeleidsplan en het bestemmingsplan buitengebied:

- beekdallandschap en woudontginning/ coulissenlandschap van het landschapsbeleidsplan/ bestemmingsplan wordt in cultuurhistorie als één samenhangende ontwikkeling beschouwd en beekdal- en dakzandrug landschap genoemd.
- hoogveenontginning grootschalig, hoogveenontginning kleinschalig en hoogveenontginningen met wijken in het landschapsbeleidsplan, in het bestemmingsplan veenontginningslandschap genoemd, zijn voor de cultuurhistorie verschillende ontwikkelingen zowel in tijd als in opzet en worden opgesplitst in hoogveenontginningen en jonge veen- en heideontginningen.
- ook het gebied wat in het landschapsbeleidplan/ bestemmingsplan als totaal veenpolder (laagveenontginning)/ veenpolderlandschap genoemd wordt heeft voor de cultuurhistorie meerdere ontstaansgeschiedenissen en wordt behandeld bij het beekdal- en zandruglandschap en de veenpolders. Het beekdal wordt, voor zover het binnen het systeem van de veenpolders ligt, hierin meegenomen.

Voor wat betreft de **begrenzing** van de cultuurlandschappen:

- de hoogveenontginning vanuit de Drachtstervaart betreft ook het gebied ten zuiden van de vaart en wordt meegenomen in de hoogveenontginning
- de Bakkeveense duinen zijn onderdeel van de jonge veen- en heide ontginningen, dit is ook het geval met de Duurswouderheide
- de grens van de veenpolders is aangehouden bij deze grootschalige ingreep. Dit betekent dat Terwispel als onderdeel van het veenpolder systeem is meegenomen. De Fennenpolder ten westen van Gorredijk is vanuit de middeleeuwse rivierontginning ontstaan en is onderdeel van het beekdal en zandrug cultuurlandschap.

De unieke combinatie van natuurlijk landschap en haar gebruik en bewoning heeft de diverse cultuurlandschappen gevormd en deze vormen de basis voor de beoordeling van de ruimtelijke kwaliteit. Uit bovenstaande volgt dan ook het advies om de op cultuurhistorische kenmerken en argumentatie gebaseerde landschapsindeling te hanteren voor het bestemmingsplan.

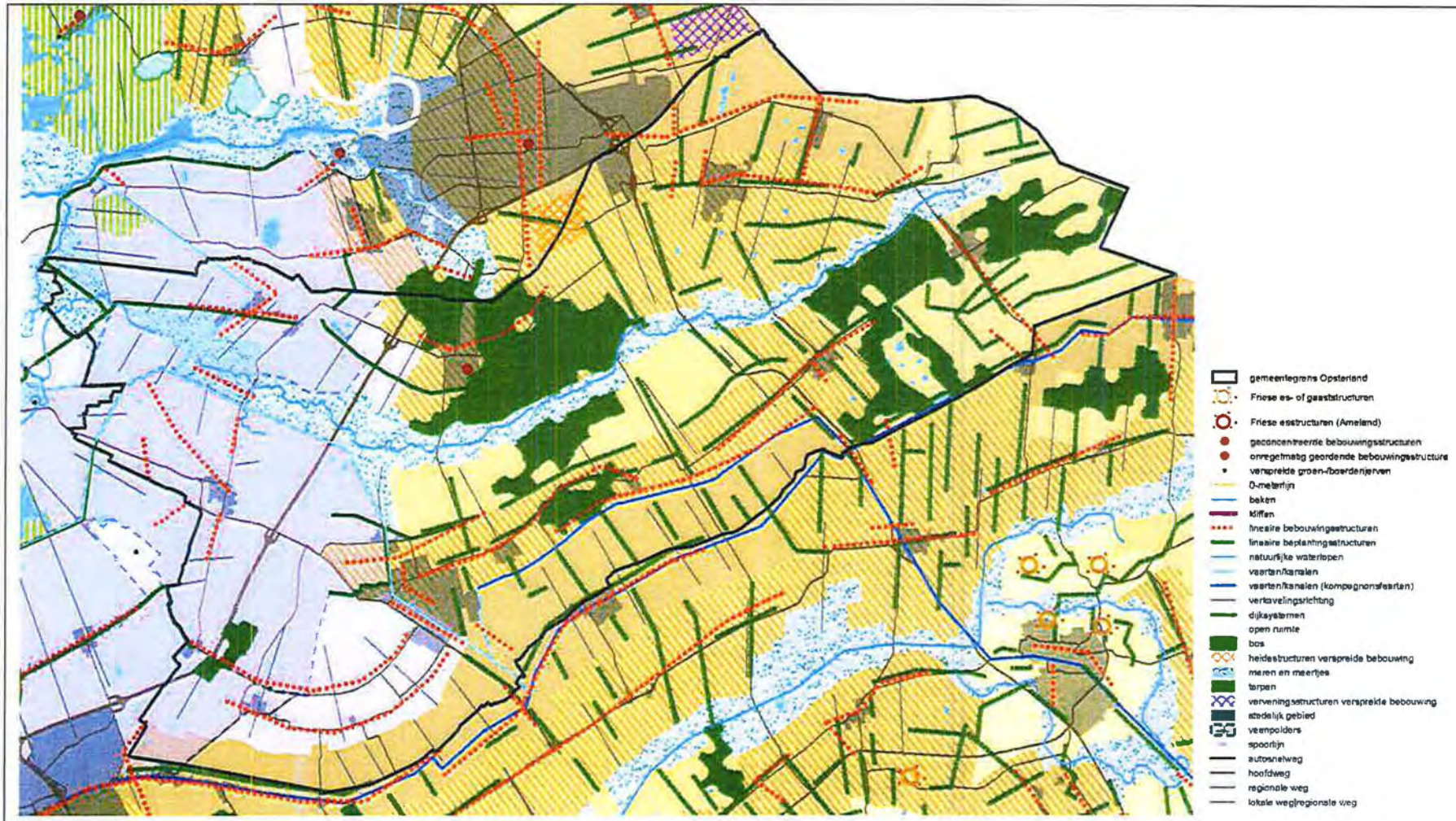

Grutsk op 'e Romte, 2012 kernkwaliteitenstructurenkaart gemeente Opsterland

1.5.Kernkwaliteiten van de gemeente Opsterland zoals in provinciaal document Grutsk op 'e Romte! weergegeven

Grutsk op 'e Romte:

Algemeen:

'In Grutsk op 'e Romte worden landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang in samenhang geanalyseerd en gewaardeerd. Het doel hiervan is behoud en verdere ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit door middel van informeren, adviseren en inspireren. Op deze wijze verwacht de provincie Fryslân de doorwerking van de provinciale belangen in ruimtelijke plannen van gemeenten, rijk en provincie binnen Fryslân te borgen.'

'*Grutsk op 'e Romte* geeft de belangen van de provincie weer die voortkomen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van Fryslân en de wijze waarop dit nu terug te vinden is in de verschijningsvorm van Fryslân.' (blz. 12 *Grutsk op 'e Romte*)

'Grutsk is opgebouwd uit een overzicht van samenhangende structuren en waardevolle elementen die voor onze provincie van provinciaal belang zijn. Aan deze structuren en elementen van provinciaal belang is een richtinggevend advies gekoppeld. Hiermee geeft de provincie aan op welke wijze met deze karakteristieke structuren en elementen van provinciaal belang omgegaan zou moeten worden. (blz. 12 *Grutsk op 'e Romte*)

Hierbij worden de volgende strategieën gehanteerd:
Advies: (vet) hier gaat het om samenhangende elementen of structuren die zeldzaam, uniek en/of heel bijzonder voor Fryslân -of zelfs nationaal bijzonder zijn- en die zeer kwetsbaar zijn in hun verschijningsvorm.
Om die reden dienen zij, bij ruimtelijke ontwikkelingen, in stand gehouden te worden en gerespecteerd in hun context.

Advies: (niet vet) hier gaat het om samenhangende elementen of structuren die zeldzaam, karakteristiek en/ of bijzonder voor Fryslân of zelfs daarbuiten zijn. Deze structuren zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen op verschillende wijzen te versterken, te herstellen of te behouden. (blz. 12 *Grutsk op 'e Romte*)

Het provinciaal belang is samengebracht op een landschappelijke en cultuurhistorische structurenkaart.

Gemeente Opsterland:

Voor de gemeente Opsterland zijn een deel van de kernkwaliteiten van het gebied het Lage Midden en een deel van het gebied de Zuidelijke Wouden van belang.
Deze zijn voor de gemeente Opsterland uitvergroot en worden in dit rapport verder uitgediept.

De provinciale waardering geldt als leidraad, de 'vette' adviezen zijn per cultuurlandschap aangehaald (in dit rapport in blauw weergegeven), en voor de gemeente Opsterland geconcretiseerd in de analyse en waardestelling voor het buitengebied en waar nodig aangevuld met op gemeentelijk niveau van cultuurhistorisch belang zijnde aanvullingen.

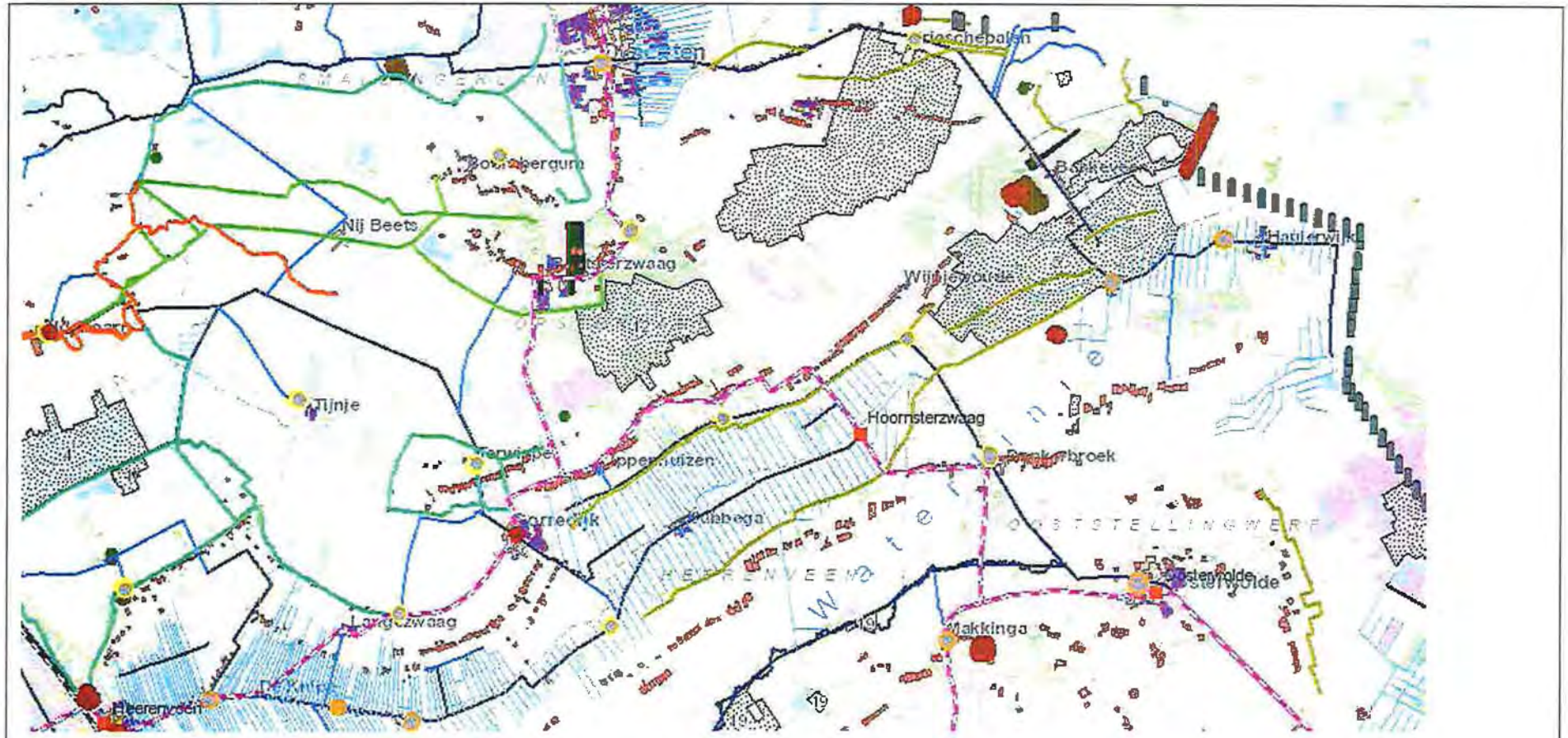

Cultuurhistorische kaart (CHK2) met de categorieën, legenda zie www.fryslan.nl/chk

1.6. Elementen en structuren van de gemeente Opsterland zoals op de Cultuurhistorische kaart (CHK2) provincie Fryslân weergegeven

Cultuurhistorische Kaart CHK2:

'Uitgangspunt voor de totstandkoming van de CHK is het werkrapport "Wordingsgeschiedenis van Fryslân". In dit rapport is het verhaal van de ontstaansgeschiedenis van de provincie beschreven vanuit de ontwikkelingen die in de loop der tijd, op allerlei gebieden, hebben plaatsgevonden. Uit dit verhaal zijn cultuurhistorische elementen en structuren naar voren gekomen -het cultuurhistorische erfgoed-, die de fysieke vertaling van die ontwikkeling vormen.' [1]

De Cultuurhistorische Kaart Fryslân, de CHK2, is digitaal te raadplegen op de site van provincie Fryslân. Ze geeft informatie over elementen en structuren van aardkundige, archeologische, historisch- geografische en bouwhistorische aard in de provincie Fryslân. www.fryslan.nl/chk

Natuurlijk behoort ook de archeologie tot de cultuurhistorie van Fryslân. Deze informatie is samengebracht op de Friese Archeologische Monumentenkaart Extra, de FAMKE, waarbij een beleidsparagraaf en beleidskaarten zijn opgenomen. Deze kunt u ook vinden op www.fryslan.nl/famke.

De informatie van beide kaarten wordt meegenomen in de beoordeling van aanvragen en ingrepen in het cultuurhistorische erfgoed van de gemeente.

De Cultuurhistorische Kaart omvat 23 categorieën van cultuurhistorische elementen en structuren:.

- Aardkunde / Geomorfologie
- Aardkundig waardevolle gebieden
- Boerderijplaatsen
- Verkaveling
- Nederzettingsvormen
- Kerken
- Middeleeuwse kloosters en kloosterterreinen
- Uithoven
- Stinzen en states / buitenplaatsen
- Vestingwerken
- Vaarwegen
- Dijken
- Eendenkooien
- Spoor- en tramwegen
- Provinciale grenspalen
- Jongere bouwkunst (1850-1940)
- Gebieden en gezichten met bijzondere waarde
- Wederopbouw (wijken)
- Delfts Rood
- Zuivelfabrieken
- Rijksmonumenten
- Beschermde landgoederen / buitenplaatsen
- Beschermde stads- en dorpsgezichten

[1] Cultuurhistorische kaart, site provincie Fryslân

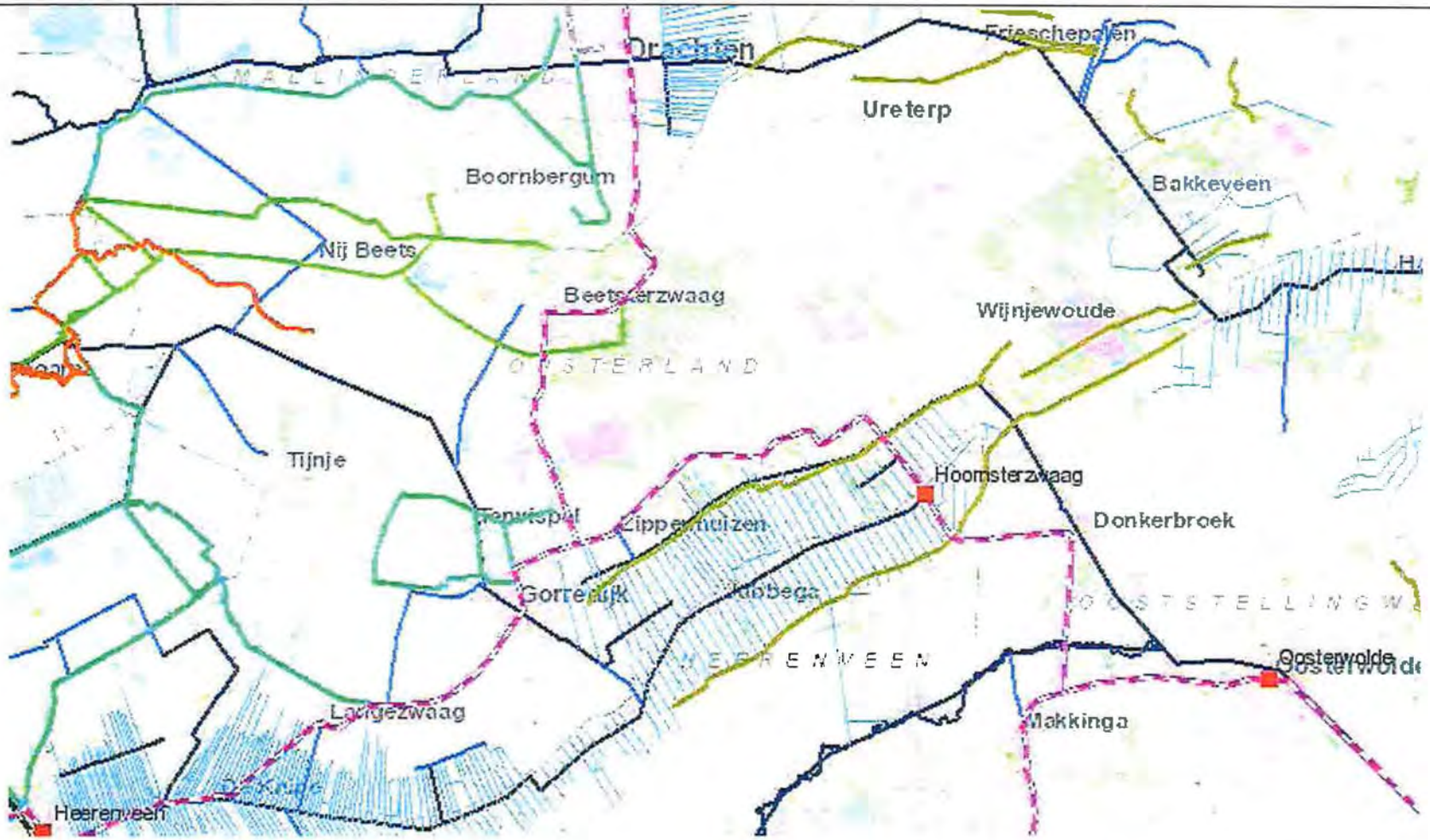

CHK structuren zoals dijken, vaarten en wijken, tramwegen in de gemeente Opsterland

2. a. Cultuurhistorische structuren gemeente Opsterland

Beknopte ontstaansgeschiedenis:
Gemeente brede cultuurhistorische ontwikkelingen zijn vooral te vinden in infrastructurele structuren voor bescherming en mobiliteit: (tol)wegen, voet- en kerkepaden, (trek) vaarten en jaagpaden, opvaarten, sloten, dijken en spoor- en tramwegen.

De ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente is grotendeels bepaald door een samenspel van het aanwezige landschap en het gebruik van dit landschap door de bewoners waardoor voor elk type cultuurlandschap een eigen ontwikkeling is gerealiseerd en een specifieke cultuurhistorische ontwikkeling is aan te geven.

Het landschap bepaalde de ontwikkeling van de samenleving tot in de 19e eeuw de industriële revolutie zijn intree deed en de samenleving het landschap ging bepalen. Dit is vooral te zien in de infrastructuur van sporen en wegen die dwars over welke andere ontwikkeling of structuur uitgerold werd. De economische vooruitgang was hierbij het uitgangspunt.

Tot het midden van de 19e eeuw waren er maar weinig of geen verharde wegen in Opsterland. De belangrijkste verbindingen liepen van west naar oost, over de zandruggen. Er was een tolweg van Frieschepalen via Lippenhuizen en Gorredijk naar Heerenveen en Lemmer. De noord-zuid verbindingen waren voornamelijk over het water, er liep een tolweg van Beetsterzwaag naar Lippenhuizen
Deze oude structuren van tolwegen, kerkepaden, jaagpaden en opvaarten raken ondergeschikt na de industriële groei.

De tramwegen vormen een tussenvorm. Ze zijn een vorm van modernisering, van het moderne mobiele tijdperk, maar ze volgen nog wel de bestaande doorgaande routes. In 1882 kwam de stoomtramlijn Heerenveen-Gorredijk tot stand. Deze werd in 1884 doorgetrokken naar Drachten. In 1911 werd de lijn Gorredijk- Oosterwolde aangelegd.

Waardestelling:
Wegen
De oorspronkelijke oude provinciale wegen zijn als grote structuren nog aanwezig maar hebben veel van hun karakter en uitstraling verloren.
Er zijn al veel oude structuren aangepast of verdwenen door rotondes, verplaatsen van kruispunten, omleggingen e.d.. Vooral van de trajecten die door de dorpen en steden lopen/ liepen is de afleesbaarheid afgenomen. Voor ingrepen zijn de oorspronkelijke trajecten en aankleding van groot belang en dient men de oorspronkelijke structuren als uitgangspunt te hanteren en waar mogelijk te herstellen.

Trambanen
Na de Tweede Wereldoorlog werd het personen vervoer per tram gestaakt omdat de autobusdiensten deze taak hadden overgenomen en werden de rails verwijderd. Het tracé volgde de doorgaande wegen en is nog aanwezig. Interessant is de combinatie van het tramtracé met eind 19e eeuw - begin 20e eeuw architectuur die zich concentreert langs het tracé. De komst van de tram heeft kleine voorname woonlinten doen ontstaan. In het Monumenten inventarisatie project(MIP) zijn veel van deze panden als potentieel belangrijk aangewezen. Op de kaart hiernaast zijn de concentraties te zien. Het is van belang deze linten zoveel mogelijk in tact te laten en te houden; aanvullingen en uitbreidingen zoveel mogelijk te beperken. Indien nodig dan de sfeer, stijl en uitstraling als zeer zorgvuldige basis hanteren.

Voet- en kerkepaden
Op de kaart van Oude Paden - Nieuwe Wegen op de provinciesite staan bestaande en verdwenen paden en wegen, aangevuld met informatie over interessante cultuurhistorische gebouwen, elementen, volksverhalen en anekdotes die bij de paden horen. De kaart legt uit hoe de paden en wegen in Fryslân zijn ontstaan en soms weer zijn verdwenen[2]. De trajecten kunnen inspiratie bieden bij locale invullingen.

Dijken, vaarten en wijken
Deze worden bij de diverse deelgebieden besproken.

[2] www.fryslan.nl zie padenkaart

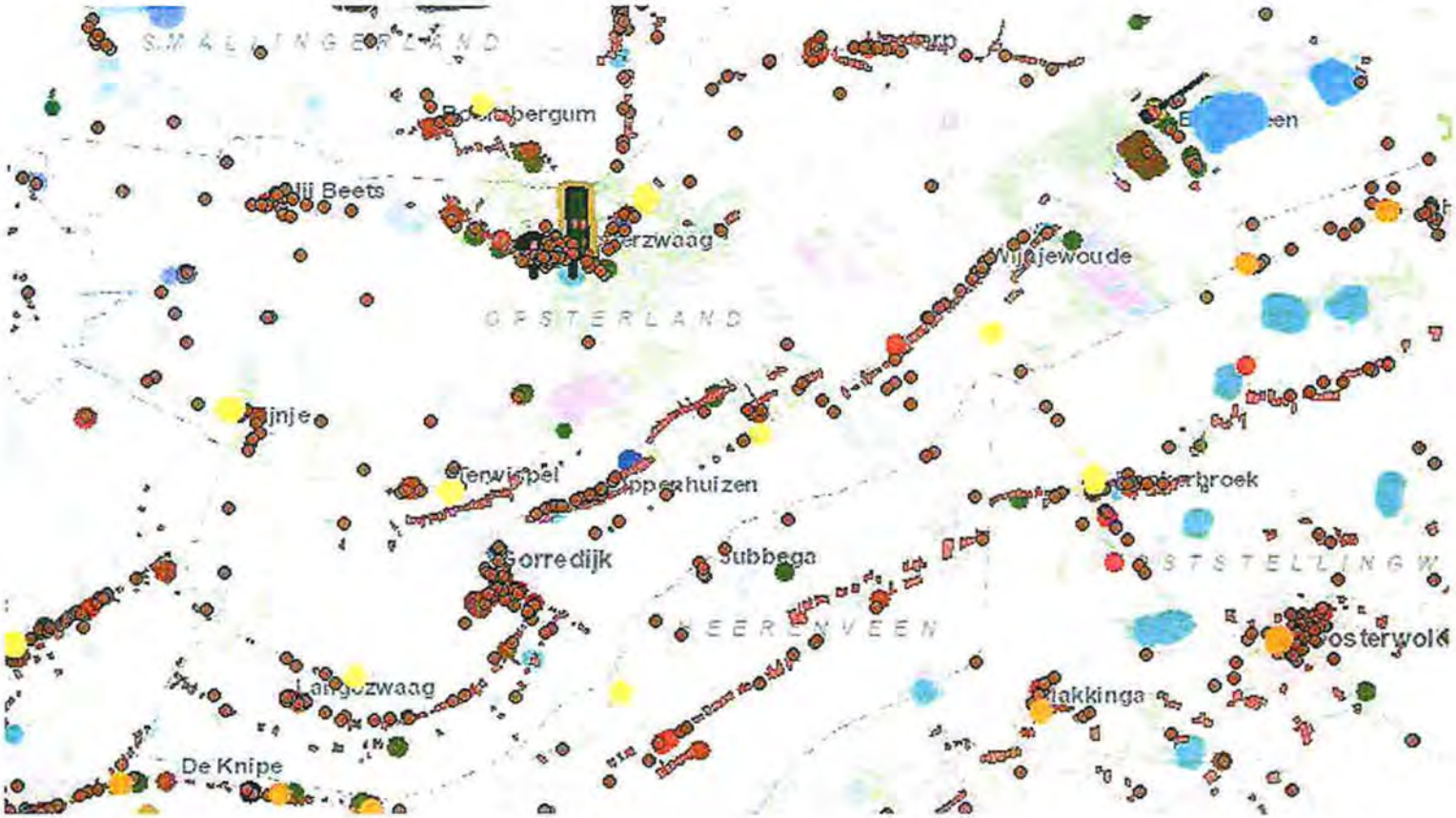

CHk met elementen zoals architectuur met status: rijksmonumenten, beschermde buitenplaatsen/landgoederen, kloosters, uithoven (Famke) en belangrijke geïnventariseerde elementen zoals jongere bouwkunst (1850-1940), verhoogde boerderijplaatsen en zuivelfabrieken

2.b. Cultuurhistorische elementen gemeente Opsterland

Beknopte ontstaansgeschiedenis:

De elementen hebben met name betrekking op de architectuur die in de loop van de eeuwen tezamen met het cultuurlandschap ontstaan en ontwikkeld is. Het betreft niet alleen bewoning maar ook bedrijvigheid (industriepanden, molens, zuivelfabrieken e.d.), hulpmiddelen voor transport en vervoer (bruggen, sluizen e.d) als ook afbakeningen (grenspalen, 'scheidinghe', vestingwerken e.d.) en sociale ontwikkelingen (kerken, theaters, ziekenhuizen e.d.).

Het cultuurlandschap bepaalde de bewoning totdat de industriële revolutie het landschap ging bepalen en het ondergeschikt werd aan de industriële vooruitgang. Deze vooruitgang werd ongeacht het landschap doorgevoerd, zie met name de grote infrastructurele uitwerkingen.

Waardestelling:

Een deel van de elementen heeft inmiddels een status in de vorm van 'Rijksmonument', 'Beschermd gebied', 'gemeentelijk monument', 'Archeologisch monument'.

Daarnaast geeft de Cultuurhistorische kaart een aantal belangrijke categorieën aan dat wel geïnventariseerd is, maar nog niet gewaardeerd. Zuivelfabrieken als uiting van een belangrijke industriële ontwikkeling in Fryslân verdient aandacht.

Ook de jonge bouwkunst (1850-1940) is een uiting van die industriële ontwikkeling en heeft daarmee een relatie, hetzij als locatie (langs de tramlijn e.d.) hetzij als functie (directeurswoning e.d.).

De groep (oude)boerderijplaatsen (totaal in Fryslân ruim 8000 aanwezig en verdwenen) is in de hele ontstaansgeschiedenis van Fryslân van wezenlijk belang (zie ook 'De wordingsgeschiedenis van Fryslân in thema's') en dient zowel archeologisch (aanwezig en verdwenen) als architectonisch (aanwezig) veel aandacht te krijgen. Er is door de gemeente ten aanzien van de architectuur al actie ondernomen door een lijst op te stellen met boerderijen in het buitengebied die door hun bouwvorm voor de gemeente van belang zijn als beelddragers in het landschap.

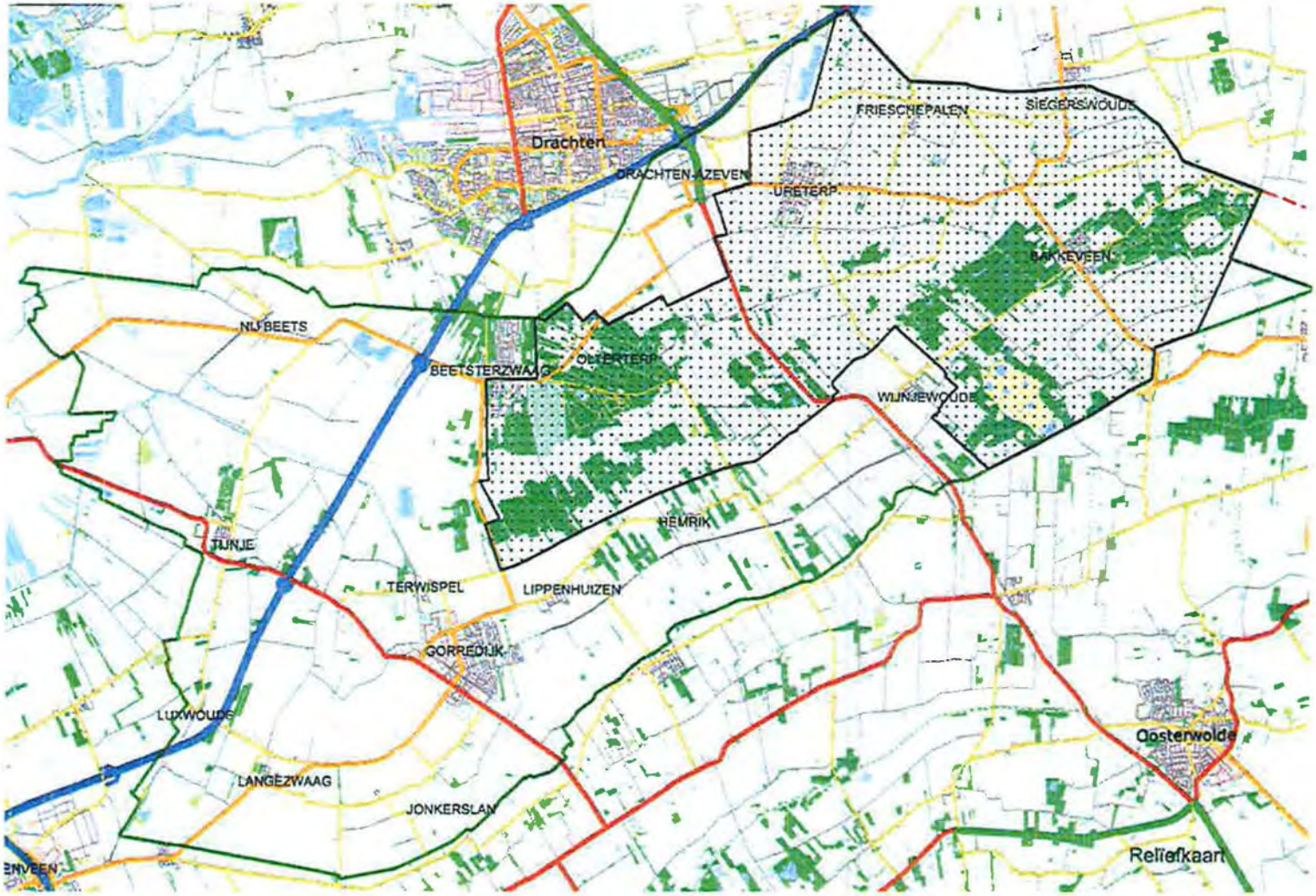

Gebied met belangrijke reliëfvorming gemeente Opsterland (zwart gestippeld)

2.c. Aardkundige reliëfstructuur gemeente Opsterland

Beknopte ontstaansgeschiedenis:

De gemeente Opsterland heeft door haar ligging aan de uitlopers van het Fries-Drents Plateau een verscheidenheid aan landschappen en aardkundige ontwikkelingen binnen haar grondgebied, ontstaan in de voorlaatste ijstijd. Deze ontwikkeling heeft ook een variatie aan reliëf voortgebracht. Dit reliëf is de weerslag van de ontstaansgeschiedenis en de bruikbaarheid van de ondergrond en verklaart de ontstaansgeschiedenis van de cultuurlandschappen. Ook de dobben/ pingoruïnes vormen hier een onderdeel vanuit dezelfde tijdsontwikkeling.

De hoogtekaart (blz. 6.) laat zien dat er sprake is van duidelijke hoogteverschillen, niet alleen tussen het veengebied en het plateau, maar hierbinnen ook tussen de beekdalen en de zandruggen.

Een combinatie van de hoogtekaart, de aangegeven aardkundig waardevolle gebieden (CHK2), hoogtelijnen en verschillen op de topografische kaart en visuele waarneming heeft het hiernaast aangegeven reliëfbeeld opgeleverd. De aangegeven grens is een relevante grens voor het gebied dat bescherming verdient, het is niet een absolute grens van het al dan niet aanwezige reliëf. Het geeft met name aan waar de kwetsbaarheid van het reliëf in het landschap het grootst is en de meeste aandacht behoeft.

Het beekdal en de zandruggen zijn belangrijk en kwetsbaar; zo ook de zandkop bij Olterterp. Het voormalige dal van de Drait in het noordoosten van de gemeente is ook een historische en kwetsbare structuur.

Waardestelling:

Het reliëf is een belangrijke ruimtelijke structuur die, omdat er binnen Fryslân de verschillen in het reliëf vaak zeer beperkt en subtiel zijn, zeer kwetsbaar is, en bescherming nodig heeft. In het gebied wat op de kaart aangegeven wordt is het reliëf met het blote oog waar te nemen en vormt hierdoor een sterke overweging. Het reliëf in het gebied waar veel pingoruïnes aangetroffen worden, het oosten van de gemeente, is subtieler, maar belangrijk. Naast reliëf van de nog aanwezige pingoranden (die veelal verdwenen zijn) zijn de pingoruïnes ook informatiebronnen van vroegere klimatologische omstandigheden en de invloed van de mens in het gebied.

Een deel van het aangegeven gebied, zoals de Lippenhuisterheide, de Hemrikkerscharren, de Wijnjeterper Schar, de Duurswouderheide, de Bakkeveense duinen worden al beschermd vanuit natuur maar verdienen ook bescherming vanuit het belang dat reliëf in dit gebied vertegenwoordigt.

Het gebied De Mersken langs de Boorne/Alddjip en het gebied rond Ureterp aan de vaart en Frieschepalen, het voormalige dal van de Drait (zie blz 58-60) hebben duidelijk zichtbare hoogteverschillen. Hier geldt het aanwezige reliëf respecteren en als uitgangspunt hanteren bij nieuwe ontwikkelingen.

Het reliëf in het landbouwgebied van het Mandeveld is dusdanig grootschalig geworden dat dit als onderdeel van de grootschalige agrarische ontwikkeling haar verschijningsvorm houdt en behoeft geen expliciete bescherming. Dit geldt ook voor het gebied rondom de Hemrik en Wijnjewoude.

Er wordt voor de archeologie een verdiepingsslag uitgevoerd waarbij o.a. de dobben en pingoruïnes nader bestudeerd en gewaardeerd worden en de ontstaansgeschiedenis rondom verdwenen boerderijplaatsen, oude kerkhoven en huisterpen, zowel langs de Boorne/Alddjip als langs de voormalige Moerdiep/Wispel/ Olde Ee.

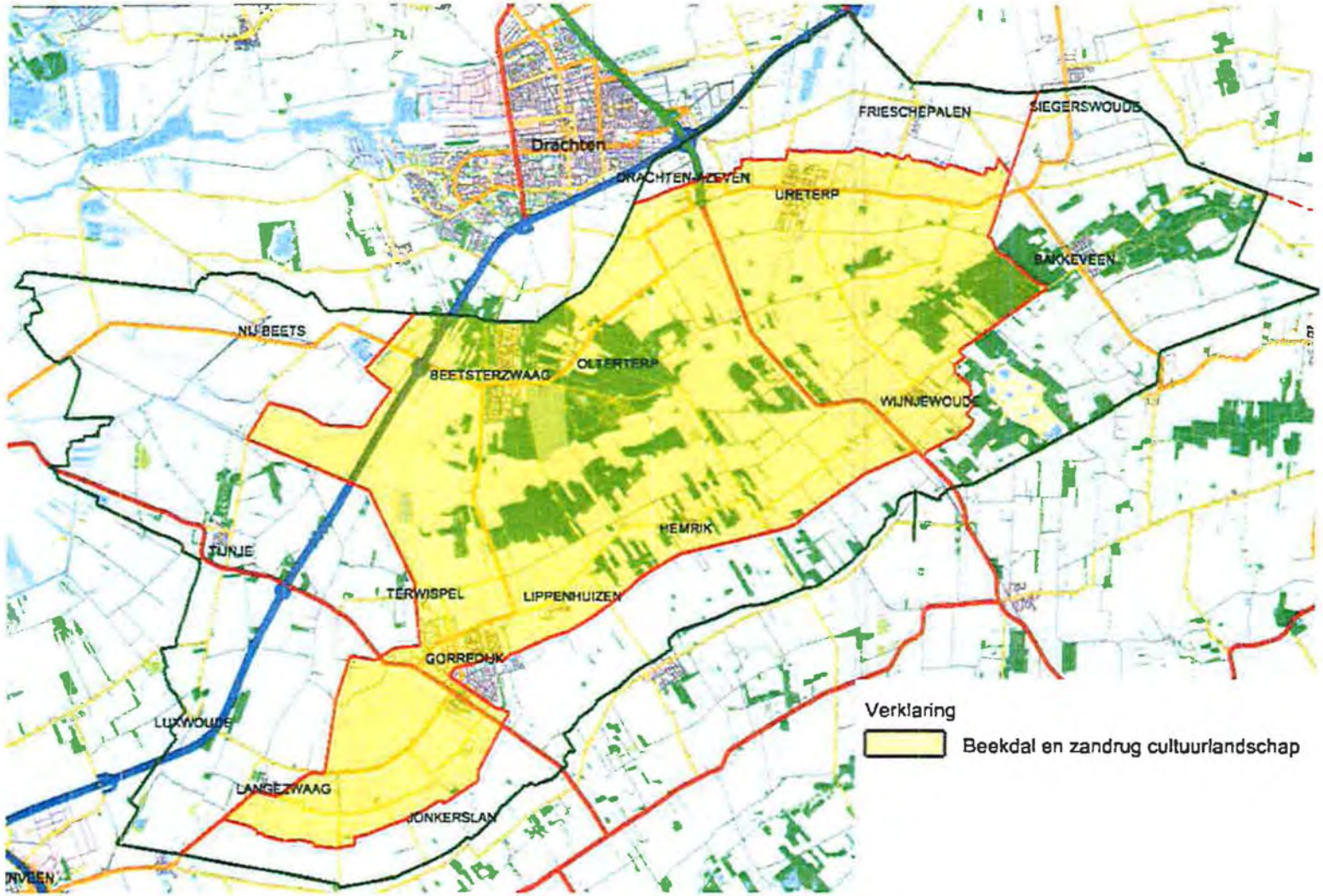

Gebiedsindeling, de gele kleur betreft het gebied beekdal en dekzandrug cultuurlandschap Boorne/Alddjip en Wispel/Olde Ee

3. Deelgebied: Beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap van de Boorne/Alddjip (Koningsdiep)

Voor het beekdal en dekzandrug cultuurlandschap wordt het gebied vanaf (oud) Beets naar het oosten behandeld. Ook de oorspronkelijke ontginning langs een zijriviertje van de Boorne : Wydde Wispel en Olde Ee (Schotanus) wordt tot dit type cultuurlandschap gerekend.

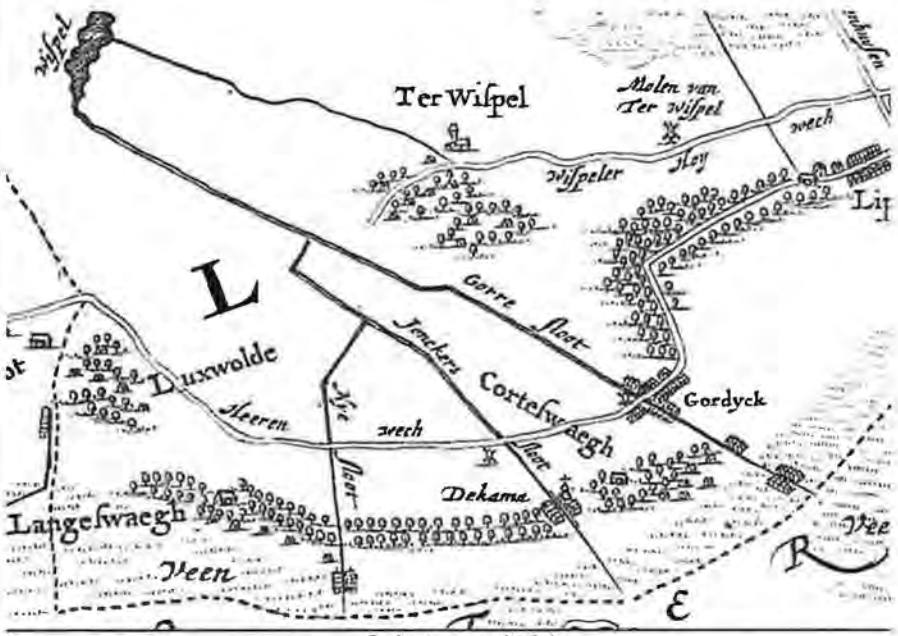

Schotanus 1664

Het Alddjip/ Koningsdiep ontspringt in het Mieuwmeer. Behalve in 't Voorwerek' is op de Schotanus kaart en de Eekhoff kaart geen ontwikkeling te zien. De ontginningen rond de bovenloop zijn van recente datum en worden besproken in het hoofdstuk 'jonge veen- en heideontginningen'.

De benedenloop van de Boorne/Alddjip, tussen Nijbeets, Swynswei, en Aldeboorn, is onderdeel geworden van de grote verveningen in de 19^{e} eeuw en wordt bij de cultuurhistorie van de veenpolders besproken.

De Drait wordt besproken in het grootschalige hoogveenontginning cultuurlandschap van de Compagnonsvaarten.

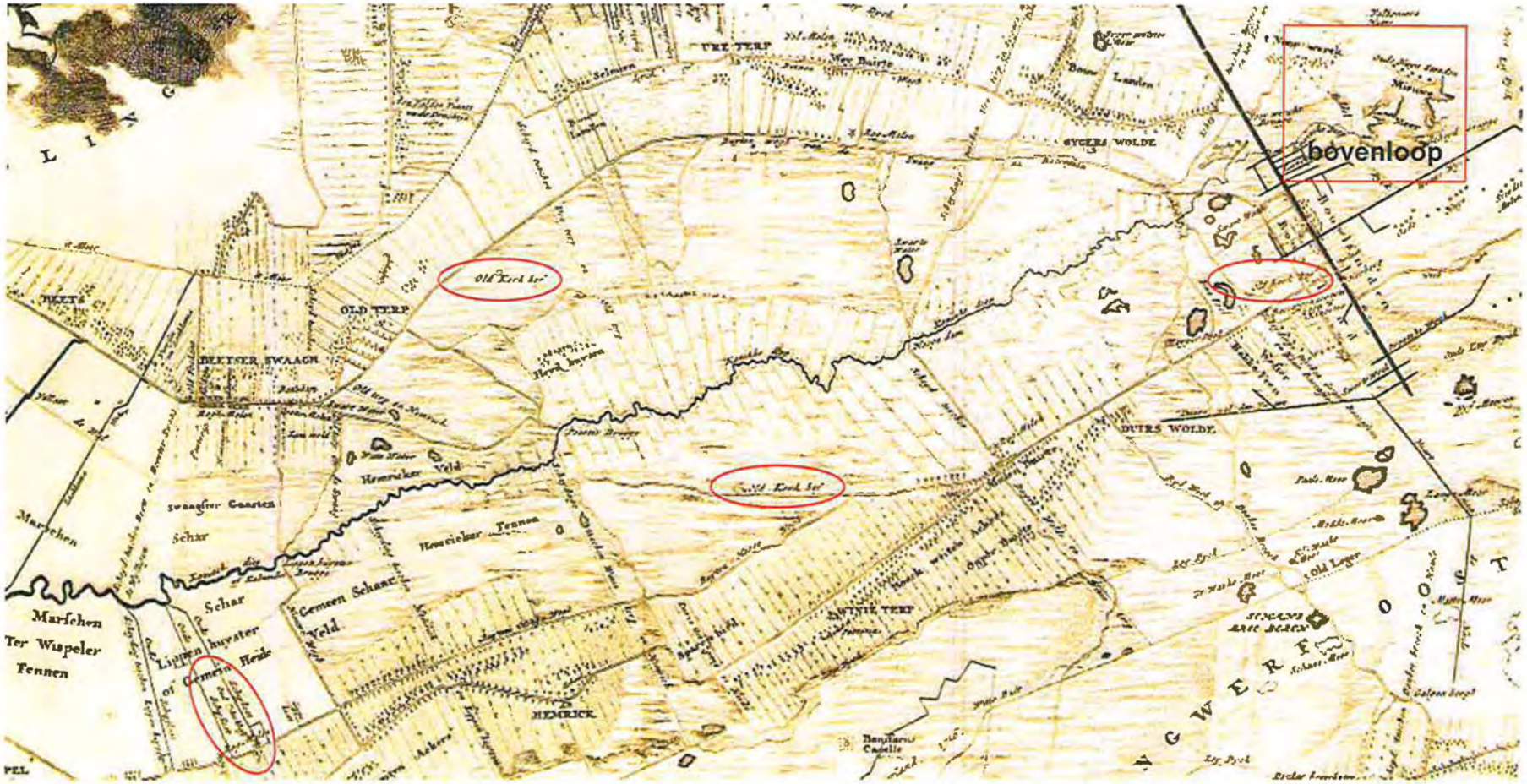

Schotanus 1718, stroomgebied, boven- en middenloop van de 'De Boorn/ Koninck Diep', rood omcirkeld de 'olde kerkhof'

3.1. Beknopte ontstaansgeschiedenis van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap

Zoals reeds vermeld zijn de beekdalen gevormd na de voorlaatste ijstijd en heeft zich in de dalen en tegen de dekzandruggen, na de laatste ijstijd, een hoogveenpakket gevormd.
Het duurde voor het huidige Opsterland vermoedelijk tot de 10e /11e eeuw voor er bewoning plaatshad. Het gebied was grotendeels bedekt met hoogveen met een zoom van lichte broek- of moerasbossen[3].
Men vestigde zich in eerste instantie op de grens van dit broekveen en het hoogveen, op de westelijke uitlopers van het Fries-Drents plateau, de dekzandruggen ten noorden en ten zuiden van de Boorne/Alddjip.
Het gebied was via de riviertjes toegankelijk. De oudste bewoning is in de directe omgeving van die riviertjes, zoals de Boorne/Alddjip en Smalle Ee-Drait en de vrijwel verdwenen Wispel, gevonden. De bewoners maakten gebruik van deze riviertjes om hun veengronden te ontwateren door het graven van sloten haaks op de riviertjes. Deze sloten dienden tevens als perceel/ eigendomscheiding.

Archeologisch onderzoek bij Wijnjeterp[4] heeft aangetoond dat de vroege, middeleeuwse bewoners dicht bij de rivier woonden. Deze oudste ontginningen langs de rivier werden omgevormd tot weiden en hooilanden. Door het ontwateren trad sterke daling van het maaiveld op en werden de bewoners gedwongen verder landinwaarts te trekken en te herbouwen. Het oude Friese recht van opstrek gold en dit betekende dat grond in het verlengde van wat men reeds bezat, ook automatisch eigendom werd. Men schoof dus op dezelfde kavel verder; dit leidt tot de karakteristieke langgerekte verkavelingspatronen die uiteindelijk eindigen bij een dorpsgrens of grietenijgrens ('scheyd', 'scheyding tuschen...' Schotanus, 1718) of een parochiegrens (bij kerkeigendommen). De bebouwing vormde een nieuw lint verder landinwaarts. De oudere, eerdere locaties zijn verlaten. En de landen werden veelal als hooilanden benut. Hooilanden waren te schraal en nat voor vee en bouwland, maar zomers net droog genoeg om hooi kunnen leveren.

De locaties 'old kerkhof' (rood omcirkeld: Terwispel, Kortezwaag, Lippenhuizen, Olterterp. Wijnjeterp) herinneren nog aan de oude locaties, die zich tussen de 10e en 12e eeuw vanaf de rivier bewogen hebben naar de huidige locatie van de dorpen die in de late middeleeuwen (13e - 14e eeuw) zijn ontstaan.
In het westen van Opsterland zijn bij archeologisch onderzoek huissteden in het veen gevonden[5]. Deze veenterpen tezamen met de Oude kerkhoven en de verkavelingsrichting bevestigen een ontginning vanuit de veenstroompjes. Onder invloed van wateroverlast schoof de bewoning verder het veen in en vormden uiteindelijk in de middeleeuwen het lint Luxwoude- Langezwaag-Kortezwaag. Onder de huidige veenpolders schuilt een middeleeuwse ontwikkeling.

De velden dicht bij de rivier zijn voor een deel weer verworden tot *fenne* (slecht weiland), *schar* (heideveld) of *veld*. De ontginning boven Lippenhuizen laat een uitgebreid netwerk aan 'lijdijcken' zien[6].
Leidijken zijn aangelegd om het reeds in cultuurgebrachte hoogveen en dan met name bouwland, te beschermen tegen het zure grondwater van het nog niet ontgonnen hoogveen dat hoger ligt. Het is een permanent opschuivend systeem, dynamisch en flexibel tot het veen opgebruikt is.

[3] De Langen, 1992, blz. 42,43
[4] De Langen, 1992, blz. 96
[5] Worst, 2012 blz. 31
[6] (Van Sloterdijk, 1755, Tresoar

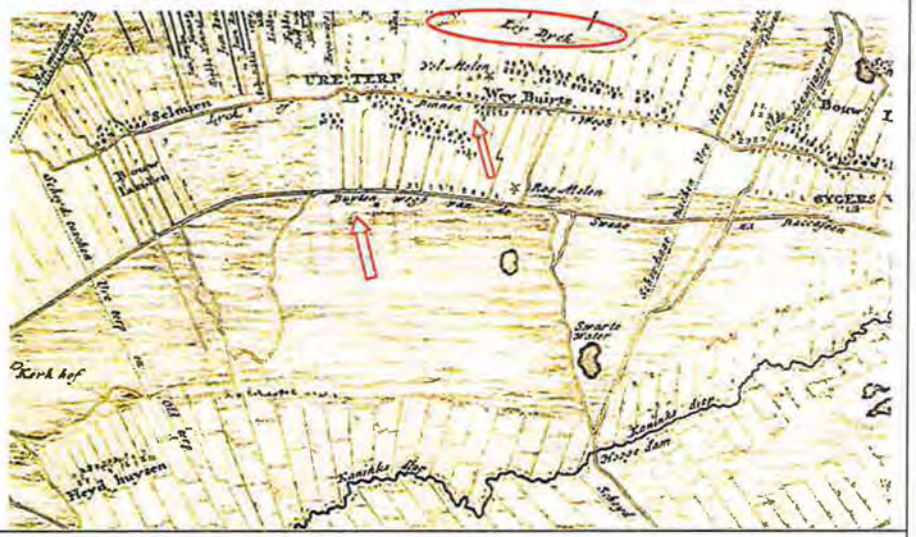

De Schotanus kaart, 1718, laat de reeds opgeschoven dorpen zien waarbij vaak sprake is van een 'binnen wegh' en een 'buyten wegh'. De verplaatste dorpen liggen aan de 'binnen wegh'; de 'buyten wegh' is een eerdere en vaak de oudere ontginningsas die dichter de rivier volgt. Langs de ontginningen is vaak nog een 'leydyck' zichtbaar (bovenin afbeelding).

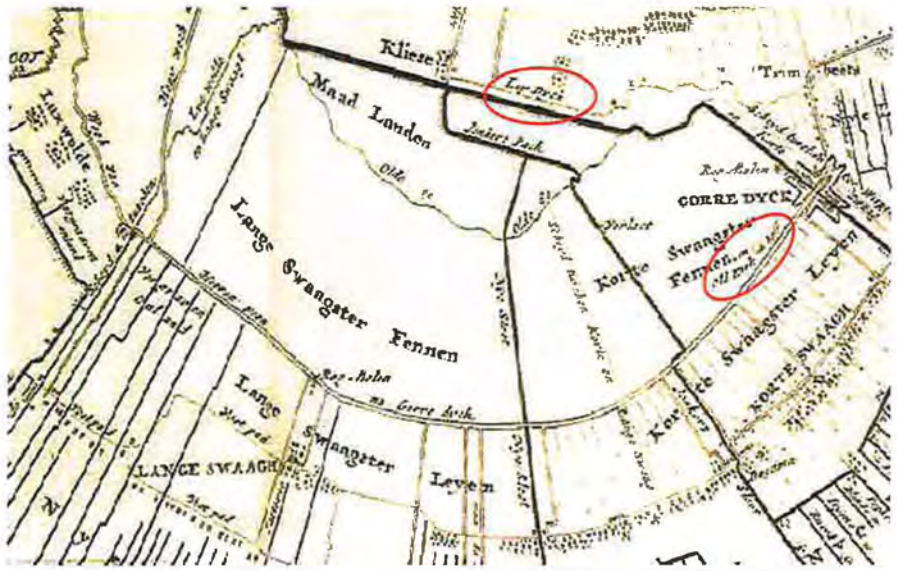

Het gebied ten zuiden van de Wispel/ Olde Ee met een 'Olde Kerkhoff' boven Kortezwaag en een 'leydyck' ten noorden van het Klieserak.

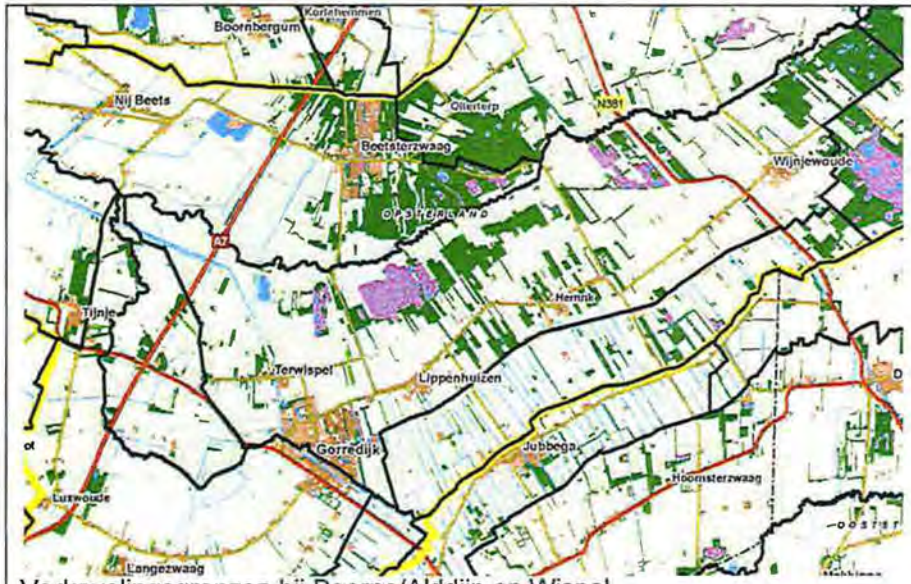

Verkavelingsgrenzen bij Boorne/Alddjip en Wispel

Op de kadastrale kaart 1832 zijn de terreinen wel verdeeld, maar nog vrijwel allemaal in gebruik als heide (paars).

Er zijn drie rivierontginning groepen te onderscheiden: ten noorden van de Boorne/Alddjip: Beets, Beetsterzwaag, Olterterp, Ureterp en Siegerswoude, ze vormen de noordelijke helft van de Boorne-groep.
Ten zuiden van de Boorne/Alddjip: Duurswoude, Wijnjeterp, Hemrik, Lippenhuizen en een deel van Terwispel en het grootste deel van Rijp (inmiddels verdwenen), de zuidelijke helft van de Boorne-groep[7] .

De derde groep. Terwispel samen met Luxwoude, Langezwaag en Kortezwaag, vormt de rivierontginning groep rondom de Wispel/ Olde Ee.

De verkavelingsgrenzenkaart laat de twee groepen gescheiden door de Boorne zien. Bij Beetsterzwaag speelt duidelijk de 'scheyd tuschen Oldterp en Hemrick' een rol. Hier botsen twee verkavelingsrichtingen.

Ten oosten van Tijnje bepaalt de voormalige Wispel en Olde Ee nog steeds de richting van de verkaveling.

[7] De Langen, 1992, blz. 84

Kadastrale kaart 1832, Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Topografische kaart 1923, Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Topografische kaart 1970, Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Topografische kaart 2012 , Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Beetsterzwaag is aanvankelijk een klein gehucht (kleiner dan Beets) op de dekzandrug langs de Boorne/Alddjip aan de doorgaande weg van Oldeboorn naar Bakkeveen en Drenthe.
Het wordt een belangrijke plaats binnen de grietenij Opsterland, mede door de aanwezigheid van grootgrondbezitters, al in de 17e eeuw. Zij waren stemhebbend en konden het bestuur van de grietenij bepalen.

Zowel adel als ook gegoede burgers, rijk geworden door de hoogveen-ontginningen vestigen zich in Beetsterzwaag en steken hun aanzien niet onder stoelen of banken.
De groei van het aantal 'aanzienlijke woningen' in Beetsterzwaag en Olterterp vindt vooral in het begin en midden van de 19e eeuw plaats. Hierbij krijgt de aanleg van parktuinen veel aandacht en ook het arsenaal bos wordt fors uitgebreid.

Voor het parklandschap en de landgoederen rond Beetsterzwaag en Olterterp is een rapport uitgewerkt met waardestelling van de cultuurhistorische kenmerken en aanbevelingen: 'Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp, cultuurhistorische waardestelling parklandschap en landgoederen'[8].

Ook ligt er een ontwikkelingsvisie voor het parklandschap Beetsterzwaag & Olterterp, 'Parels in een groen frame', een vervolg op, en uitwerking van het rapport over het toekomstvraagstuk van de eigenaren uit het gebied 'Toekomstplan Groene Parels aan een Blauw Snoer'.

[8] Stichting In Arcadië, 2012
[illegible]
[illegible] 09-03-2013

Kadastrale kaart 1832, Parklandschap rondom De Slotplaats

Topografische kaart 1923 Parklandschap rondom De Slotplaats

Topografische kaart 1970, Parklandschap rondom De Slotplaats

Topografische kaart 2012, Parklandschap rondom De Slotplaats

Parklandschap rondom De Slotplaats

Ook in Bakkeveen is door grootgrondbezit een landgoed ontstaan. De Slotplaats werd in 1668 aangelegd. De grietman Tjaard van Aylva heeft rond die tijd alle gronden vanaf het Voorwerk (ten oosten van Siegerswoude) tot de Mandewyk (ten zuiden van Bakkeveen) verworven en bouwt het slot 'Het Blauwhuis'. Dit wordt in 1838 afgebroken. In 1818 verrees achter het Blauwhuis een landgoedwoning, die in 1920 verbouwd is en nu het theehuis De Slotplaats vormt.

De heer Aylva bouwt niet alleen een voornaam huis maar ontwerpt ook de ruimtelijke lay-out van de bewoning rondom het slot, het 'nieuwe' Bakkeveen, in een strak grid met de Drachtster vaart/Bakkeveense vaart als as.
Dit grid is ook toegepast op de parkomgeving van het huis en in latere de bosaanplant doorgevoerd. De bosaanplant was op de kadastrale kaart nog beperkt tot de Beakendyk, maar is eind 19^{e} eeuw en in de loop van de 20^{e} eeuw verder uitgebreid.
Deze recentere bosaanplant volgt de middeleeuwse verkavelingrichting en hoort in dat opzicht bij het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap, maar het landgoed zelf langs de vaart hoort eigenlijk bij de veenontginningen vanuit haar ontstaansgeschiedenis.
Voor de duidelijkheid wordt het landgoed als geheel in de analyse van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap meegenomen.

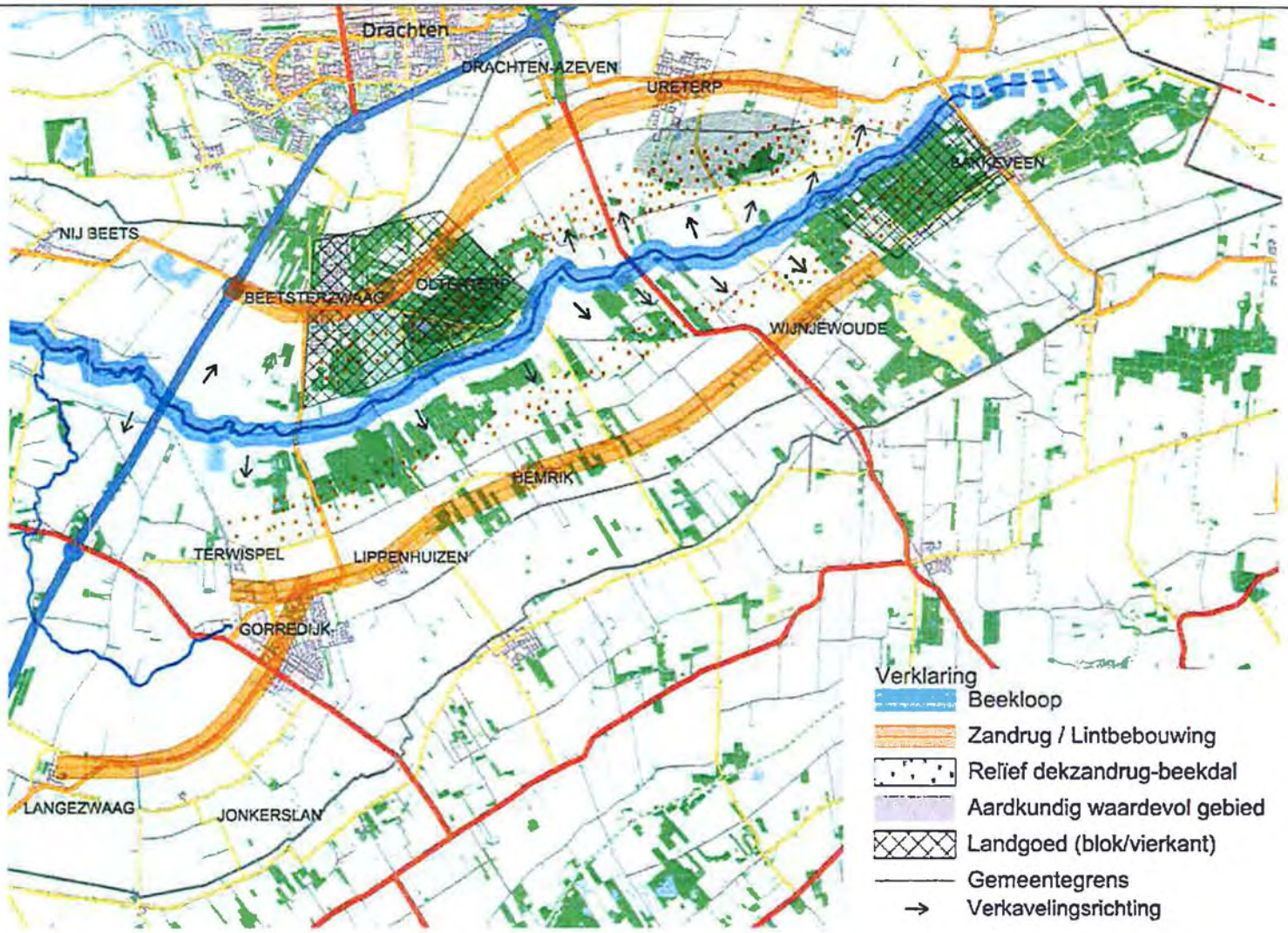

Cultuurhistorische kenmerken van beekdal- en dekzandruglandschap

3.2. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap Boorne/Alddjip

Vanuit de ontstaansgeschiedenis van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap worden de volgende cultuurhistorische kenmerken als belangrijke elementen kenbaar:

- middeleeuwse verkaveling
- beekloop Boorne/Alddjip
- zijriviertje van Boorne/Alddjip: Moediep/ Wispel / Olde Ee (namen op Schotanus)
- relatie hogere zandruggronden – beekdal - bebouwingslinten
- reliëf beekdal - dekzandrug Boorne/Alddjip
- aardkundig waardevolle gebieden in beekdal - zandrug cultuurlandschap
- landgoederen in beekdal – zandrug cultuurlandschap

Kadastrale kaart 1832, verkaveling

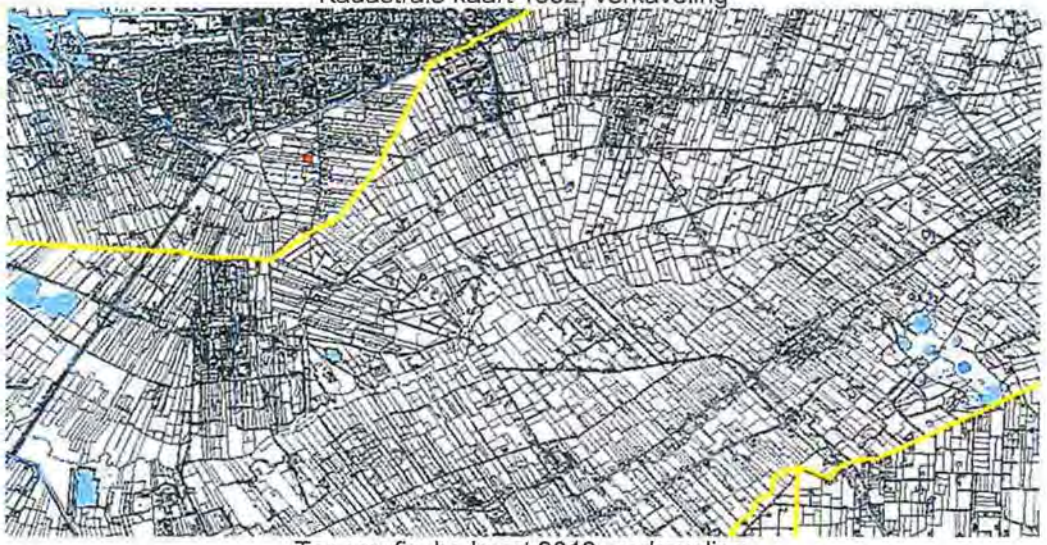

Topografische kaart 2012, verkaveling

3.2. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het beekdal- en dekzandrug cultuurlandschap Boorne/Alddjip

- **3.2.a. Verkaveling**

De verkaveling houdt verband met het reliëf en laat zien hoe de ondergrond invloed had op het in cultuur brengen van het gebied.

De verkaveling is een concrete geografische invulling van de bezits- en/of gebruiksrechten op de grond. Ze is voor de cultuurhistorie van groot belang omdat ze inzicht geeft in de nederzettingsgeschiedenis en het grondgebruik.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ herkenbaarheid
- verkaveling, in het beekdal is sprake van opstrekkende verkaveling	- Er is nog steeds sprake van opstrekkende verkaveling, maar ruilverkavelingen en haar ontsluitingswegen hebben de structuren vervaagd. Verdere samenvoeging zal dit karakteristiek doen verdwijnen. De loop van de voormalige Wispel is nog beperkt te herleiden uit de richting van de verkaveling en daar waar de verkavelingen botsen.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- Bij nieuwe ontwikkelingen de verkaveling benutten als onderlegger, waarbij vooral de richting, vorm en verhouding belangrijke onderdelen van de ruimte zijn.

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- voorkomen dat door verdere samenvoeging van percelen de opstrekkende karakteristiek verdwijnt.
- geen nieuwe ontsluitingswegen om verdere versnippering van de structuur te voorkomen.

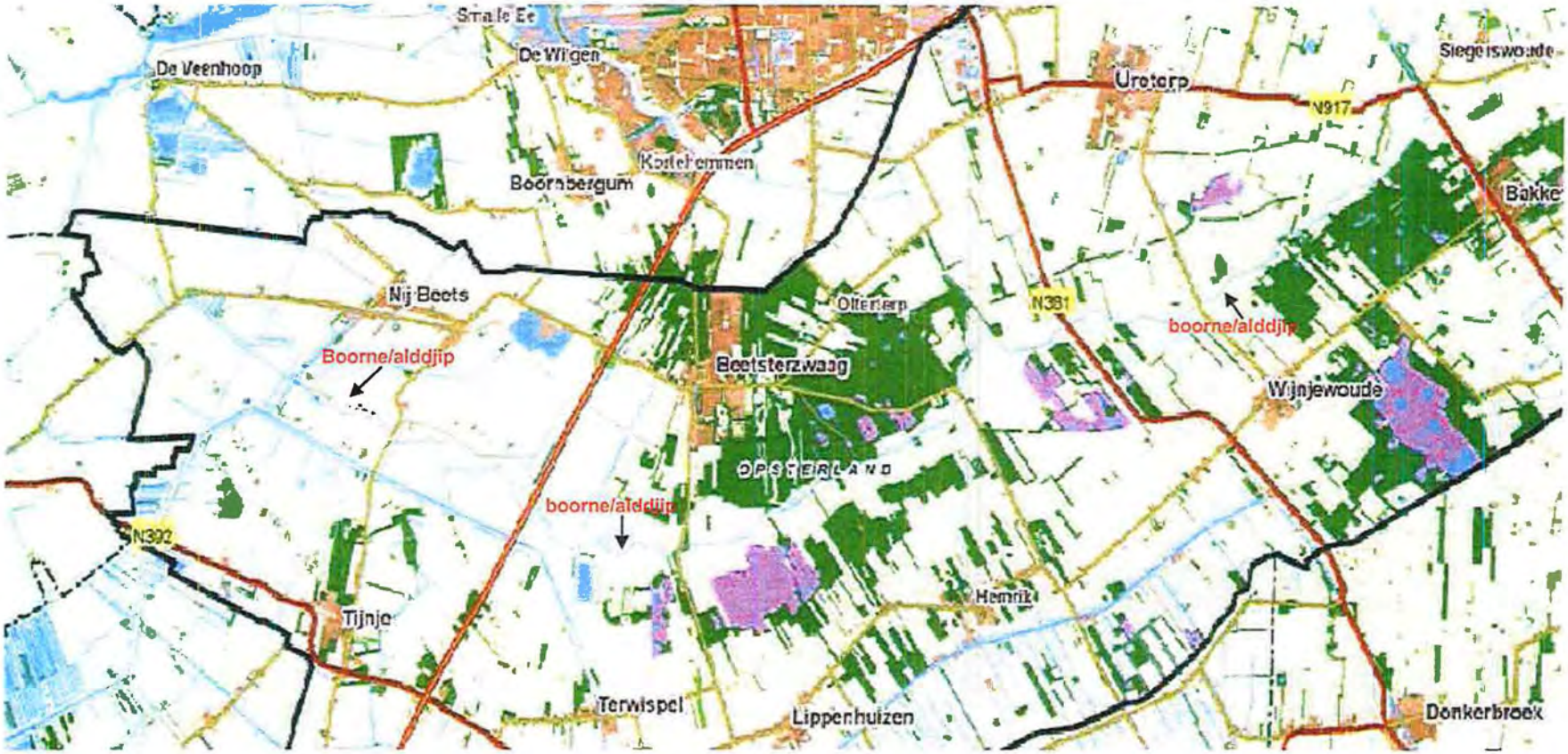

Beekloop Boorne/Alddjip

- **3.2.b. Beekloop de Boorne/Alddjip**

De beekloop is van groot cultuurhistorisch belang voor de historische ontwikkeling van de bewonings- en bewerkingsgeschiedenis van het gebied.

Cultuurhistorische kenmerken	**Gaafheid/herkenbaarheid**
- verkaveling loodrecht op de beekloop	- de verkaveling volgt nog steeds de middeleeuwse verkavelingsrichting als aangegeven op de Schotanuskaart, 1718
- smal beekdal met een kronkelende bovenloop, geen bebouwing in het beekdal, reliëf beekdal en zandrug	bovenloop: de bovenloop tussen Mieuwmeer en de Bakkeveense vaart is verdwenen en langs het Slotplaatsbos genormaliseerd. Geen bebouwing en reliëf is miniem, moeilijk te ervaren maar wel aanwezig (zie hoogtekaart blz. 38)
- middenloop breed beekdal met een brede open ruimte, geen bebouwing in het beekdal, reliëf beekdal en zandrug	- in de middenloop zijn ten zuiden van Beetsterzwaag een aantal meanders uit de beekloop gehaald en ten oosten van Olterterp is een verbindingskanaal naar het noordwesten aangelegd om de wateroverlast in het dal te beteugelen en het water uit de bovenloop via de Drait af te kunnen voeren. De Boorne/Alddjip heeft hier geen duidelijke aansluiting met de bovenloop meer. Geen bebouwing in het beekdal.
- plaatselijk zeer compacte bos- en of heide vorming	- strakke groenkavels de verkaveling volgend, een combinatie van eigendomsgrenzen en het indammen van heidevorming en zandverstuivingen door aanplant van productiebossen.
- benedenloop open en leeg, geen bebouwing, geen beplanting.	- een uitzondering hierop vormt de bebouwing ten noorden van de beekloop langs de Kromme Swynswei, ten zuiden van Nij Beets. Deze weg die vroeger westelijk doorliep tot aan de Leppedijk is al een oude doorgaande weg naar Beets, zichtbaar op Schotanus 1718, en onbebouwd. Ook op de kadastrale kaart is geen bewoning; op de topografische kaart van 1925-1940 zijn enkel percelen bebouwd. De bewoning is ontstaan met de inpoldering van dit laagveengebied in de 19^{e}/20^{e} eeuw.

Op de kadastrale kaart van 1832 is de Moediep/Wispel/Olde Ee nog duidelijk aanwezig en richtinggevend voor de opstrekkende verkaveling (pijltje geeft loo van watertje aan)

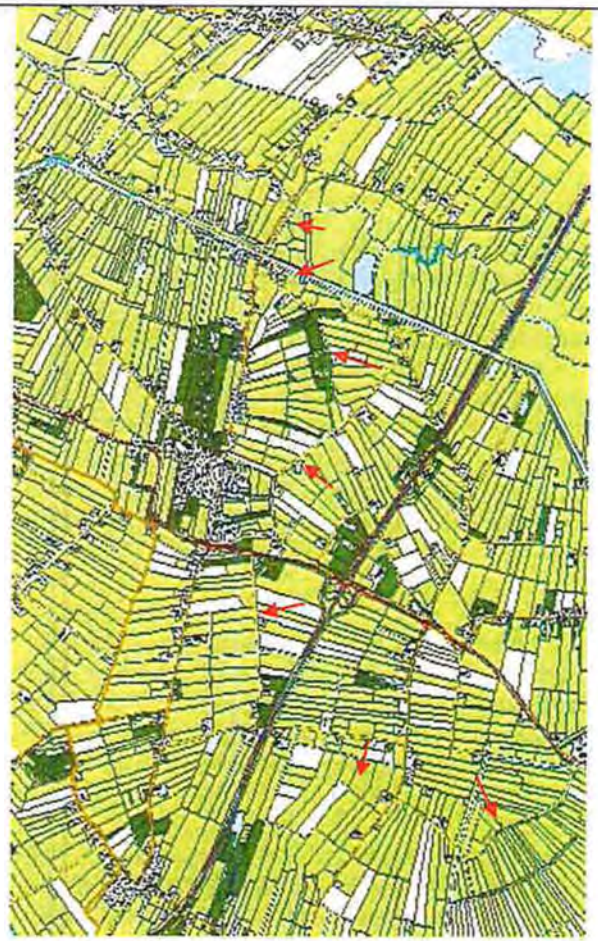

Op de huidige topografische kaart is de verkavelingsrichting vanuit de (voormalige) Moediep/Wispel nog zichtbaar; Olde Ee is nog herkenbaar direct ten westen van Gorredijk (rode pijltje voormalige loop van watertje)

3.2.b. en zijriviertje Moediep - Wispel - Olde Ee (namen Schotanus)

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ Herkenbaarheid
- verkaveling	- de richting van de verkaveling heeft de middeleeuwse structuur behouden en staat nog loodrecht op de voormalige loop.
- beekloop	- het Mûdjip toont nog een kort tracé genormaliseerde loop van de Wispel/ Moerdiep-aftakking uit de Boorne. Het verdere tracé is verdwenen.
- beekdal	- de ontveningen en ontginningen hebben het beekdal doen verdwijnen. Op de hoogtekaart is geen reliëf meer aanwezig.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- *behouden en indien mogelijk herstellen van het huidig open karakter van het beekdal, dit betekent geen toevoeging van bebouwing en bos.*
- *zowel de restanten van de natuurlijke loop van de beek respecteren als de gekanaliseerde delen(en erbij behorende kunstwerken) omdat ze beide, in samenhang met elkaar, getuigenis zijn van een eeuwenlange economische en technische ontwikkeling.*
- *bij nieuwe ontwikkelingen de verkaveling benutten als onderlegger, waarbij richting, vorm en verhouding richtinggevend zijn.*
- *archeologisch waardevolle terreinen met belangrijk bodemarchief*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- bovenloop vanuit Mieuwmeer tot Bakkeveense vaart is verdwenen; er zijn plannen dit gebied opnieuw in te richten in het kader van beekherstel en nieuwe natuur (Landinrichtingscommissie Koningsdiep), het verdient de aandacht hierbij rekening te houden met de cultuurhistorische ontwikkelingen van de jonge veen- en heide ontginningen, die verderop in dit rapport besproken worden.
- de natuurgebieden Wijnjeterperschar, Lippenhuisterheide, Hemriksterscharren zullen qua natuurdoeleinden met bovenstaande ontginningen rekening moeten houden.
- reeds ondernomen opgravingen langs beekloop en op dekzandruggen hebben aangetoond dat het gebied een zeer interessante bewoningsgeschiedenis heeft doorgemaakt. Verder onderzoek wordt inmiddels voorbereid en uitgewerkt. Het streven hierbij is zoveel mogelijk informatie in de bodem (*in situ*) te bewaren. Dit betekent dat deze gebieden zoveel mogelijk onbebouwd dienen te blijven om grondarchief niet te verstoren.
- hoge archeologische verwachtingswaarde i.v.m. de verwachte vroegere bewoning gesteund door de aanwezigheid van verlaten kerkhoven en de vondsten van oude woonsteden. De archeologisch interessante terreinen aangegeven in het rapport "Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep" worden meegenomen in de verdiepingsslag van de archeologie.
- ook het gebied rond de Wispel heeft een archeologisch hoge verwachtingswaarde i.v.m. vroegere bewoning.
- Mûdjip niet verder kanaliseren.

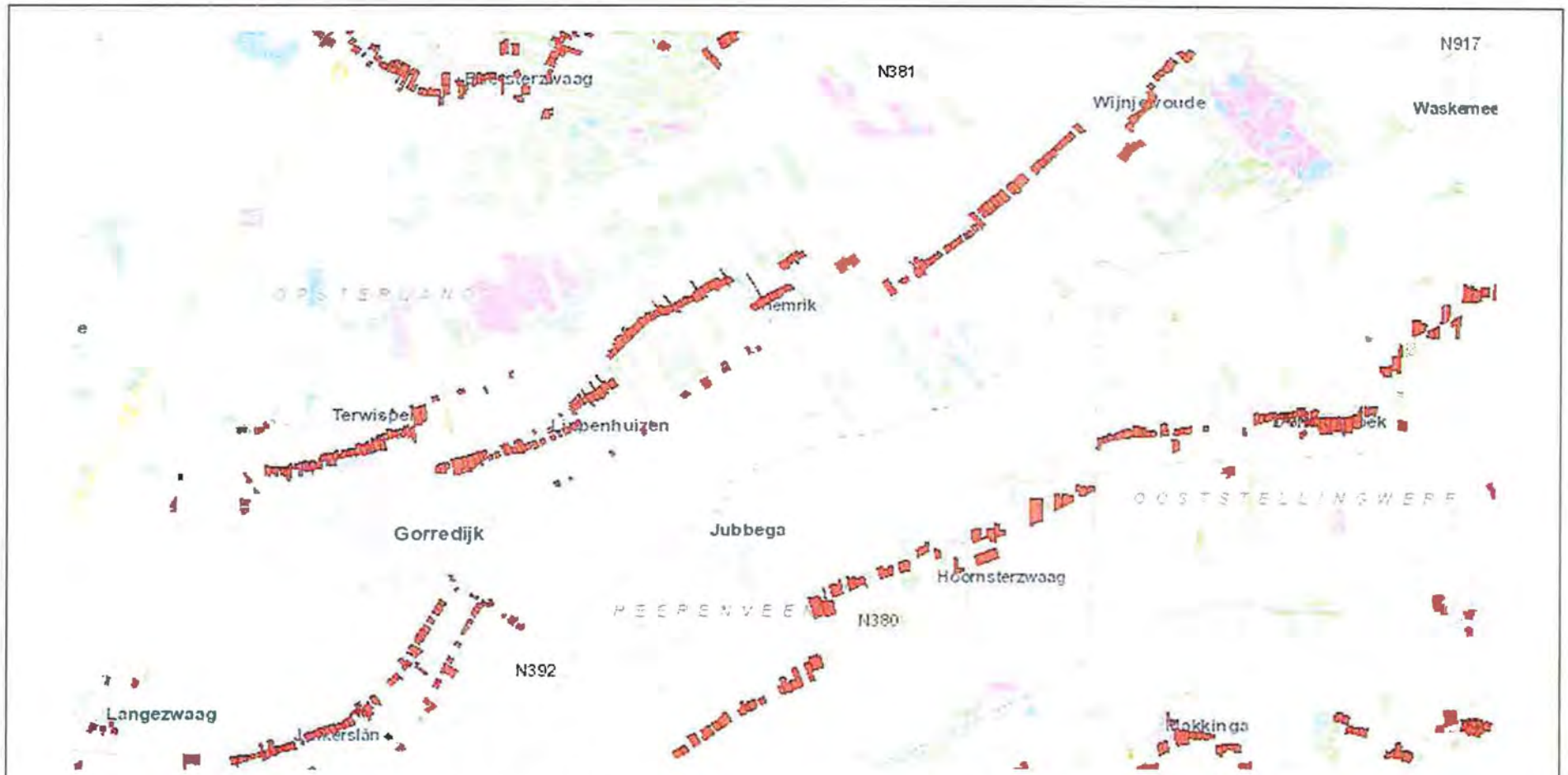

Cultuurhistorische kaart met verhoogde boerderijplaatsen (aanwezig op Schotanus, Eekhoff)

- **3.2.c. Relatie hogere zandruggronden en het beekdal, bebouwingslinten evenwijdig aan de beek Boorne/Alddjip (kaart: CHK oude boerderijplaatsen, aanwezig op Schotanus 1718) en ten zuiden van de Wispel/ Olde Ee**

De ontwikkelingsgeschiedenis van de bewoning en ontginning in het beekdal levert een eigen, door de loop van het dal en de ruggen gedicteerd, bewoningspatroon op. Samenhang tussen De Boorne/Alddjip en de linten Terwispel- Lippenhuizen- Hemrik- Wijnjewoude en Beetsterzwaag- Ureterp-Siegerswoude en de samenhang tussen de Wispel en het bebouwingslint Luxwoude-Langezwaag-Kortezwaag.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- wegen met bewoningslinten evenwijdig aan de beekloop op de dekzandruggen als gevolg van opstrekkende verkaveling haaks op de beekloop en het recht van opstrek waarbij de boerderijplaats veelal op het uiteinde van de kavel gebouwd werd.	- wegen in het gebied volgen de loop van het dal en de beek. Uitzondering is de Opperhaudmare- Nije heawei, een oude hooiweg, die min of meer de rand van de ontgonnen percelen volgt (aanwezig op Schotanus 1718) en schuin het beekdal insteekt. Het is een puur functionele weg, geen 'scheyd', want verkaveling loopt aan beide zijden van de weg gewoon door. De schuine lijn vormt een opvallende structuur en bakent de struwelen van het natuurgebied de Wijnjescharren af van het verder lege beekdal. - Ten zuiden van Wispel/ Olde Ee lopen de wegen evenwijdig aan de loop met een boog van Luxwoude naar Gorredijk en van Langezwaag naar Kortezwaag.
- het contrast van een lineaire bebouwing met singels en houtwallen hier loodrecht op, de opstrekkende verkaveling volgend, en het lege beekdal.	- vanaf de Bûtewei zijn de insteken van de houtsingels/wallen vanuit de lintbebouwing goed waar te nemen en vormen een contrast met het lege beekdal aan de andere kant van de Bûtewei. - rondom de Wispel is geen beekdal waar te nemen. Er zijn weinig houtwallen en boomsingels begeleiden alleen de wegen.
- relatie is sterk aanwezig door het transparante bouwlint waardoor doorkijkjes naar het beekdal geboden worden	- transparante linten met verdichtingen in de kern en uitbreidingen veelal tegen de 'zandrug op', alleen bij Ureterp is zowel richting zandrug als richting beek tot aan de Bûtewei gebouwd waardoor de openheid van het beekdal verdwijnt. - de uitbreiding van Kortezwaag/Jonkerslân ligt tegen Gorredijk aan waardoor de openheid van het lint zichtbaar blijft; de uitbreiding van Langezwaag (op Schotanus vrijwel geen bebouwing) reikt bijna tot aan het volgende bebouwingslint (langs Hege dyk) waardoor het karakter van beide linten verdwijnt.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- verhoogde boerderijplaatsen, oude kerkhoven en "Bûtewei'	De verhoogde boerderijplaatsen, aanwezig op Schotanus en Eekhoff, zijn locaties die zich in de middeleeuwen gestabiliseerd hebben, nadat de bewoning zich vanaf de beek landinwaarts verplaatst heeft. Tussen de beek en deze locaties is een hoge archeologische waarde te verwachten. De aanwezigheid van oude kerkhoven en de Bûtewei bevestigen deze verplaatsing. Hun aanwezigheid geeft een sterke indicatie van vroegere bewoning en heeft grote archeologische betekenis. Er zijn reeds onderzoeken gedaan die dit bevestigen (Wijnjeterp, Siegerswoude). De locaties van de verhoogde boerderijplaatsen geven de plek aan waar in potentie een middeleeuwse woonstede aanwezig kan zijn.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:

- *herstellen en versterken visuele relatie tussen de dorpen en het landschap eromheen, door verdere dichtslibbing tegen te gaan en dichtgegroeide doorzichten weer open te maken.*
- *behouden van het patroon (ritme, volume, kleur en oriëntatie) van de bebouwingslinten*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- grenzen van grietenijen en gemeenten zijn zichtbaar door botsende verkavelingsrichtingen of een draaiing in de verkavelingsrichting. Deze grenzen zichtbaar houden.
- de transparante bebouwingslinten buiten de kern openhouden met zicht op het achterliggende land; eventuele aanvullingen of vernieuwingen in de bescheiden 'korrel' en ritmiek van huidige patroon uitvoeren. D.w.z. de korrel: bebouwing op de kop van de kavel, het bouwvolume de opstrekkende kavel volgend, en met de noklijn van het dak dwars op de straat. De ritmiek is een afwisseling van boerderijen, kop/romp en hallehuis type (rechthoekig gebouw met voorin het woongedeelte en achterin het bedrijfsgedeelte met doorlopende nok) en eenvoudige vrijstaande woonhuizen (rechthoekige hoofdvorm, één bouwlaag met kap (zadeldak) en met stijle/scherpe dakhelling en gebruik van traditionele bouwmaterialen).
  Zie ook 'Opsterland Buitengebied, karakteristieke boerderijen'.
- onderzoek naar vroeg-middeleeuwse bewoning, er zijn afspraken gemaakt over een verdiepend archeologisch onderzoek waarbij dit onderwerp aan de orde komt. De gebieden tussen de rivier en de huidige bebouwingslinten hebben een hoge archeologische verwachtingswaarde en zullen zorgvuldig benaderd moeten worden.
- de locaties van verhoogde boerderijplaatsen zijn in potentie middeleeuwse archeologische locaties, zorgvuldig benaderen, het verdiepend archeologisch onderzoek zal hierin verder informeren.
- Opperhaudmare - Nije heawei: structuur en contrast tussen natuurgebied en open beekdal behouden, begeleiding door bomenrij niet noodzakelijk.

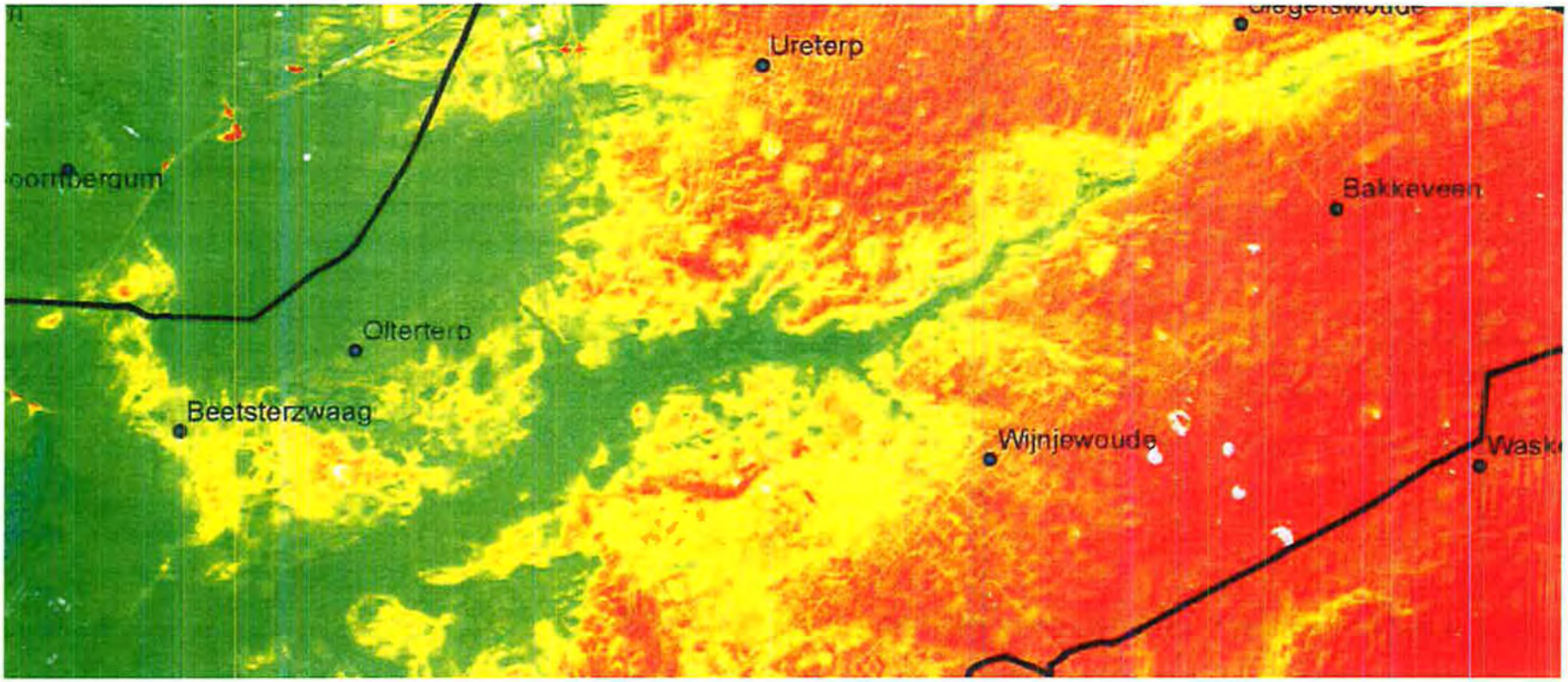

Hoogtekaart 2008

- **3.2.d. Reliëf beekdal- dekzandrug Boorne/Alddjip**

Dit reliëf is de basis en verklaart veel met betrekking tot de ontwikkeling in de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis. Het is een belangrijke pijler van de cultuurhistorie.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ herkenbaarheid
- in Opsterland is het aardkundig reliëf vooral een combinatie van beekdal en dekzandruggen, waarbij de zandruggen parallel aan het beekdal lopen	- de hoogteverschillen zijn in de middenloop ten westen van de N 381 klein, waardoor het reliëf zeer kwetsbaar is. Het relief in De Mersken ten oosten van de N381 is goed zichtbaar en beleefbaar. - reliëf in het gebied rond de Wispel is door ontvening en ontginning verloren gegaan.
- het betreft hier zowel natuurlijk (o.a. uitgesleten door de beek) als kunstmatig reliëf (o.a. leidijken).	- van leidijken rest vaak alleen nog de naam voor een weg die een traject van de dijk volgt. Leidijken waren onderdeel van een dynamisch cultuurland beschermingsysteem en werden vaak verplaatst of aangevuld.
- de stuifzandkoppen, verspreide pingoruïnes en dobben in vooral het oostelijke deel van de gemeente zijn allemaal onderdeel van het reliëf.	- het beekdal gebied herbergt volgens diverse inventarisaties een concentratie aan pingoruïnes en dobben. Velen zijn verzand of dichtgegooid. Een groot aantal bevinden zich inmiddels in natuurgebieden. De nog aanwezige eenlingen vormen een kleine ruigte in de weilanden.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- Natuurlijk reliëf behouden, tegengaan van egalisatie
- historisch reliëf van dobben en vuursteenvindplaatsen behouden, waarden zoveel mogelijk in situ behouden

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- het reliëf van De Mersken in stand houden (ligt in belangrijk reliëfvorming gebied, kaartje blz. 18)

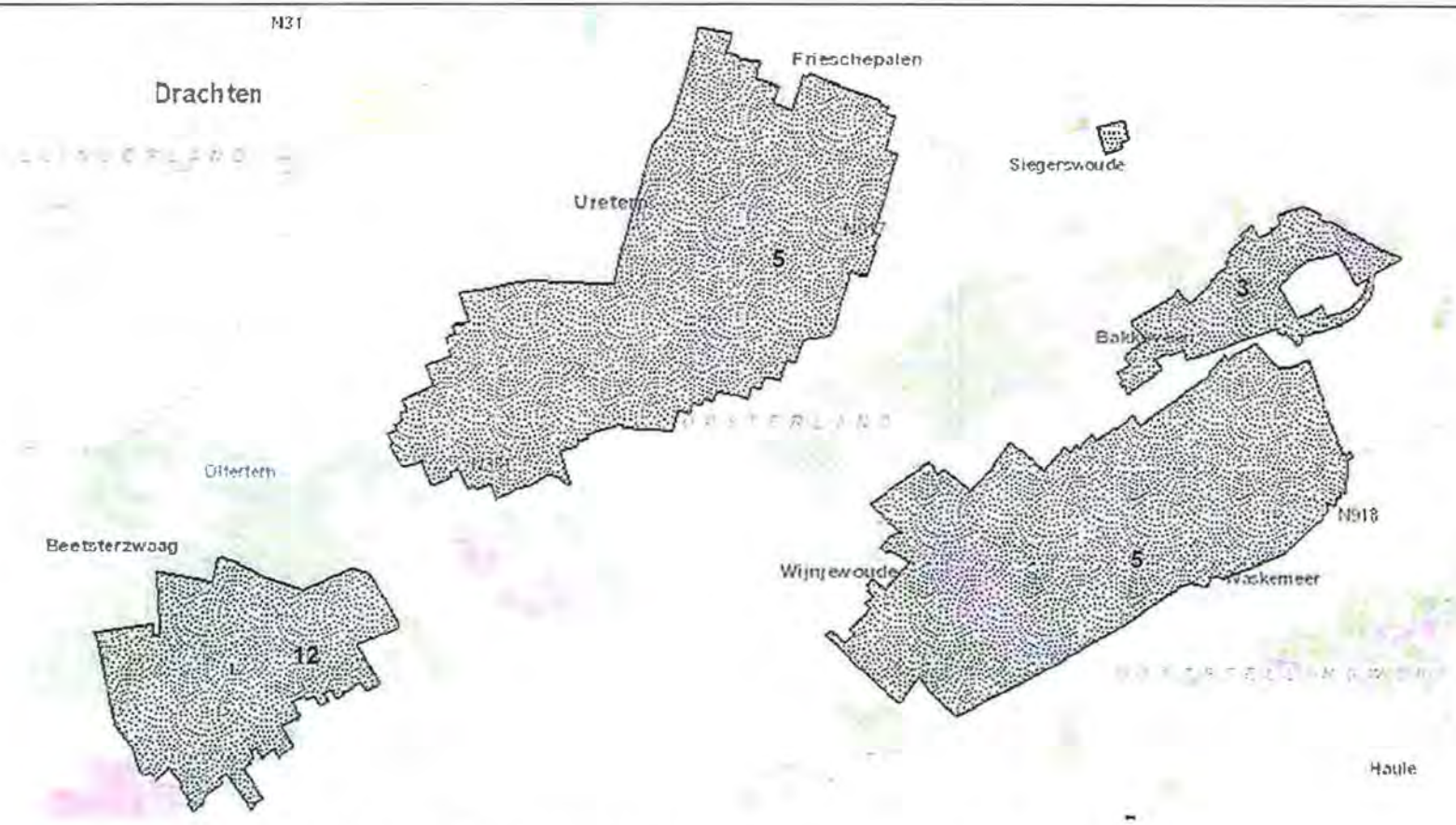

Cultuurhistorische kaart (CHK2) met aardkundig waardevolle gebieden

- **3.2.e. Aardkundig waardevolle gebieden in beekdal- dekzandrug cultuurlandschap Boorne/Alddjip (CHK kaart 'aardkundig waardevolle gebieden'):**

Dit zijn de gebieden waar de bodem een bijzondere waarde vertegenwoordigt. Het betreft cultuurhistorisch interessante bodembeschermingsgebieden uit het Streekplan Fryslân 2007. De gebieden die zijn abiotisch waardevol of antropogeen waardevol voor zover door de bodem bepaald. De abiotisch categorie omvat waardevolle, geologische, geomorfologische of bodemkundige landschapselementen. De antropogene categorie omvat artefacten van de vroegere mens, die bestaan uit archeologische en cultuurhistorische objecten en structuren. Deze gebieden zijn met een nummer op de kaart aangegeven.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ herkenbaarheid
3. Bakkeveen: Het gebied is een reliëfrijk stuifzandgebied met heideterreinen en aan de zuidrand een gave dekzandrug.	- Het stuifzandgebied is van grote waarde: er komen enkele forten (plateauvormige restheuvels) voor en in het westen is nog een klein gedeelte actief stuifzand aanwezig. Verder zijn in het gebied twee dobben aanwezig.
5. Dobben ten oosten en zuiden van Ureterp en bij Ziegerswoude: Dobben zijn komvormige terreinlaagten die soms gevuld zijn met water. Deze terreinlaagten kunnen op verschillende wijze ontstaan zijn: sommige zijn restanten van vroege ijsheuvels (pingo's), andere vormen zijn door uitblazing van dekzand ontstaan. Vaak heeft zich veen in de terreinlaagten kunnen ontwikkelen, dat soms weer is afgegraven.	- Hoewel er eveneens dobben in Drenthe voorkomen zijn deze reliëfvormen landelijk gezien uniek en zeer waardevol. De gaafste gebieden waar zich concentratie van dobben bevinden zijn aangegeven. De dobben zijn alleen op het zuidoostelijke en noordoostelijke zandgebied van Fryslân aan te treffen.
12. Koningsdiep: Dit gebied betreft een deel van het Boornedal. - Daarnaast is een kleine rug ten zuiden van Beetsterzwaag aanwezig.	- Het gebied is nog in bijzonder gave staat. Het geheel: dal, rivier dekzand/grondmorene landschap met dobben (pingoruïnes) vormt in geomorfologische zin een waardevol gebied. - Deze rug is opgebouwd uit een in Nederland zeer zeldzame vorm van afzetting: fluvioglaciale (ontstaan a.g.v. ijssmeltwater), grindrijke zanden. Aangenomen wordt dat het hier een esker (rug bestaande uit ijssmeltwaterafzettingen) betreft die later ten dele door dekzand is bedekt.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- *natuurlijk reliëf behouden, tegengaan van egalisatie in aardkundig waardevolle gebieden.*
- *historisch reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden. De pingoruïnes leveren veel informatie over klimaat dat heerste en de invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving. Zoveel mogelijk deze onzichtbare waarden in situ bewaren.*

Landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp

Parklandschap rondom De Slotplaats, Bakkeveen

- **3.2.f. Landgoederen in het beekdal- dekzandrug cultuurlandschap Boorne/Alddjip**

Het betreft de landgoederengordel Beetsterzwaag/Olterterp en buitenplaats Slotplaats Bakkeveen. Ze vormen een uiting van de welgesteldheid van de bovenlaag van de bevolking in de eeuwen dat grootgrondbezit onder weinigen, en veelal van adel, verdeeld was. Deze grootgrondbezitters waren degenen die hun landerijen niet alleen voor economisch gebruik aanwendden, maar ook een invulling gaven aan status en vertier. Ze legden parken en bossen aan om te imponeren, te jagen en te verpozen.

Er is sprake van een landgoedbiotoop, dit is het gebied waar het landgoed op staat en de zone om het landgoed heen en heeft de volgende cultuurhistorische kenmerken (Grutsk):
– vergezichten en zichtlijnen van en naar het landgoed
– bebouwing op en horend bij het landgoed
– wegen- en padenstelsel op, naar en van het landgoed
– open ruimtes en afwisseling van open en (ver)dichte ruimtes
– laanbeplanting, bomenrijen, bossages, houtwallen en singels
– tuinstructuren, tuinmuren en -hekken
– waterpartijen en waterstructuren
– verkaveling op en grenzend aan het landgoed
– de (visuele) relatie tussen de landgoedstructuren en –elementen en het landschap eromheen.

Waardering, hoog van provinciaal belang, Grutsk:
- respecteren en versterken van de landgoederenbiotoop.

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- Belangrijk voor het buitengebied rond Beetsterzwaag zijn vooral de scherpe contrasten tussen het visueel open en het gesloten gebied en de scherpe randen van deze landgoederenzone naar het open bekenlandschap in het zuiden en oosten en het veenweide gebied in het westen en noorden.
- Voor het geheel aan complexen die de Beetsterzwaag landgoederengordel vormen is een beschrijving, waardering en aanbeveling verwoord in het rapport: 'Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp', Stichting Arcadië, 2012.
- De cultuurhistorische kenmerken, zoals aangegeven in Grutsk, vormen de onderdelen van het parklandschap. Naast de aandacht die de architectuur vraagt zijn het vooral ook de structuren die het parklandschap vorm geven. Deze waar mogelijk aanhelen en herstellen en voorkomen dat infrastructurele ingrepen en bewoningsprojecten ze ingrijpend verstoren.
- Voor het landgoedlandschap in Bakkeveen worden waarderingen aangegeven en aanbevelingen gedaan in het rapport: 'Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs boven- en middenloop van het Koningsdiep', Dennis Worst, Jeroen Zomer, 2011.
- Belangrijk is de verschillende geschiedenissen, de historische gelaagdheid, behouden. Het strakke grid van Bakkeveen (zie blz.28 en 29) dat ook doorgevoerd is in het bos dat bij de Slotplaats hoort en ook het oud kerkhof dat in dit bos gelegen is, zijn van belang voor deze geschiedenis.

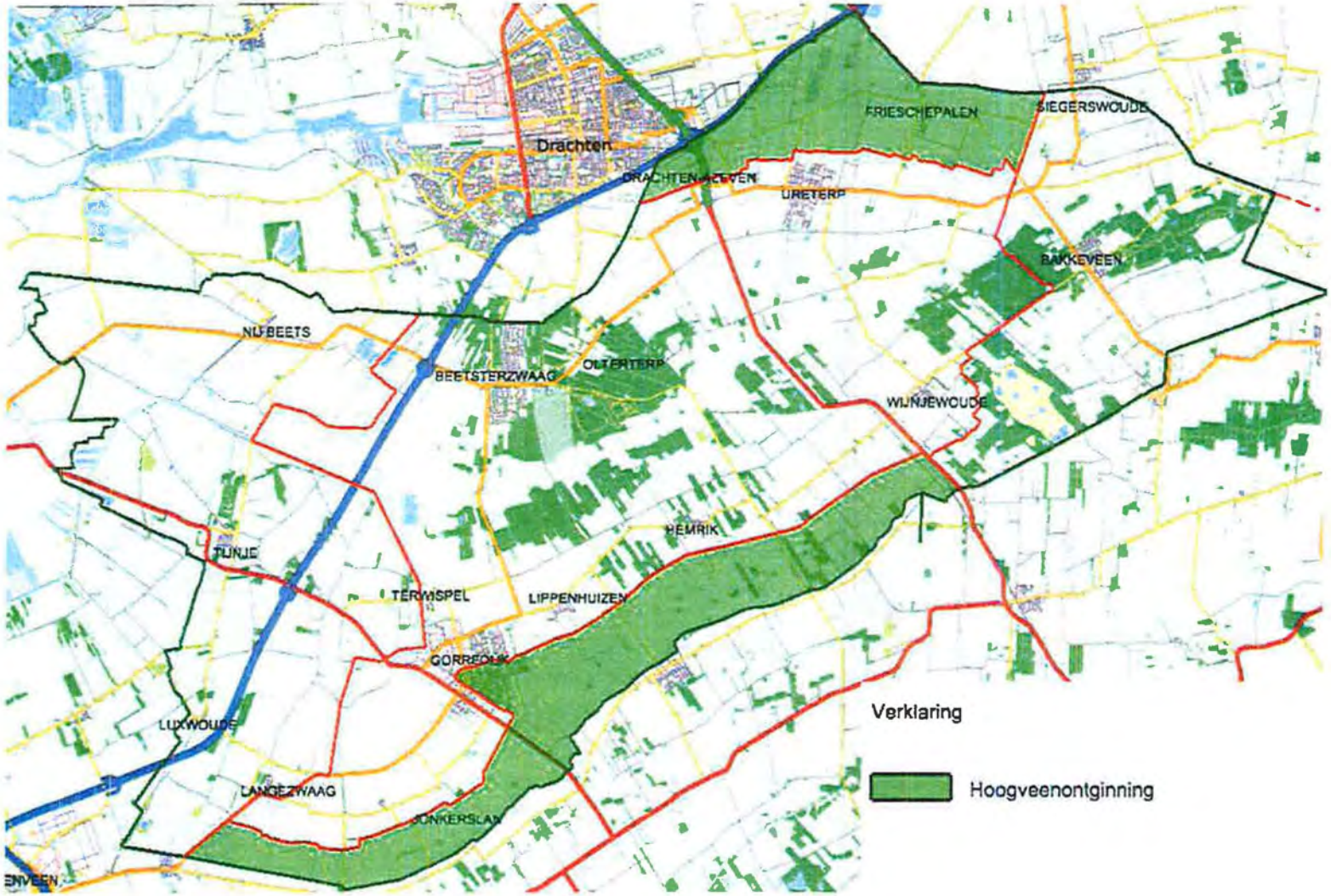

Hoogveenontginning gebieden gemeente Opsterland

4. Deelgebied: De hoogveenontginningsgebieden rond de Schoterlandse Compagnonsvaart, de verlengde Drachtster Compagnonsvaart en de Opsterlandse Compagnonsvaart

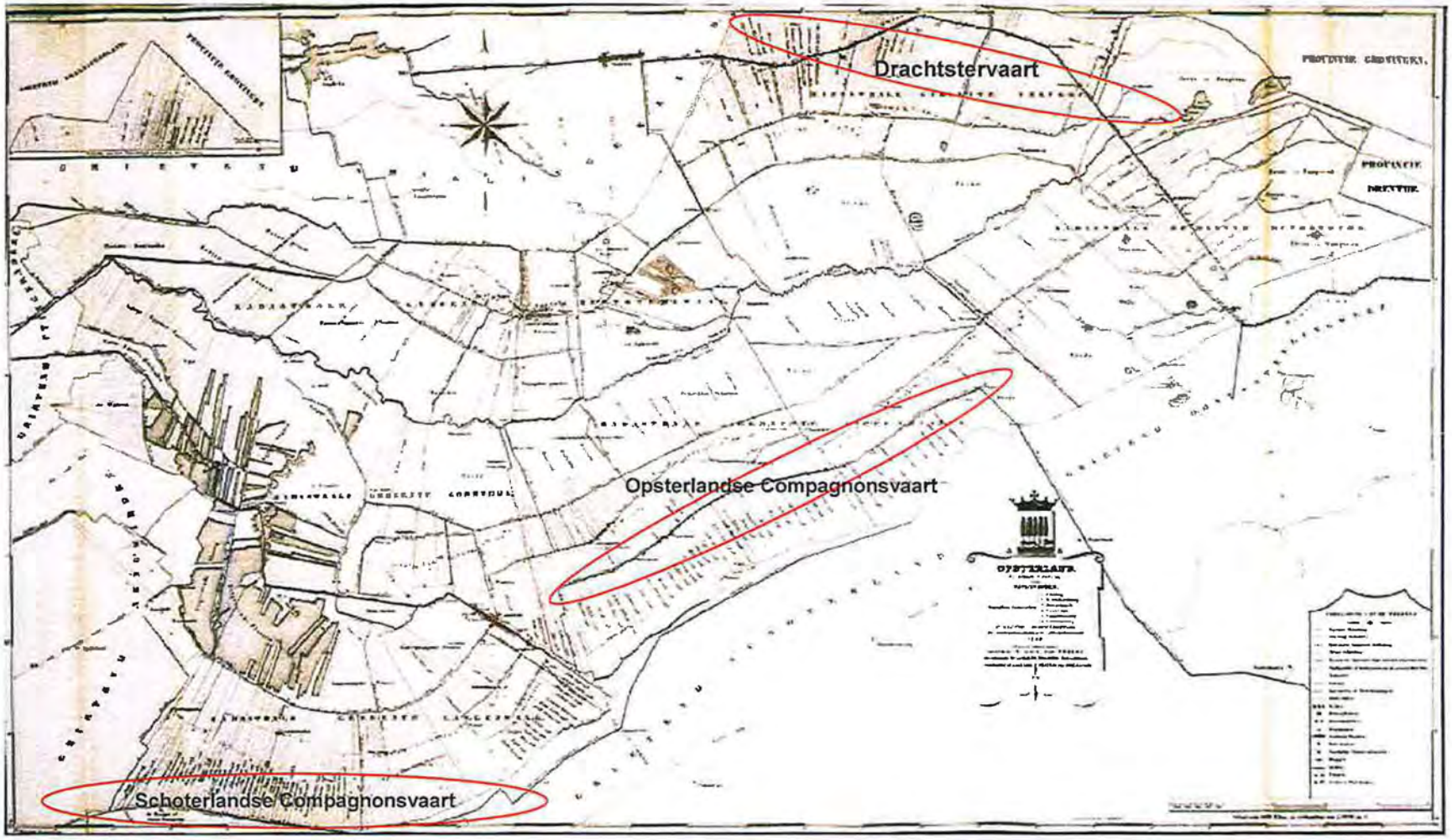

Eekhoff 1848, gemeente Opsterland, hoogveenontginningsvaarten

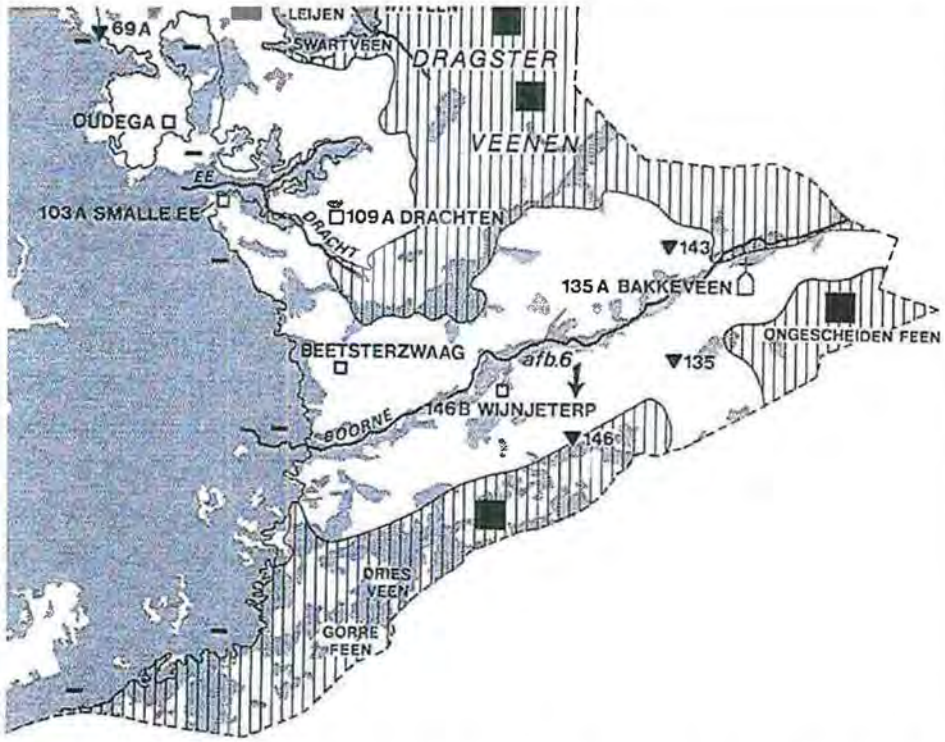

Kaart laat gemeente Opsterland en het zuiden van gemeente Smallingerland zien. Gorrefeen is het oorspronkelijke veengebied ten zuiden van huidige Gorredijk. [9]

De kaart geeft de hoogvenen aan (gearceerde gebieden) die na de middeleeuwen commercieel ontgonnen zijn.

Hiervoor zijn de Schoterlandse Compagnonsvaart, de Drachtster Compagnonsvaart en de Opsterlandse Compagnonsvaart aangelegd. Deze worden in de volgende onderdelen afzonderlijk besproken.

[9] G.J. de Langen, 1992, blz.39

4.1 Hoogveenontginningsgebieden rond de Schoterlandse Compagnonsvaart

4.1.a Beknopte ontstaansgeschiedenis

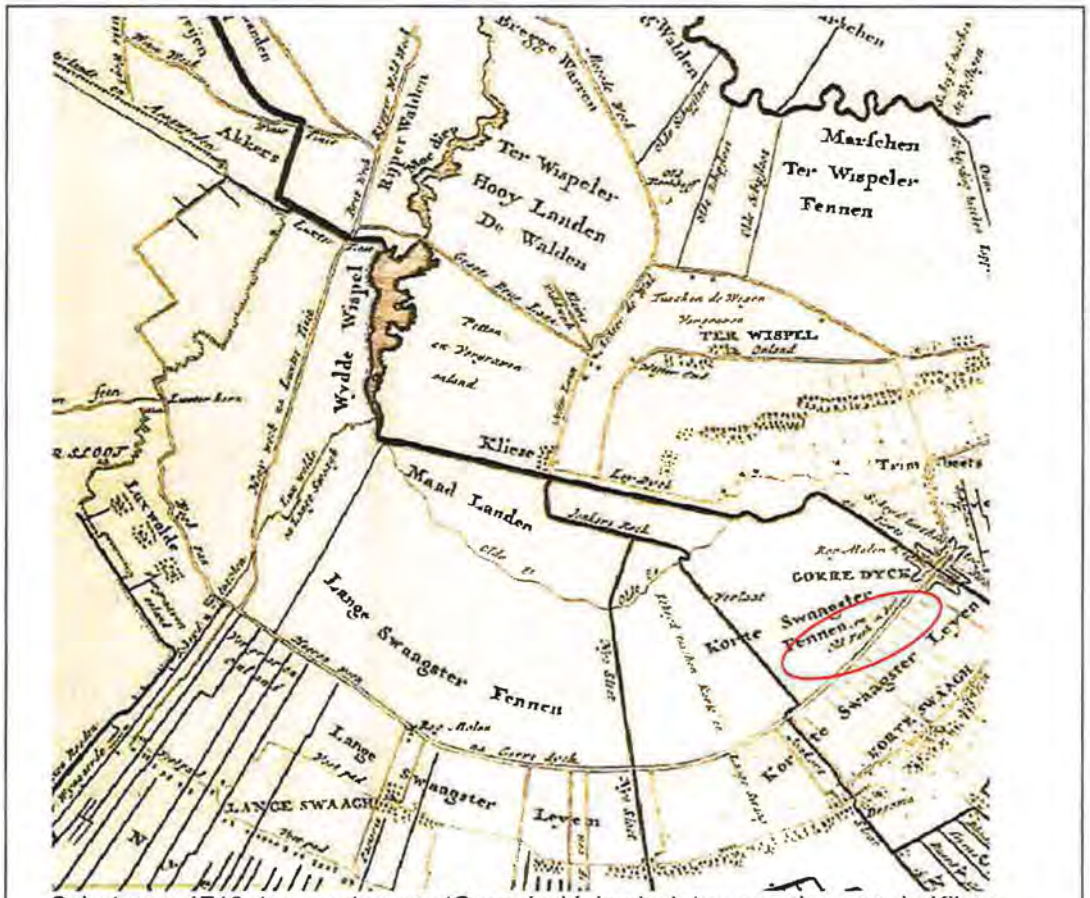

Schotanus 1718, ten westen van 'Gorredyck', leydyck ten noorden van de Kliese

De plaatsen Luxwoude, Langezwaag en Kortezwaag zijn ontstaan door rivierontginningen vanuit de Wispel en Oude Ee[10]. De oorspronkelijke woonplaatsen lagen dichter bij de riviertjes, getuige een 'Old Kerkhof' bij Kortezwaag. Ook hier zijn, als gevolg van wateroverlast door het inklinken van het ontgonnen land, de woonplaatsen opgeschoven naar de huidige locatie.
Was de vervening aanvankelijk voor eigen gebruik, in de 15e eeuw is er al sprake van georganiseerde ontvening in Opsterland[11]. Er werd gewerkt met leidijken om het ontgonnen land te beschermen tegen het zure veenwater. Langs de Kliese is op de Schotanuskaart nog een 'leydyck' getekend; deze loopt verder naar het oosten, aan de zuidkant van de vervening vanuit Lippenhuysen en Hemrick.

[10] G.J. de Langen, 1992
[11] S. v.d. Molen, 1978

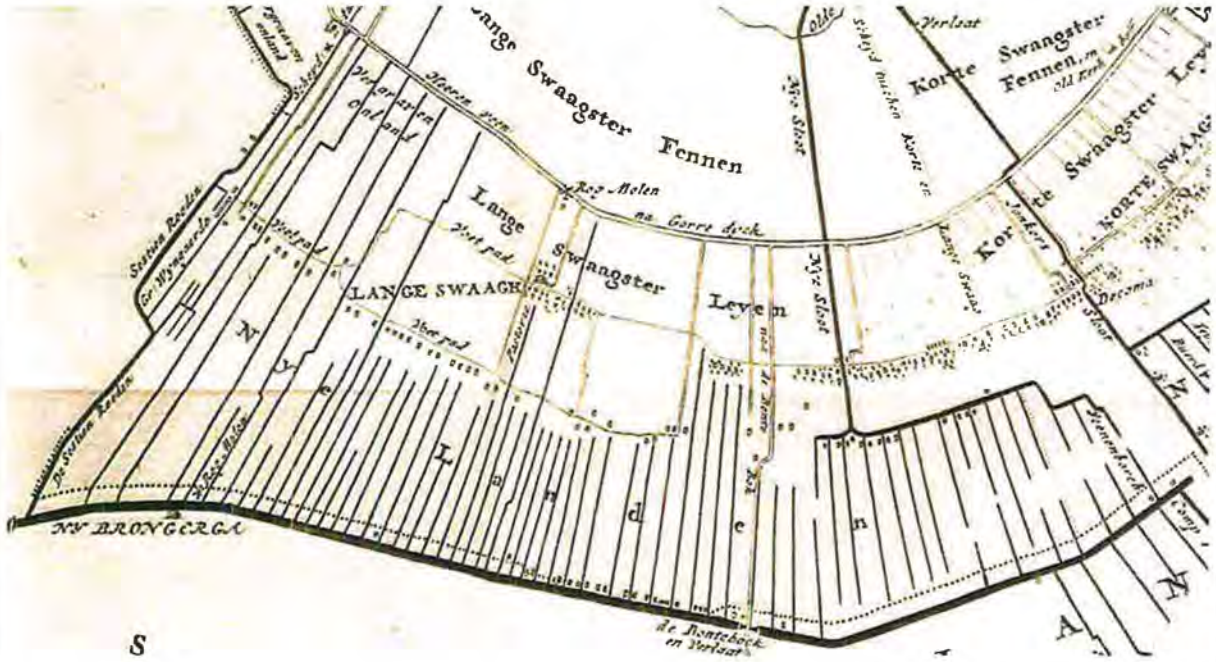

Schotanus, 1718

In de 16e eeuw raakt de ontginning in het zuidwesten van de grietenij Opsterland in een stroomversnelling door de aanpak van een aantal particulieren met de aanleg van de Schoterlandse Compagnonsvaart en de Jonkersloot en Nye Sloot.

De Schoterlandse Compagnie, opgericht in 1551 door Pieter van Dekema en de Utrechtse zakenlieden Van Cuyck en Foeijt, sluit een overeenkomst tot koop van "zekere veenen gelegen In 'frieslant' en wel "die veenen gelegen ende behorende tot die dorpen van Hemrick/ Corte ende Langezwaege/ ende andere dairomtrent gelegen binnen ende buten beijde die Leijdijcken". [12]
Er wordt land opgekocht in Koartsweagen, "Lepenhusen", Himrik en "Wyngaedorp"en Langsweagen.

De Schoterlandse Compagnonsvaart, gegraven vanuit 't Heerenveen, was rond 1599 pas onder Langezwaag aangeland, en voerde het veenwater af via Heerenveen en de Heerensloot naar de Boorne.

De Schoterlandse vaart die oorspronkelijk gepland was door Lippenhuizen en Hemrick, kan bij Kortezwaag niet verder doordat andere ondernemingen hier inmiddels bezittingen hebben en buigt naar beneden af, om via de meer zuidelijk gelegen as Jubbega-Donkerbroek verder oostwaarts te gaan.

[12] S.v.d. Molen, 1978, blz. 113

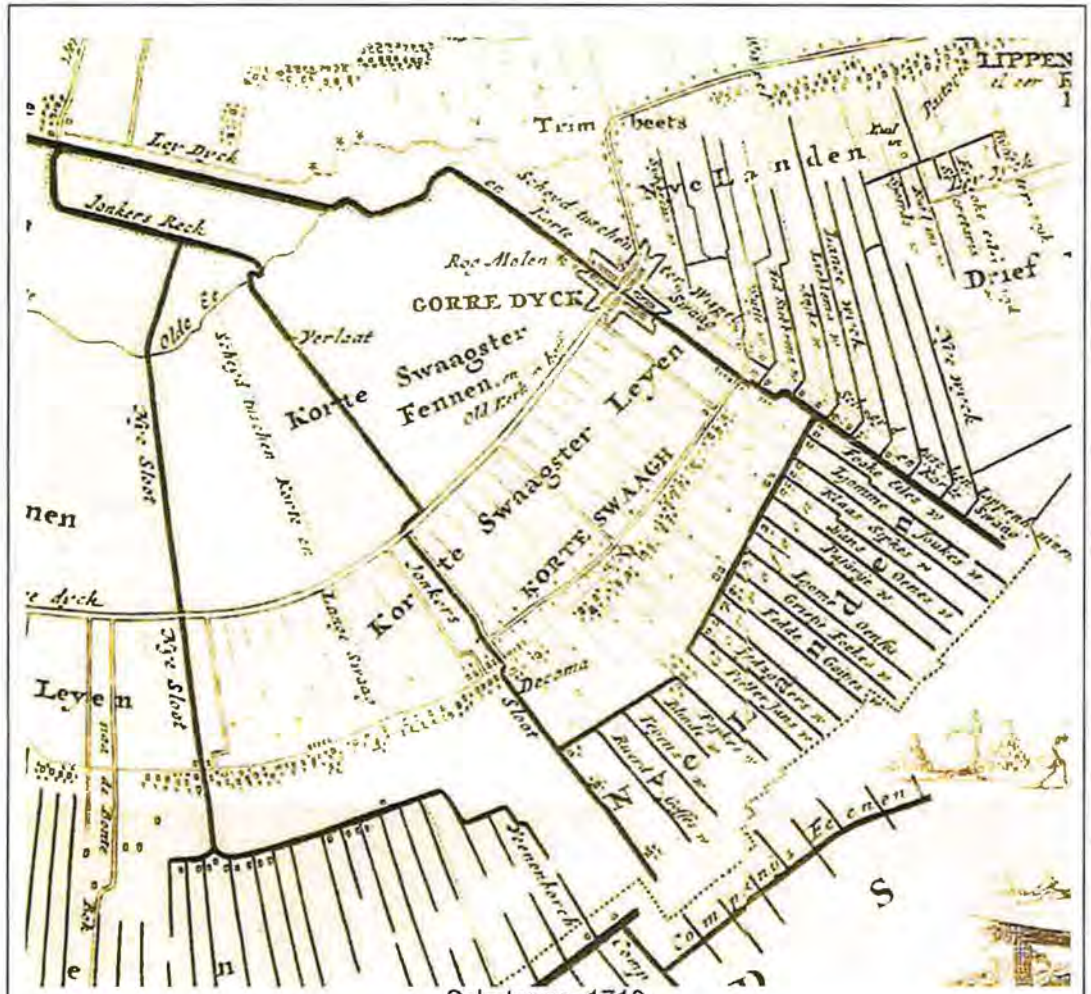

Schotanus, 1718

Deze ontginningen onder Kortezwaag werd in de 2e helft van de 16e eeuw gestart door de familie Dekema.

Ook was hier het echtpaar Jonker Renynck van Bourmanya te Couerden actief.
Hun nalatenschap werd in 1598 gekocht door de Leeuwarder zakenlieden Eelkes, Wisses en Nijenhuis[13]. Er was al sprake van "een uitgaande sloote van de Veenscheidinghe aff tot inde Ee", de Jonkers Sloot voor de waterafvoer via de Wispel naar de Ee. Deze verbinding , de Jonkers Sloot, was al voor 1580 door de Hege dyk (van 'Heerenveen na Gorredyck') gegraven met een verlaat tussen de Hege Dyk en de Olde Ee.

Deze Sloot was blijkbaar niet geschikt voor turfschepen, want er wordt in 1606 toestemming gegeven om de 'Here-wegh' in Trimbeets(Gorredyck bestond nog niet) door te graven en daar een brug en sluiscomplex aan te leggen[14]. Door veel protesten van vooral inwoners van het Lage Midden werd dit verhinderd. De inwoners waren beducht voor de gevolgen van de veenwaterafvoer in westelijke richting via de Boorne, Oude Wetering en Sneekermeer. Ze vreesden wateroverlast vooral ook omdat deze te ontwateren Gorrevenen veel hoger lagen.

Uiteindelijk is het complex venen, waarin inmiddels ook de Gorresloot was gegraven, verkocht aan Hans van Wyckel en Tiberius van Oenema en is rond 1630 een doorvaart met sluis in de Hege Dyk gemaakt. Dan ook ontwikkelt zich aan de sluis het veenkoloniale dorp, de vleck, Gorredyck.

Deze 'Nye Landen' worden uiteindelijk onderdeel van de Opsterlandse Veencompagnie.

[13] S. v.d. Molen, 1978, blz.114
[14] S. v.d. Molen, 1978, blz.119

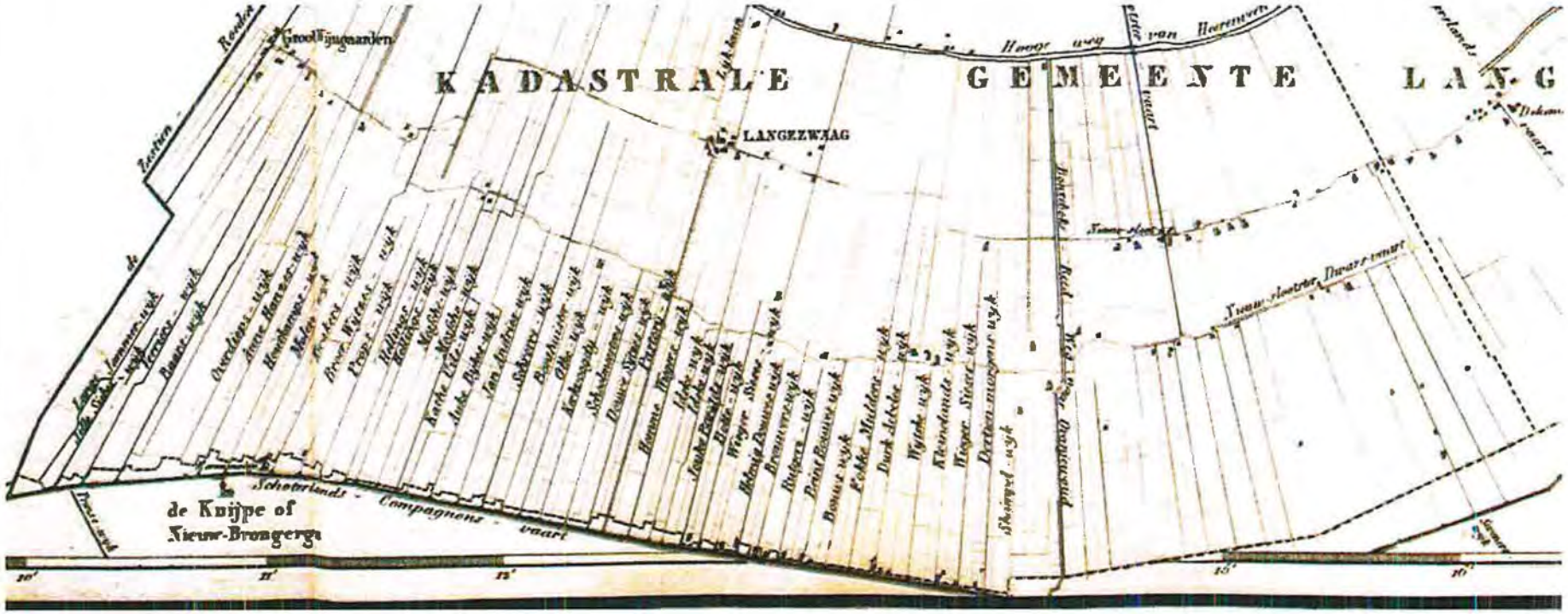

Eekhoff, 1848, uitgebreid wijkenpatroon met afvoer op de Schoterlandse Compagnonsvaart

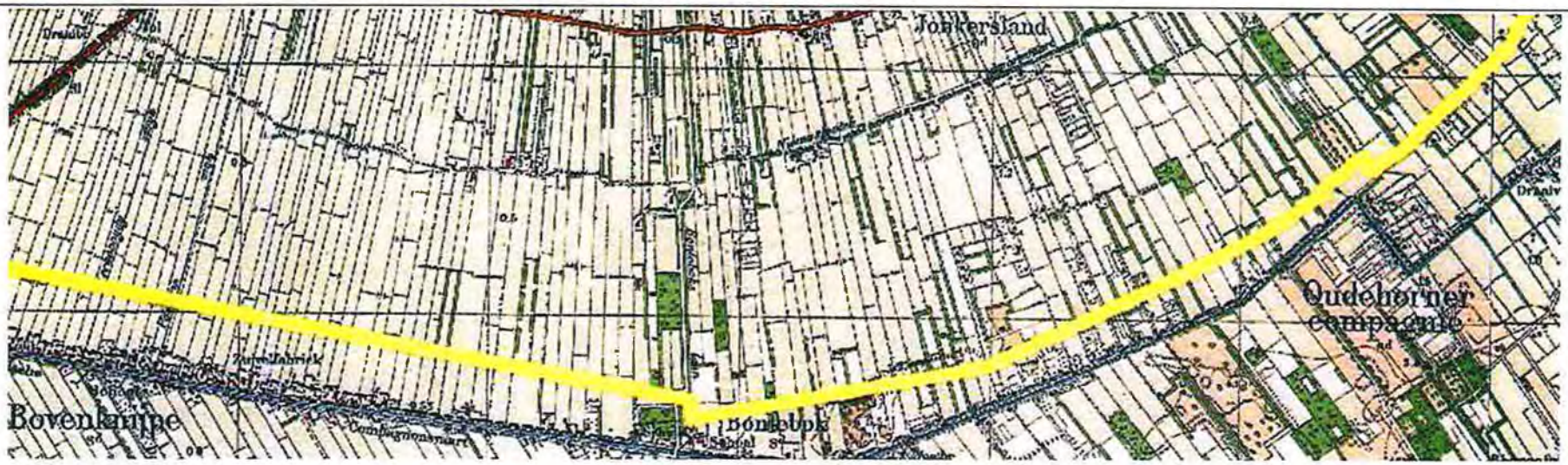

De situatie rond 1923 laat de zeer smalle opstrekkende kavels zien met bomensingels als scheidingen, de wijken zijn vrijwel verdwenen.

Situatie rond 1970, de smalle opstrekkende verkaveling is gehandhaafd, de boomsingels zijn verdwenen, zo ook de boerderijen ten noordwesten van Bontebok.

4.1.b. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van de hoogveenontginningsgebieden rond de Schoterlandse Compagnonsvaart

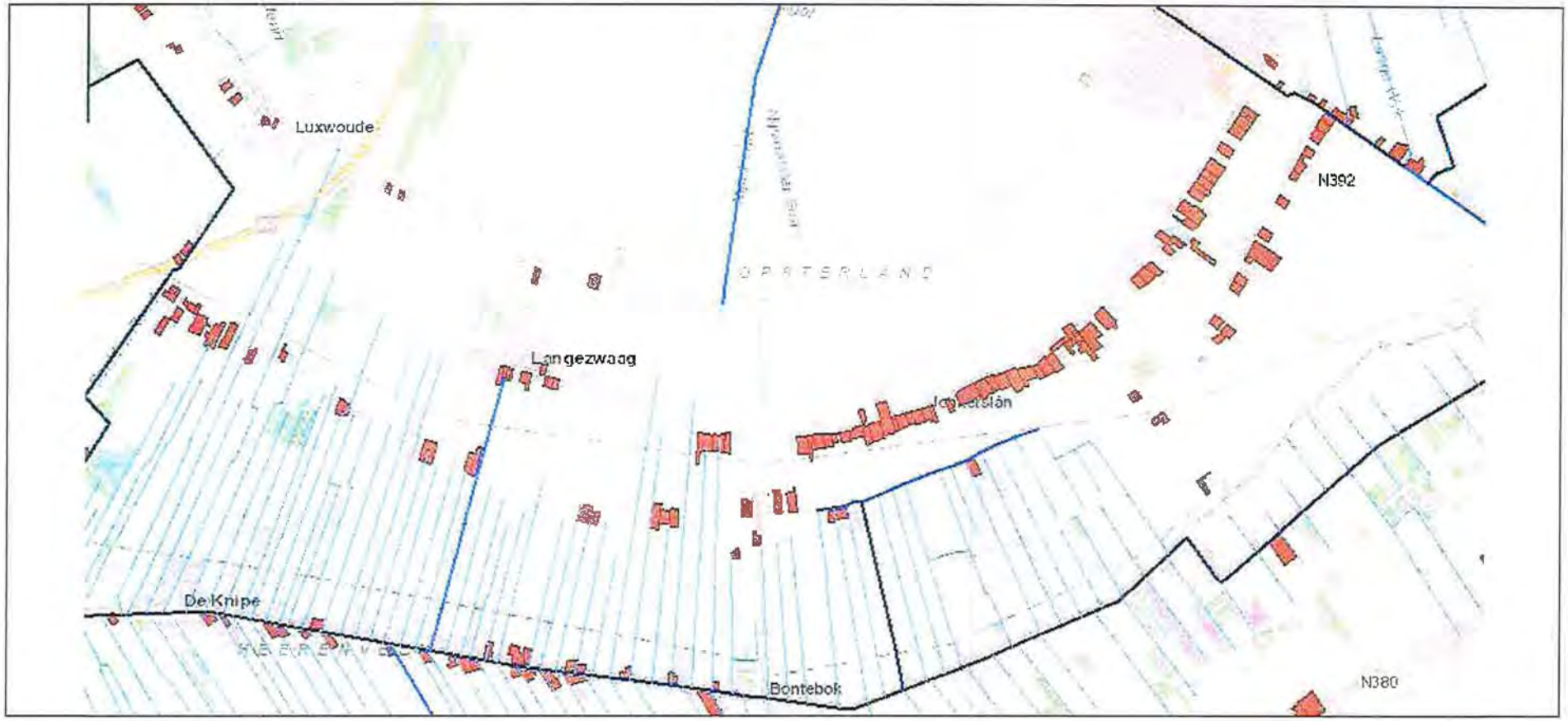

- **Schoterlandse Compagnonsvaart met wijken en transparant bebouwingslint**

De systematische en commerciële aanpak van turfwinning heeft het cultuurlandschap een zeer eigen gezicht met lineaire structuren gegeven. Ze zijn van cultuurhistorisch belang als uiting van een nieuw ontwikkeling in de economische geschiedenis van Fryslân.
De Schoterlandse Compagnonsvaart met haar bebouwing ligt in de gemeente Heerenveen. De noordelijke wijken liggen in de gemeente Opsterland.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- planmatige verkaveling loodrecht op de Compagnonsvaart	- de verkaveling is beperkt grootschaliger geworden, maar heeft nog steeds de grote opstrekkende verhouding
-langgerekte lintvormige structuren van wijken en vaarten	- het meerendeel van de wijken is gedempt of tot smalle sloten gereduceerd. De Nye Sloot/ Nieuwslootster vaart en de Nieuwslootster Dwarsvaart ten oosten van de Bontebokleane zijn nog aanwezig, de Jonkersloot was en is niet meer dan een afvoersloot (naast de Dekemaleane). Dit doet geen afbreuk aan de afleesbaarheid en het karakter van het opstrekkende verkavelingslandschap.
- boomsingels	- deze waren aan het begin van de 20e eeuw beperkt aanwezig en vormen geen nadrukkelijk onderdeel van het landschap. Het gebied is inmiddels geheel gericht op de landbouw en heeft het beeld van een polder, open en functioneel

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:

- *behoud en ontwikkeling van het overwegend open karakter van de hoogveenontginningen, zodat onderscheid tussen dichte bebouwingslinten en strakke vaarten en wijken helder blijft en/of wordt.*
- *behoud van het strakke lineaire karakter van de vaarten en behoud van de erbij horende – nog resterende- kunstwerken en dienstwoningen in hun karakteristieke verschijningsvorm.*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- open landbouwgebied behouden

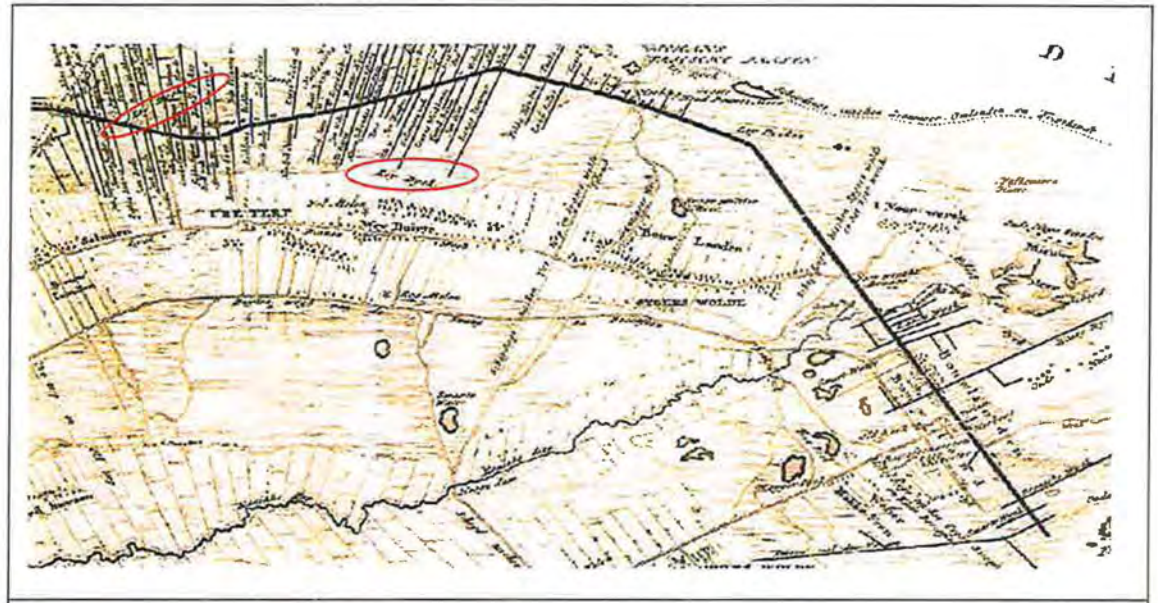

Schotanus, 1718, met 'leydyck' o.a. ten noordwesten en noordoosten van Ureterp

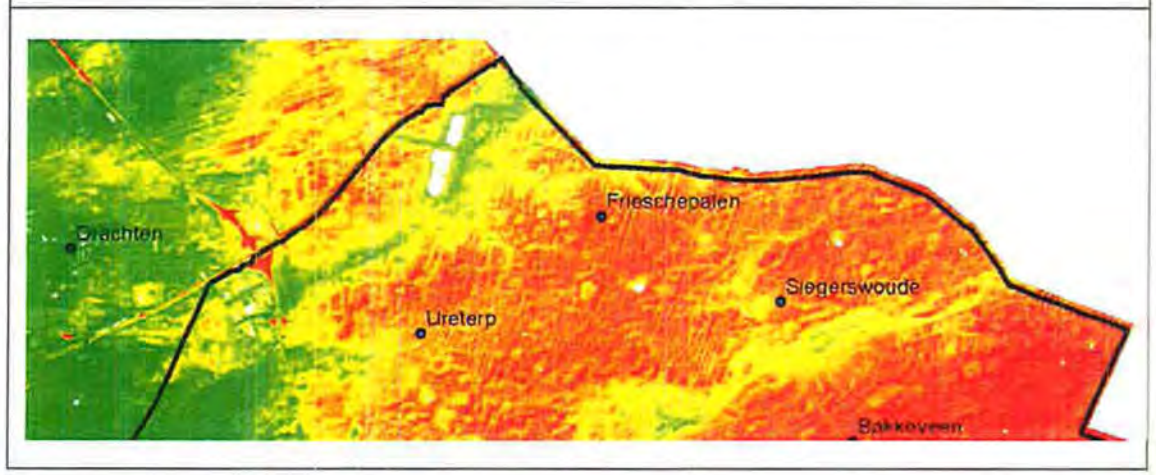

Hoogtekaart (groen laag, rood hoog), dal van Drait ten noorden van Ureterp en Frieschepalen

4.2. Hoogveenontginningsgebieden rond de Drachtster Compagnonsvaart

4.2.a Beknopte ontstaansgeschiedenis

In 1641 wordt met inwoners van Noorder-Drachten en Zuyder-Drachten een overeenkomst gesloten dat de Drachtstervaart doorgetrokken gaat worden. De vaart wordt door een laagte (zie hoogtekaart) in het hoogveengebied getrokken, de vroegere bovenloop van de Drait. Het veen was nog onvergraven en wordt vanuit de vaart zowel aan de noord- als de zuidzijde ontgonnen. De hoeveelheid wijken is groot, de kavels smal en sporadisch bewoond.

De Drait is een zijtak van de Wijde/Smalle Ee ten westen van Drachten en heeft zijn bovenloop vanuit het Fries-Drents plateau[15].
De bovenloop liep oorspronkelijk blijkens de hoogtekaart door noordoost Opsterland, maar hiervan is noch een aanduiding noch een verkavelingspatroon zichtbaar op de Schotanuskaart (links). Er is nog wel een leidijk zichtbaar onder de ingetekende wijken, zowel aan de noordkant als aan de zuidkant van de Drachtstervaart. Dit duidt op een al aanwezige ontginning tussen de leidijken en waarschijnlijk in het dal van de Drait. De vaart en het wijkenpatroon lijken de loop te volgen en zijn hoogst waarschijnlijk een afspiegeling van de toen aanwezige eigendomsverhoudingen c.q. verkaveling.

De Drachtstervaart wordt kort na 1656 doorgetrokken en is reeds in 1669 in Bakkeveen aangeland. Dit is het begin van de veenkolonie Bakkeveen. Uiteindelijk loopt de vaart door tot in het laatste hoogveengebied rond Haule, via de Mandewijk via de Haulerwijkstervaart naar Haulerwijk naar Veenhuizen, Drenthe.

Het gebied heeft het reliëf van een beekdal- dekzandrug landschap.
En als gevolg van de afwatering van het Fries-Drents plateau en de bevroren ondergrond in de laatste ijstijd zijn er in dit gebied veel pingo's en dobben gevormd.

CHK kaart 'aardkundig waardevolle gebieden':
'Dobben zijn komvormige terreinlaagten die soms gevuld zijn met water. Deze terreinlaagten kunnen op verschillende wijze ontstaan zijn: sommige zijn restanten van vroege ijsheuvels (pingo's), andere vormen zijn door uitblazing van dekzand ontstaan. Vaak heeft zich veen in de terreinlaagten kunnen ontwikkelen, dat soms weer is afgegraven. Hoewel er eveneens dobben in Drenthe voorkomen zijn deze reliëfvormen landelijk gezien uniek en zeer waardevol. De gaafste gebieden waar zich concentratie van dobben bevinden zijn aangegeven. De dobben zijn alleen op het zuidoostelijke en noordoostelijke zandgebied van Fryslân aan te treffen.'
De bijzondere waarde omvat zowel geologische, geomorfologische en bodemkundige landschapselementen, als archeologisch en cultuurhistorische informatie.

[15] D. Worst, 2012, blz.62,64

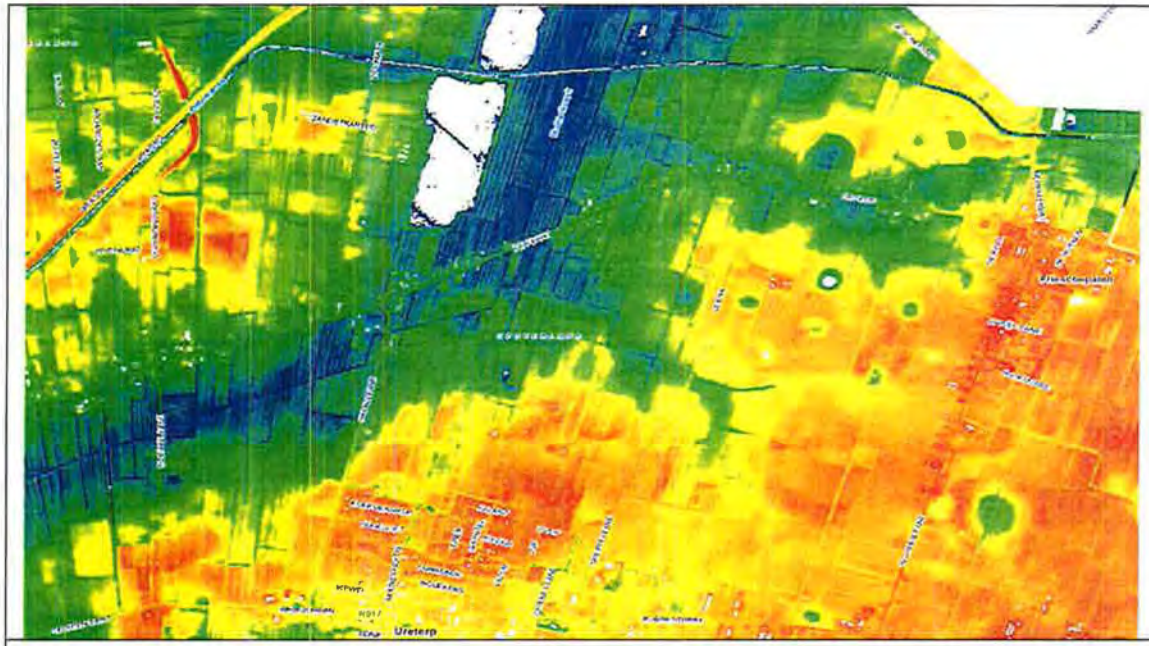

Hoogtekaart van het gebied rond het voormalige Drait beekdal. Het maakt het reliëf met het dal en de zandrug uitlopers van het Fries- Drentse plateau zichtbaar. De pingoruïnes/dobben zijn als groene ronde locaties duidelijk herkenbaar.

Kadastrale kaart 1832. Was er aanvankelijk sporadische bebouwing, in de 19e eeuw is dit aanzienlijk veranderd. Er heeft zich een veenkolonie gevormd, het huidige buurschap Ureterp aan de Vaart. Er zijn veel percelen ontveend, maar nog niet allemaal ontgonnen: paars= heide.

Rond 1923 zijn vrijwel alle gronden in cultuur gebracht. Er bevinden zich in het gebied veel pingoruïnes en dobben (zie ook hoogtekaart).

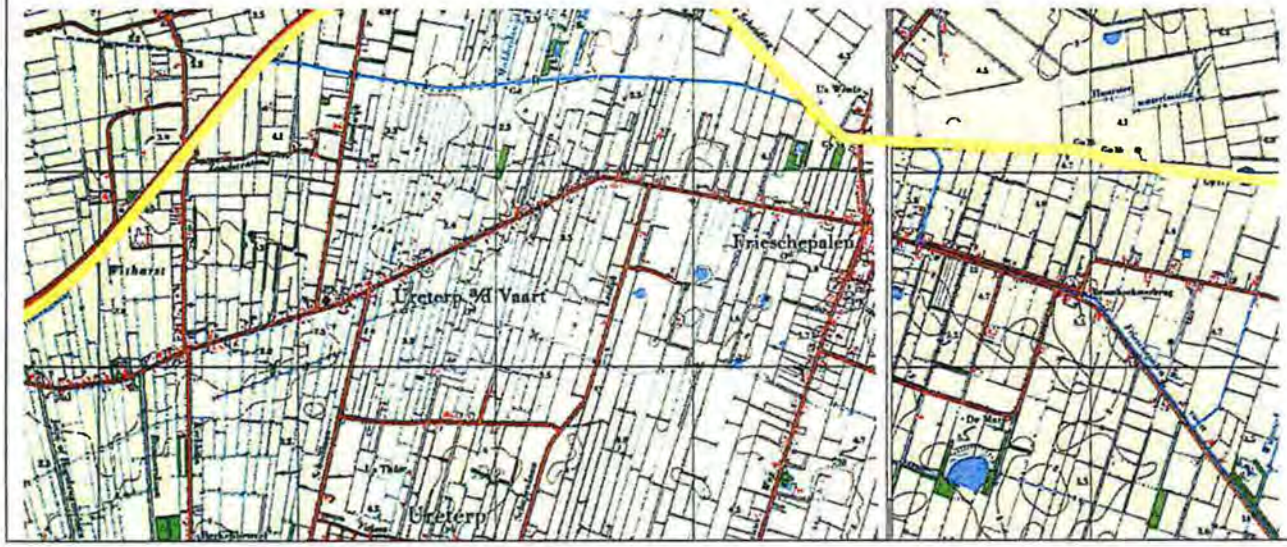

In de zestiger jaren hebben er ruilverkavelingen plaats gehad. De opstrekkende verkaveling is gehandhaafd, maar de Drachtster Compagnonsvaart is gedempt vanaf Frieschepalen tot in Drachten. Voor de noodzakelijke waterafvoer is het Afvoerkanaal gegraven en dit loopt ten noorden van Frieschepalen naar het westen langs de A7 en sluit aan op de Oude Drait, ten zuidwesten van Drachten.

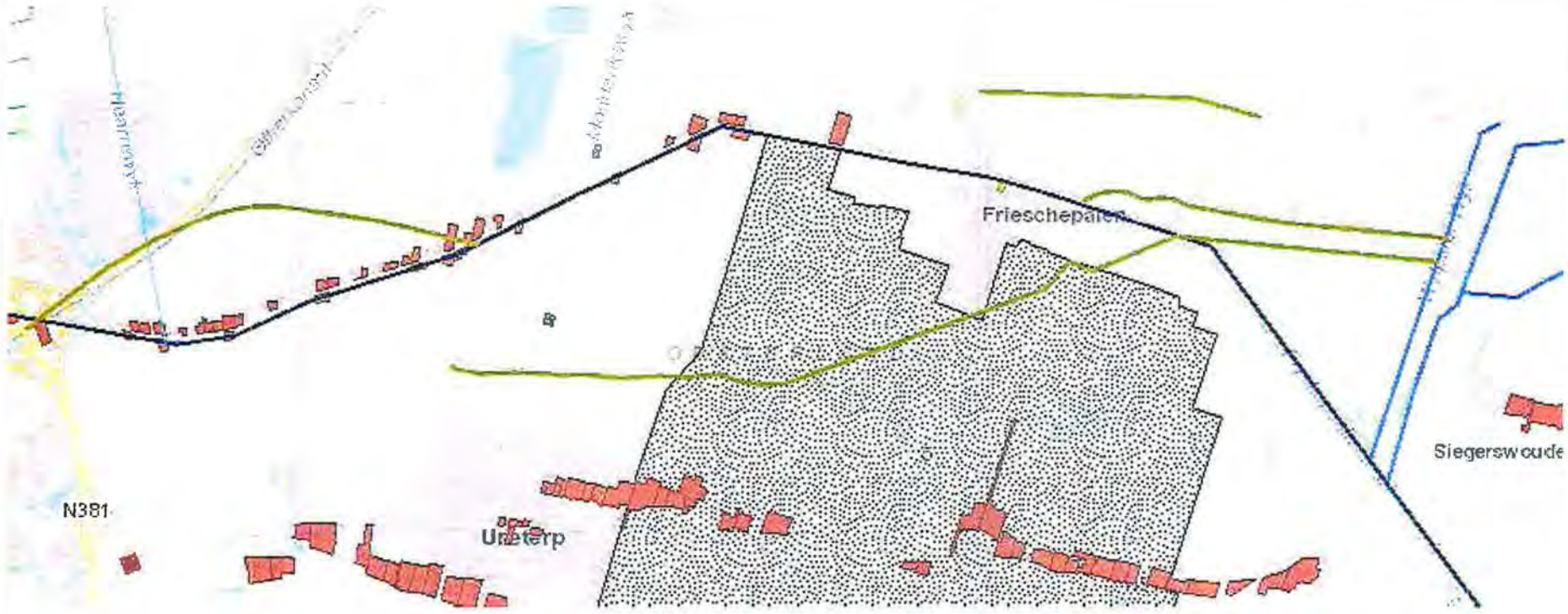

Informatie CHK: vaart en wijken (blauw), leidijken (groen), boerderijplaatsen (rode), waardevol gebied (zwart gestippeld)

4.2.b. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van de hoogveenontginningsgebieden rond de Drachtster Compagnonsvaart

- **Drachtster Compagnonsvaart met wijken en bebouwingslinten**

De systematische en commerciële aanpak van turfwinning heeft het cultuurlandschap een zeer eigen gezicht met lineaire structuren gegeven. Ze zijn van cultuurhistorisch belang als uiting van een nieuw ontwikkeling in de economische geschiedenis van Fryslân.
Dit gebied heeft een dubbele karakteristiek. De Compagnonsvaart is in de restanten van de Drait bovenloop gelegd.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- planmatige verkaveling	- de verkaveling is door de ruilverkaveling grootschalig geworden, de richting van de verkaveling is nog aanwezig, maar de verhouding tussen lengte en breedte van de percelen is verdwenen.
- langgerekte lintvormige structuren van vaarten en wegen met lintvormige bebouwing	- tijdens de ontginning is de veenkolonie Ureterp aan de Vaart ontstaan. De bebouwing in het gebied concentreert zich langs beide zijden van de (voormalige) vaart met open kavels tussen de bebouwing. Deze ijle lineaire structuur maakt het achterliggende land zichtbaar. - de doorgaande weg volgt nu het traject van de vaart die van Drachten tot Friesche palen gedempt is, net als veel van de wijken. De rechtlijnig structuren zijn nog zichtbaar.
- bij behorende kunst- en bouwwerken, benodigd voor de waterhuishouding van de grootschalige ontginning. De combinatie sluis- sluiswachterwoning en bruggen bij Ureterperverlaat, Frieschepalenverlaat en Bakkeveen	- Ureterperverlaat en Frieschepalenverlaat zijn verdwenen, de vaart is gedempt. De sluis in Bakkeveen is aanwezig; de situatie van de woningen en bruggen is niet bekend, inventarisatie aanbevolen.
- singels en houtwallen	- Inmiddels hebben boomsingels de structurerende lijnen van de wijken overgenomen, accentueren de opstrekkende verkaveling, maar ook de dwarssloten waardoor de openheid ingeperkt wordt, er vormt zich een coulissenlandschap. Het oorspronkelijke landschap is een wijkenlandschap.
- beekdal-dekzandrug reliëf	- het reliëf zowel aan de noordkant van de vaart als aan de zuidkant is duidelijk herkenbaar in het landschap, zichtbaar als zacht glooiende noord-zuid lopende zandruggen.
- aardkundig waardevol gebied, pingoruïnes en dobben	- er zijn nog veel dobben aanwezig, sommige vrijwel niet zichtbaar vanwege het vlakke oppervlak, sommigen duidelijk zichtbaar als kleine groenelementen met hun micro biotoop.
- leidijken	- leidijken zijn als benamingen van wegen in het landschap terug te vinden. Het is van de middeleeuwen tot het veen opgebruikt is een permanent opschuivend systeem. De huidige duiding van de dijken is vermoedelijk een van de laatste periodes uit het proces.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- *behoud en ontwikkeling van het overwegend open karakter van de hoogveenontginningen, zodat onderscheid tussen dichte bebouwingslinten en strakke vaarten en wijken helder blijft en/of wordt.*
- *behoud van het strakke lineaire karakter van de vaarten en behoud van de erbij horende – nog resterende- kunstwerken en dienstwoningen in hun karakteristieke verschijningsvorm.*

Waardering aardkundig waardevol gebied: hoog, provinciaal belang, Grutsk:
- *natuurlijk reliëf behouden, tegengaan van egalisatie in aardkundig waardevolle gebieden.*
- *historisch reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden. De pingoruïnes leveren veel informatie over klimaat dat heerste en de invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving. Zoveel mogelijk deze onzichtbare waarden in situ bewaren.*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- open lintstructuur buiten de kern handhaven. Eventuele aanvullingen of vernieuwingen in de bescheiden 'korrel' en ritmiek van huidige patroon uitvoeren. Korrel en ritmiek betekent hier: De ritmiek is een afwisseling van boerderijen, veelal kop/romp en eenvoudige vrijstaande woonhuizen van het krimptype ('woudhuisjes'). De bebouwing staat op de kop van de kavel met de rooilijn en de noklijn loodrecht op de lengte van de kavel. Dit betekent dat, daar waar de vaart schuin door de verkavelingsrichting loopt, de bebouwing onder een hoek staat tov deze voormalige vaart, nu doorgaande weg. Deze oriëntatie van de panden handhaven. Zie ook 'Opsterland Buitengebied, karakteristieke boerderijen'.
- open landschap van de ontginning zichtbaar houden, verdere verdichting van boomsingels en vorming van coulissenlandschap (door dwarssingels) vermijden.
- leidijken als historische lijnen gebruiken.

Schotanus 1718, hoogveenontginningsgebied rond de Opsterlandse vaart

4.3. Hoogveenontginningsgebieden rond de Opsterlandse Compagnonsvaart

4.3.a. Beknopte ontstaansgeschiedenis

In 1645 wordt de Opsterlandse Compagnie opgericht om de venen ten oosten van Gorredijk aan snee te brengen met een afwatering via de Wispel naar de Boorne of zuidwaarts.
Het plan was oostwaarts te vervenen door de dorpen Lippenhuizen, Hemrick, Wynjeterp, Duurswoude tot in Bakkeveen. De vaart wordt min of meer op het traject van de west-oostwaarts lopende leidijk aangelegd en het veen ten zuiden van de voormalige leidijk wordt door middel van wijken ontwaterd en aan snee gebracht. De gronden ten noorden van de vaart behoren aan de bewoners, ten zuiden van de vaart is de Compagnie eigenaar.

De grens van de eigendommen aan de zuidzijde wordt gevormd door 'Feenscheidende gruppel tusschen Opsterland en Schooterland 1718'.

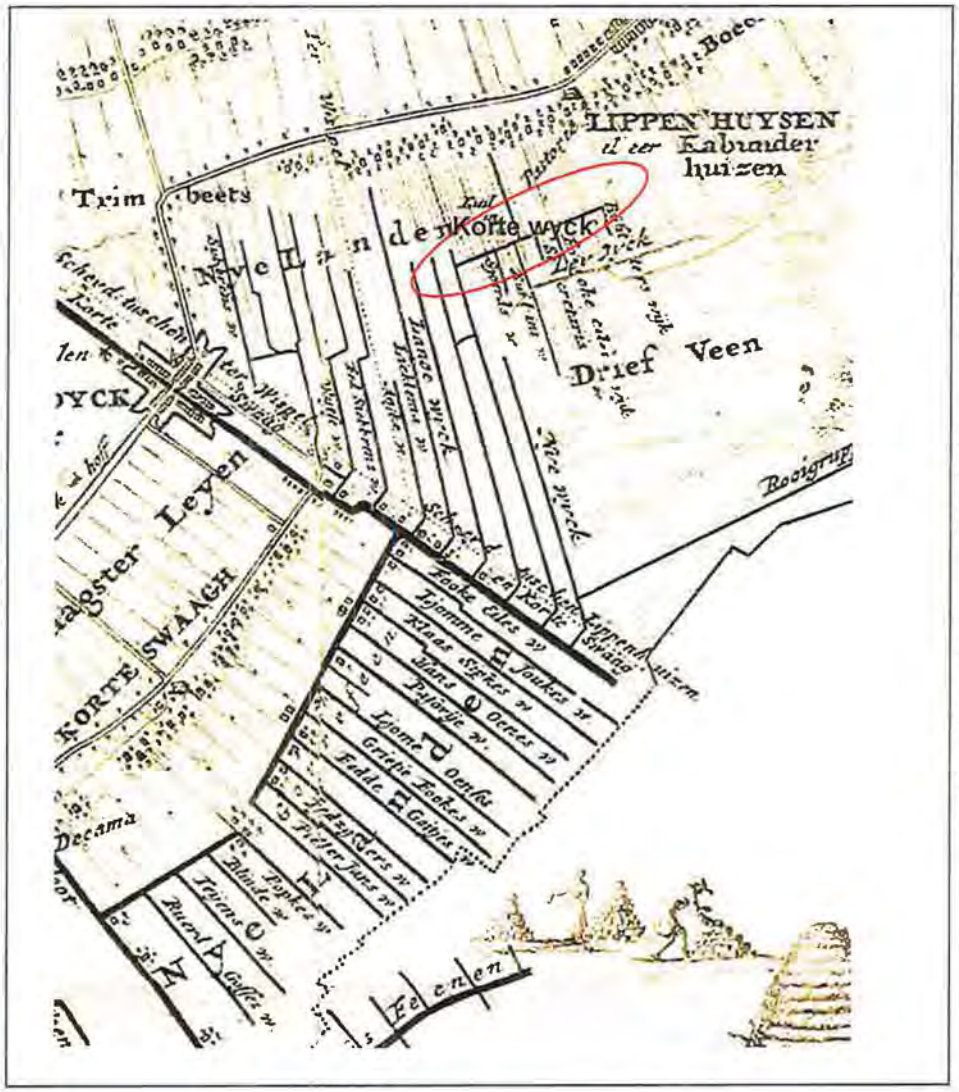

Op de kaart van Schotanus (1718) is het Gorreveen reeds ontwaterd: ten oosten van Kortezwaag is een dwarsvaart gegraven met wijken (Nye Landen).
Vanuit de Gorresloot/ Gorredijckstervaart wordt via de Korte Wyck een begin gemaakt oostwaarts door het Driesveen. De vaart liep ten noorden van het hoogveengebied, de wijken werden zuidwaarts gegraven.

Gorredyck is omgebouwd tot schans (eigenlijk een vesting, de muur lag om de bebouwing heen), ter verdediging van 'frieslant' in de strijd tegen de Fransen en de Munsters in 1672.

De Opsterlandse Compagnonsvaart zou in de oorspronkelijke opzet doorgetrokken worden naar Bakkeveen. Maar onder Wijnjeterp lag een gebied met weinig veen en bovendien had de werkelijkheid hen al ingehaald: de Drachtster Compagnonsvaart was inmiddels al doorgetrokken tot Bakkeveen (1698).

De Opsterveense vaart werd dan ook naar het zuiden verlegd, bij Klein Groningen, '*daar de sanden veele hooger beginnen te worden, en geen Veen meer is van belang*'[16], maakt hij een hoek van 90° naar het zuiden en gaat via Donkerbroek naar Oosterwolde (1817) en Appelscha (1827).
De verbinding met Drenthe laat op zich wachten. Drenthe is bang voor wateroverlast en dat de scheepvaart via de Smilde vaart naar Meppel gevaar loopt. Uiteindelijk wordt in 1894 de verbinding gerealiseerd.

[16] Ernst Huisman, 1994, blz.26

Eekhoff, 1848

Gedurende de 18e eeuw is de Compagnonsvaart in de grietenij Opsterland gerealiseerd.

Eekhoff 1848: Inmiddels is het gebied structureel ontwaterd, ontveend en verkaveld.

De Schoterlandse Compagnonsvaart ligt direct ten zuiden van dit gebied, maar om problemen met waterafvoer te vermijden werd besloten dat de wijken niet zouden worden doorgetrokken. Bovendien zou de 'Feenscheidende Gruppel' de grens (nu de gemeentegrens met gemeente Heerenveen) vormen tussen de twee gebieden.
Op de Eekhoff kaart wordt de gruppel tot iets ten oosten van Lippenhuizen als 'de Singel' aangegeven met een verlaat (sluis) in de Schoterlandse Compagnonsvaart en iets verder ligt een klein traject 'Dwarswijk'. Overige aanwijzingen tot waterlopen en/ of verbindingen worden er niet gegeven.

Tijdens de aanleg en ontginning hebben zich verschillende buurschappen/streekjes gevormd langs de vaart rondom de verlaten: Haneburen, Vosseburen, Hemrikkerverlaat, Wijnjeterperverlaat, Klein-Groningen.
Naast de sluiswachterswoning ontstond een kleine bewoningsconcentratie bij de sluis aangetrokken door de combinatie van handel en logistieke locatie.
De woningen ten zuiden van de vaart waren, tot de aanleg van een weg in 1954 waarbij de wijken afgedamd werden, alleen bereikbaar over water.

Kadastrale kaart 1832

Kadastrale kaart 1832. Het gebruik is deels bouw – en weiland, maar toch ook nog veel braakliggende heide. De boskavels aan de vaart zijn van één eigenaar, een houtvester, dus hoogstwaarschijnlijk productiebos. Er is ten zuiden van het Wijnjeterperverlaat een Dwarsvaart met wijken aangelegd, vermoedelijk voor extra waterafvoer. De vaart is eigendom van de Compagnons van Opsterland, de wijken van de grondeigenaren. Deze zijn dezelfde ten noorden en ten zuiden van de Dwarsvaart.

Topografische kaart 1923

Dit gebiedje wordt in de 20e eeuw opgepakt als werkverschaffingsproject door 'Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën'.
Rond 1923 zijn er nog steeds heidevelden in het gebied met *'veenen van geen belang'*. De ontginning van het heidegebied met de Dwarsvaart met wijken is een eeuw later nog niet aangevangen.

Uiteindelijk wordt het gebied door de Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën in 1937 aangekocht tezamen met een perceel aan de zuidkant dat aansluit op de zandweg langs de Schoterlandse Compagnonsvaart, het werkverschaffingsproject 'Onder Wijnjeterp'.

De ontginning start pas in de 40-er jaren. De percelen worden gereed gemaakt voor weiland door sloten te graven dwars op de percelen voor ontwatering. Er wordt een hakhoutsingel aangelegd om de zuidelijke percelen en aan de oostkant in de lengte tot aan de Opsterlandse Compagnonsvaart en in het midden van het noordelijke perceel tot halverwege. Rechts van het plan loopt de toen nog aanwezige 'trambaan'.
Nu nog herkenbaar door de strakke rechte baan vergezeld van een bomenrij en direct aansluitend in het noorden op de brug over de Opsterlandse Compagnonsvaart en in het zuiden op de Schoterlandsche Compagnonsvaart.

De boerderij en de houtwal aan de zuidkant van het plan liggen in de toenmalige gemeente Mildam, nu in de gemeente Heerenveen.
Het gebied is nog goed herkenbaar op de luchtfoto.

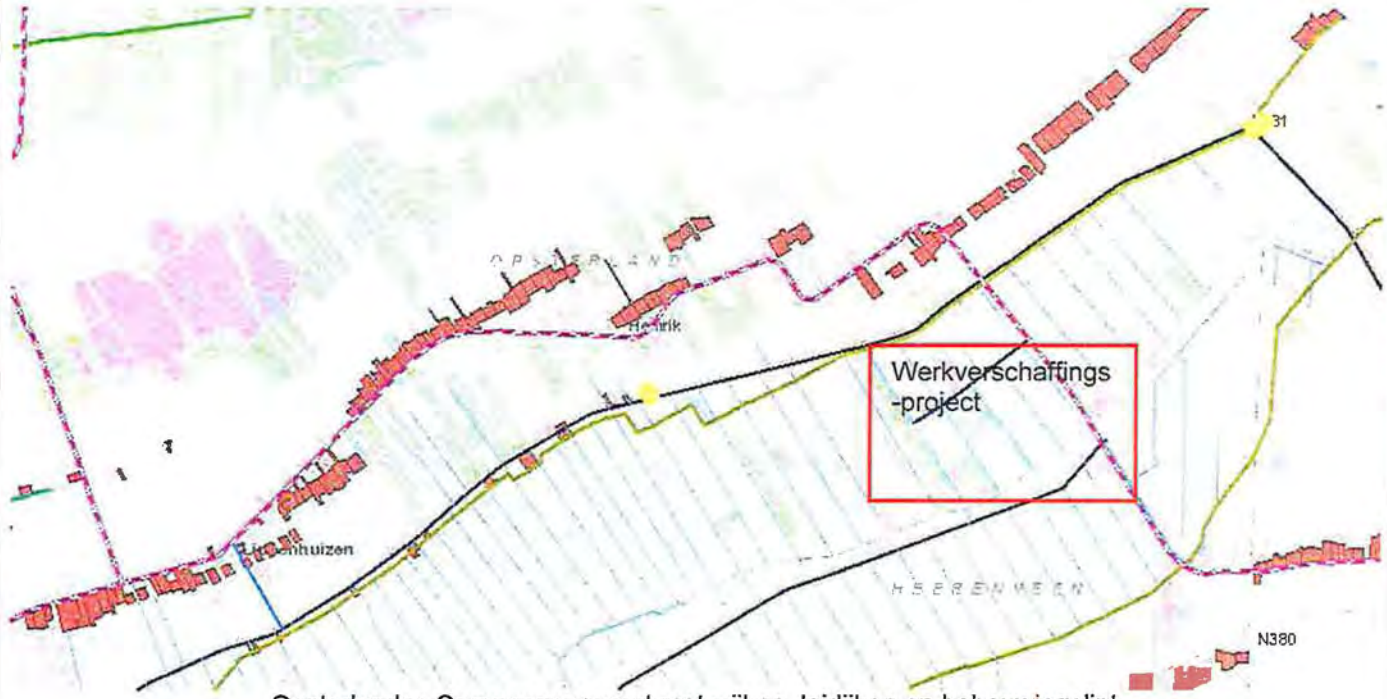

Opsterlandse Compagnonsvaart met wijken, leidijken en bebouwingslint

Gele stip: zuivelfabriek

Rode blokjes: boerderijplaatsen (schotanus/eekhoff)

Donker blauw: vaart

Licht blauw: wijken

Rose/wit: trambaan

Groen: leidijken

4.3.b. Analyse cultuurhistorische kenmerken en waardestelling Opsterlandse Compagnonsvaart

- **Opsterlandse Compagnonsvaart met wijken en bebouwingslinten**

De systematische en commerciële aanpak van turfwinning heeft het cultuurlandschap een zeer eigen gezicht met lineaire structuren gegeven. Ze zijn van cultuurhistorisch belang als uiting van een nieuw ontwikkeling in de economische geschiedenis van Fryslân. De vaart markeert de grens tussen het meer besloten beekdal-zandrug cultuurlandschap met de strakke bospercelen en het middeleeuwse bebouwingslint en het open landschap van de verveningen.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- planmatige verkaveling loodrecht op de Compagnonsvaart	- de verkaveling is grootschaliger geworden, ruilverkaveling, maar heeft nog steeds de grote opstrekkende verhouding
- langgerekte lintvormige structuren van wijken en vaarten met bebouwing	- de vaart en het meerendeel van de wijken is nog aanwezig. - ijle bebouwingslinten aan noord en zuidzijde van de vaart met plaatselijke verdichting bij de bruggen en sluizen en doorzichten naar het landschap - tussen Gorredijke en Hemrikerverlaat is het hoogveenlandschap rechtlijnig en open, ten oosten van Hemrikerverlaat wordt het iets afwisselender en iets meer besloten door de aanwezigheid van bospercelen. - het gebied ten zuiden van Wijnjeterpverlaat met de Dwarsvaart is 's winters transparant en wordt zomers als boscomplex ervaren ondanks de open binnenruimten zoals te zien op de topografische kaart.
- bij behorende kunst- en bouwwerken, benodigd voor de waterhuishouding van de grootschalige ontginning, de combinatie sluis- sluiswachterwoning- brug en voetdraai bij Gorredijkersluis, sluis Lippenhuizen, Hemrikerverlaat, Wijnjeterperverlaat, Nanningaverlaat, Fochtelooverlaat, Bovenstverlaat (Appelscha), Damsluis (grens Drenthe)	- de sluizen zijn nog aanwezig; de situatie van de woningen en bruggen is niet bekend, inventarisatie aanbevolen - beweegbare bruggen behouden de bevaarbaarheid en dynamiek van de vaart
- leidijken	- de Opsterlandse Compagnonsvaart heeft het traject van de vroeger aanwezige leidijk ingenomen
- werkverschaffingsproject 'Onder Wijnjeterp' van De Drie Provinciën	- de structuur met de hakhoutwallen is nog deels aanwezig. De wallen in en langs het noordelijke perceel zijn verdwenen en aan de zuidkant gewijzigd in een nog steeds verhoogde bomenwal.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:

- *behoud en ontwikkeling van het overwegend open karakter van de hoogveenontginningen, zodat onderscheid tussen dichte bebouwingslinten en strakke vaarten en wijken helder blijft en/of wordt.*
- *behoud van het strakke lineaire karakter van de vaarten en behoud van de erbij horende – nog resterende- kunstwerken en dienstwoningen in hun karakteristieke verschijningsvorm.*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- de ijle bebouwingslinten buiten de kern open houden met zicht op het achterliggende land; eventuele aanvullingen of vernieuwingen in de bescheiden 'korrel' en ritmiek van huidige patroon. D.w.z. de korrel: bebouwing op de kop van de kavel, het bouwvolume de opstrekkende kavel volgend, en met de noklijn van het dak dwars op de straat. De ritmiek is een afwisseling van bescheiden boerderijen, kop/romp en sporadisch hallehuis type (rechthoekig gebouw met voorin het woongedeelte en achterin het bedrijfsgedeelte met doorlopende nok) en eenvoudige vrijstaande woonhuizen (rechthoekige hoofdvorm, één bouwlaag met kap (zadeldak) en met stijle/scherpe dakhelling en gebruik van traditionele bouwmaterialen, afgewisseld met eenvoudige woonhuizen van het krimptype). De oriëntatie van de panden handhaven, ook van diegenen die 'op de weg' staan. Het benadrukt het gegeven dat de woningen er eerder waren dan de weg.

- structuur van werkverschaffingsproject 'Onder Wijnjeterp' verstevigen door de wallen te herstellen en de functie van hakhoutsingel handhaven/herstellen.

Veenpolders in gemeente Opsterland

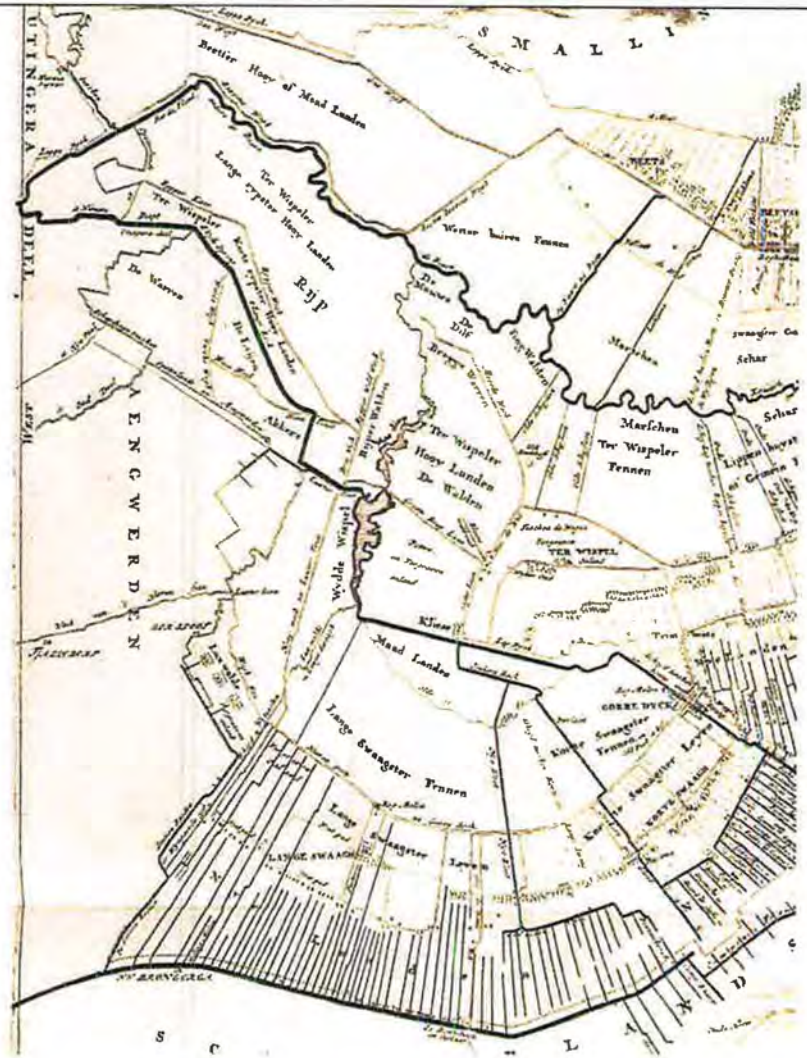

Schotanus 1718, gebied van de veenpolders

5. Grootschalige planmatige verveningen en droogmakerijen: De veenpolders: 6e en 7e veendistrict en de Groote Veenpolder

5.1.a Beknopte ontstaansgeschiedenis

Het gebied van de veenpolders ligt in het westen van de gemeente en maakt onderdeel uit van het zogenoemde 'Lage Midden".
Het gebied ligt tussen de hoge kleigronden langs de kust (het terpen gebied met haar kwelderwallen) en het hoger gelegen achterland aan de oost-zuidoost zijde (de zandruggen als uitlopers van het Fries-Drents plateau) en bevat de benedenloop van de veenrivier de Boorne/Alddjip. Tijdens de opwarming en zeespiegelstijging vond veenvorming plaats.
In de vroege middeleeuwen was er al sprake van bodemdaling door ontginningen. Het gebied is blijkens diverse archeologische onderzoeken[17] al in de 11e eeuw vanuit de veenrivier Boorne/Alddjip en haar zijriviertje de Wispel/Olde Ee ontgonnen. De waterhuishouding in dit gebied werd door zijn lage ligging problematisch. Bovendien was er de dreiging van waterstuwing vanuit de Zuiderzee. Er werden al vroeg dijken aangelegd, getuige de Leppedijk (11e eeuw), de hemdijken (13e eeuw) en de Slachtedijk tussen Akkrum en Joure(11e eeuw?).

Na de grootschalige hoogveenontginningen werden ook kansen gezien in dit laagveengebied en begonnen hier de grootschalige ontveningen. Anders dan bij het hoogveen leidde het hier, in het Lage Midden, tot een 'verdronken land' met watersnoodrampen voor de bevolking.
In de 19e eeuw werd uiteindelijk ingegrepen door de regering en eiste het instellen en oprichten van veendistricten en veenpolders. Deze grootschalige inpolderingen en ontginningen bepalen het cultuurlandschap van dit gebied, maar hierbij moet niet worden vergeten dat onder de huidige veenpolders een middeleeuwse ontwikkeling schuilt. De verkavelingrichting laat dit zien, maar ook de archeologische informatie uit het gebied en het verdwenen gehucht De Ryp[18].

De benedenloop van de Boarn/ Alddjip is onderdeel geworden van de veenpolders, maar heeft de karakteristieken van het open en lege beekdal met ontginning loodrecht op de beek behouden.

Op de Schotanus kaart(1718) is het gebied grotendeels in gebruik als *hooylanden* en *fennen* (slecht weiland). Er is inmiddels 'vergraven onland' ten oosten van de 'Wydde Wispel' en ten zuiden van Luxwoude. Het gebied zelf was toen nog minder interessant dan het hoogveengebied achter Gorredijk. Hoogveen werd al in de 16e eeuw grootschalig vergraven, waarbij afvoer over water een belangrijk onderdeel vormde. Hiertoe was al vóór 1619 een kanaal gegraven van Oldeboorn naar Gorredijck, 'it Nieuwe Diept' via de Wydde Wispel'. Er moest hierbij een Hooyweg (een hoger liggende weg waarlangs 's zomers het hooi van de drassige landen gehaald kon worden) doorgraven worden, de Luxter Hooyweg.
Hier werd een zet geplaatst, waarop zomers planken gelegd konden worden om de hooiwagens te laten oversteken. Een zet werd hier een 'tinie'of 'tynje' genoemd. Hier is het latere Tynje ontstaan.

Er werd in de 17e eeuw al wel laagveen vergraven, maar het was een moeizaam proces omdat het veen onder de waterspiegel lag en met dijkjes en watermolens drooggelegd moest worden. In 1751 nam de laagveenvergraving een hoge vlucht nadat Gieterse verveners vanuit Overijssel de baggerbeugel introduceerden en de klyn (veenspecie) direct uit het water gebaggeld kon worden en op de hagen (stroken veen tussen de petgaten) gedeponeerd kon worden om tot turf te drogen. Dit werd dan weer verzameld op hoopsteden, opgehoogde opslagplaatsen waar soms een turfschuur op verscheen. Bij het vervenen werd ook regelmatig op een 'huisstede' gestoten en vergraven. Die plaatsen waren 'sa hurd as glês'.[19] Deze huissteden waren in feite kleine woonterpen, overblijfselen van de bewoning uit de middeleeuwen.

[17] De Langen, 1992, blz 96-106
[18] Kerst Huisman, 2011
[19] Kerst Huisman, 2011

Kadastrale kaart (HisGis) 1832

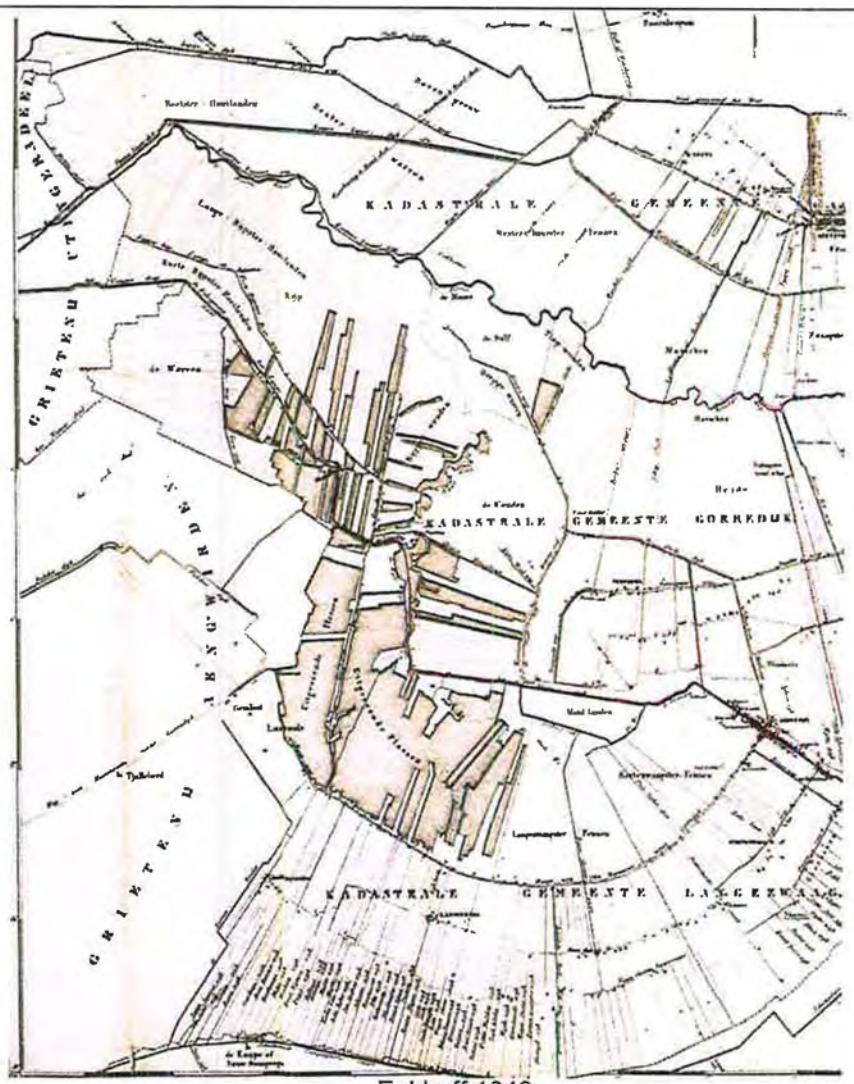

Eekhoff 1848

Maar dit grootschalige ontvenen leidde tot het ontstaan van uitgestrekte waterplassen die zich door de werking van de wind verder uitbreidden en zelfs dorpen in de omgeving bedreigden. Na jarenlange protesten kwam Willem I in 1822 met een Koninklijk Besluit waarbij verveners eerst een polderdijk met een molen moesten aanleggen, vervolgens mochten vervenen en tenslotte het uitgeveende land weer droog moesten maken.
Na 1822 zijn veenpolders opgericht als waterstaatkundige organisaties die de vervening organiseren en beheren.
De veenderijen worden opgedeeld in veendistricten: een klein deel van het 5e en het grootste deel van het 6e en het 7e veendistrict liggen in Opsterland. Er is voor het 4e en 5e district een veenpolder opgericht en ook voor de combinatie van het 6e en 7e district.
Het deel van het 5e district ten westen van Langezwaag is waarschijnlijk voor de waterbeheersing tot het 5e veendistrict bepaald, want dit gebied was al vrijwel geheel ontveend met uitgebreide wijken stelsel.

De verkaveling in de polders is zeer goed zichtbaar: ook lijkt het op de Eekhoff kaart een grote waterplas, de verkavelingsstructuur zoals die al in de middeleeuwen gevormd is, is duidelijk zichtbaar op de kadastrale kaart van 1832.
Er was al een begin gemaakt met het beschermen van de binnenlanden, o.a. door de aanleg van de Nieuwe Leppedijk in 1831. De oude Leppedijk dateert van rond de 11e eeuw en had als rivierdijk de taak Oostergo te beschermen. Het traject is ten noorden en oosten van Warniahuizen voor de nieuwe functie nog verlegd en vormt de huidige grens tussen Opsterland en Smallingerland.

Het inpolderen van de veenpolder '6e en 7e veendistrict' startte in 1848 met het graven van de Nieuwe Vaart en het aanleggen van een polderdijk. Deze vaart begint bij de Ulesprong, de Teijenssluis, een sluis in het Nieuwe Diep en vormt de verbinding tussen de Boorne/Alddjip en Gorredijk. Hij loopt ten zuiden van en evenwijdig aan de Boorne/Alddjip door het west-oost gesitueerde beekdal, maakt ter hoogte van het oude kerkhof van Ter Wispel een knik naar het zuidoosten en sluit uiteindelijk aan op het Klisserak/ de Kromten bij Gorredijk.

De eerste droogmaking van de veenpolder '6e en 7e veendistrict' lag onder Langezwaag en Luxwoude. Er werden twee achtkantige molens gebouwd, negen wijken gegraven en een schutsluis aangelegd.
Ook bij latere drooglegginggen voor deze polder werden windmolens ingezet, maar deze hadden niet voldoende capaciteit om de gewenste waterstand te handhaven en in 1876 werd een stoomgemaal gebouwd aan de buitenringvaart.
De molens bleven wel in bedrijf om water uit de polders te malen en vanuit de polderboezem naar de provinciale boezem.
Er werden veel wijken gegraven, zowel voor de waterafvoer als ook voor de doorvaart. De drooglegging in het noordwestelijke deel van de polder startte rond 1881. In 1899 werd het laatste deel, de Warren, ontgonnen.
Het stoomgemaal werd tussen 1884 en 1905 vergroot en gemoderniseerd en bleek voldoende vermogen te hebben zodat de windmolens buiten bedrijf gesteld konden worden (1911). In de jaren '50 werd de waterhuishouding gereorganiseerd. De Wispel en Klidzeregt werden drooggelegd, sluizen afgebroken en wegen aangelegd (o.a. van Langezwaag naar Oude Dijk onder Terwispel).
De waterschappen werden geconcentreerd in het waterschap De Polder van het 6e en 7e Veendistrict en deze ging op in het in 1966 opgerichte waterschap Boarnferd[20].

De veenpolder 'De Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland' werd in 1868 ingesteld, maar de vervening was al in 1863 op gang gekomen. Nijbeets, een nieuwe nederzetting, is heel snel hierna ontstaan als huisvesting voor de veenarbeiders.
De polder en Nij Beets liepen door winterse stormen regelmatig onder water en vaak braken de plaatselijke dijkjes door, waardoor er regelmatig grote verliezen aan turf waren. Uiteindelijk moest het tot een watersnood (1892) komen waarbij Tijnje zwaar getroffen werd voor er stevige polderdijken aangelegd werden.

[20] Waterschap Het Koningsdiep, 1992

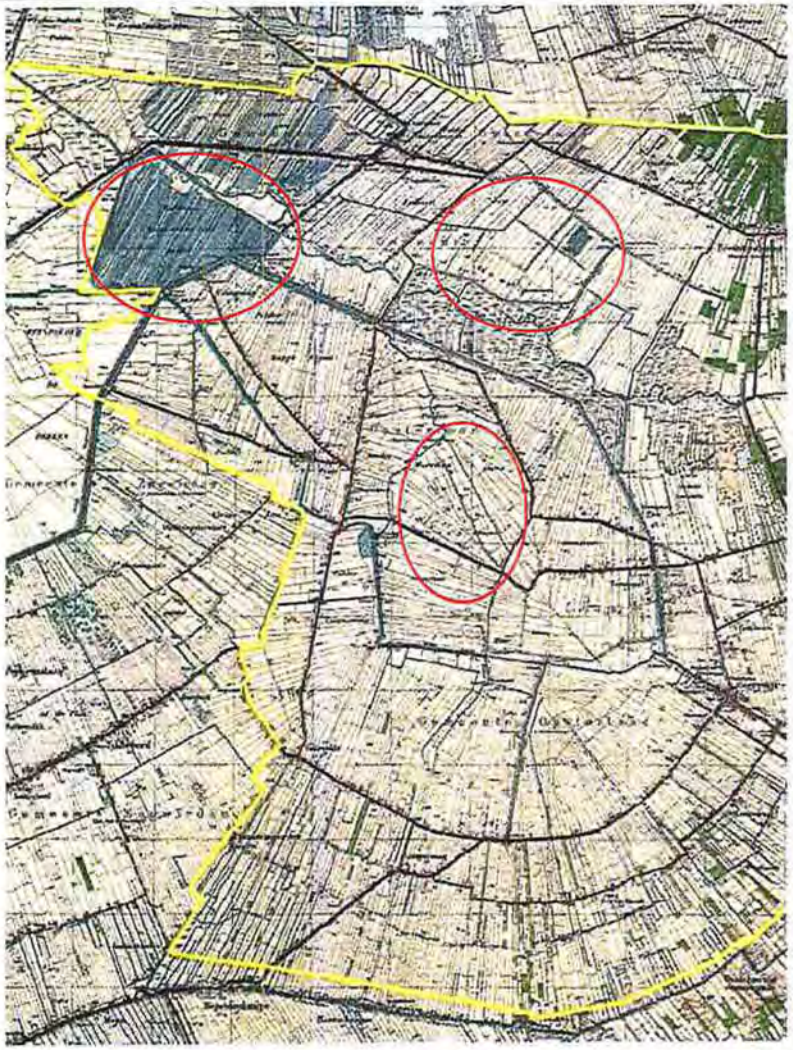

Topografische kaart 1927-1928, gebied van de veenpolders ,de omcirkelde gebieden zijn werkverschaffingsprojecten, deels al uitgevoerd

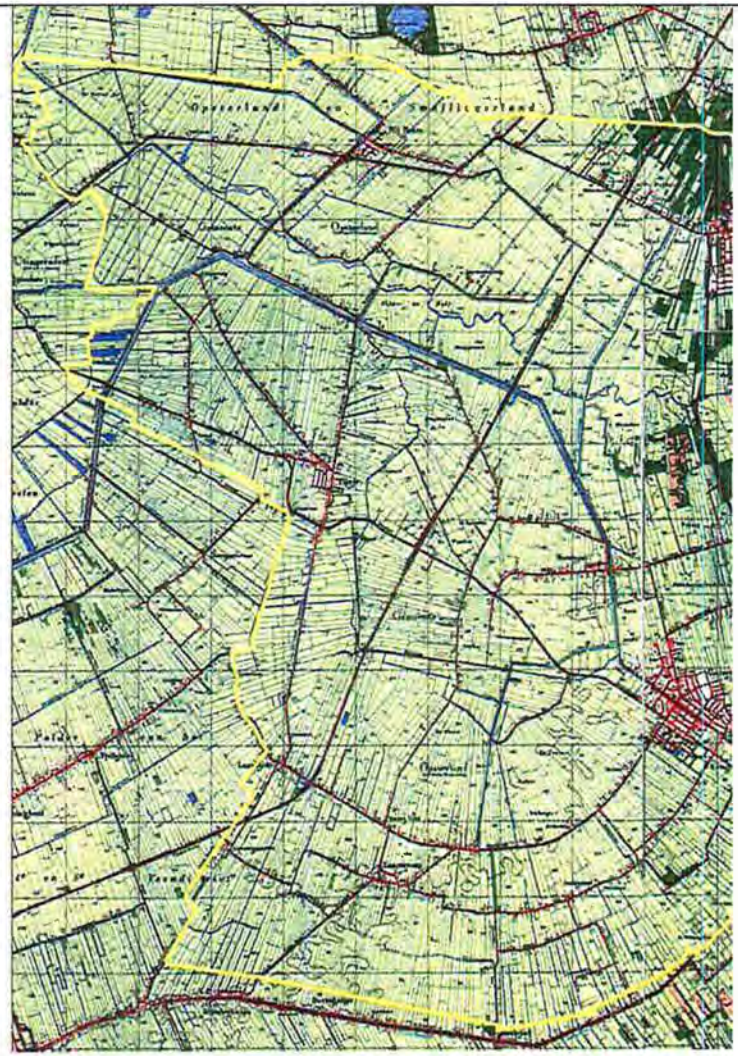

Topografische kaart 1970 gebied van de veenpolders

De polder werd vanaf 1910 drooggemalen en ontgonnen. Er werd in het zuidelijke deel begonnen met de Oostpolder. Hiervoor is het dieselgemaal aan het polderhoofdkanaal, 'De Veenhoop', gebouwd. In 1918 werd het stoomgemaal 'de Boorne' gebouwd waar de westelijke polderdijk De Boorn afdamde om de Zuidoost-, de Zuidwest- en de Westpolder te bemalen. Omdat de capaciteit niet voldoende was werd besloten aan de zuidelijke polderdijk bij het polderhoofdkanaal een elektrisch aangedreven gemaal te plaatsen, het 'Zuidergemaal', gereed in 1925. De drooglegging voor de noordelijke deelpolders zoals de Boornbergumerpolder werd gerealiseerd door het 'Noordergemaal' (1926).

Er was gedurende de ontvening in de 19e eeuw die op menskracht steunde, veel sociale onrust over de uit te betalen lonen. Er werd veel gestaakt ('bollejagen') om de juiste prijzen per roede voor het turfmaken, het bakwerk en het bokwerk te verdienen. Waren de prijzen in het midden van de 19e eeuw nog om redelijk van te leven, na de landbouwcrisis van 1870 kwam er de klad in, mede door de opkomst van de steenkool. Bovendien werd eind 19e eeuw de baggelmachine geïntroduceerd, waardoor veel arbeiders overbodig werden. Een groot deel van de arbeiders ging naar Duitsland, maar ook daar kwam begin 20e eeuw een terugloop. Er kwam nog een opleving in de werkgelegenheid in de polders rond 1914 omdat de overheid voor de oorlog veel turf opeiste. Met de vrede kwam ook de definitieve neergang van de veenderij en steeg de werkeloosheid dramatisch.

Inmiddels werd er ook arbeid, zowel particulier als vanuit de overheid, ingezet voor het ontginnen en landbouwrijp maken van landbouwgebieden. Maar dit ging met horten en stoten. Veel gronden werden gereed gemaakt voor veeteelt. Het bevorderde de zuivelindustrie en er werden zuivelfabrieken gebouwd o.a. in Terwispel, waar na de ontginning van de polder veel weiland beschikbaar kwam.

Er werden o.a. de volgende werkverschaffingsprohjecten uitgevoerd:

- Een project ten zuid-oosten van Nij Beets,
- Arbeid Adelt, ten zuidwesten van Ter Wispel
- De Lange en Korte Rijpen (zie volgende bladzijden)

De droogmakingen en ontginningen in de Groote Veenpolder waren in de 40-er jaren voltooid, waardoor polderwerken afgestoten konden worden. De zuidersluis werd gesloten (1956) en in 1958 afgedamd, zo ook de Noordersluis, gesloten in 1958, afgedamd in 1967. Ook de andere sluizen werden gesloten.
De wegen in de polder werden overgedragen aan de respectievelijke gemeentes en het waterschap werd samen met de waterschappen van een aantal andere veenpolders onderdeel van het in 1968 nieuw opgerichte waterschap Het Koningsdiep[21].

[21] Waterschap Het Koningsdiep, 1992
[illegible]
AW/09.03-2/13

5.1 b. Werkverschaffingsprojecten in de veenpolders

Janssen's Friesche Stichting, ten zuidoosten van Nij Beets, 1911

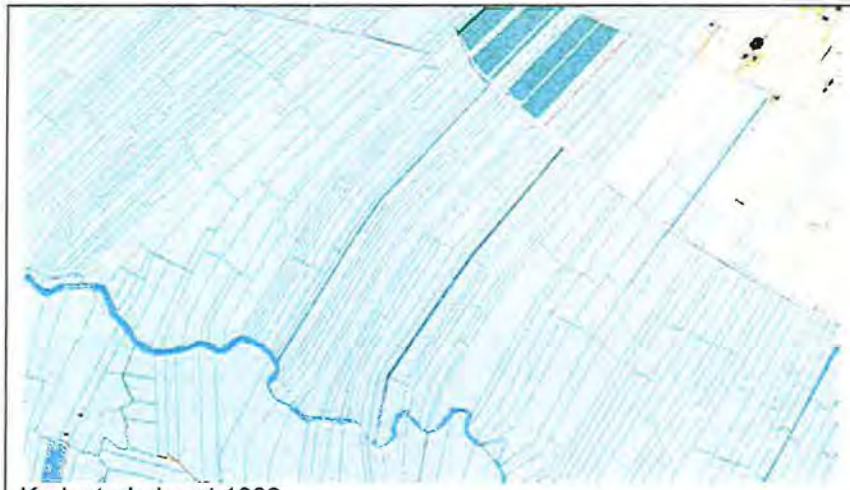

Kadastrale kaart 1832

Topografische kaart 1927-1928

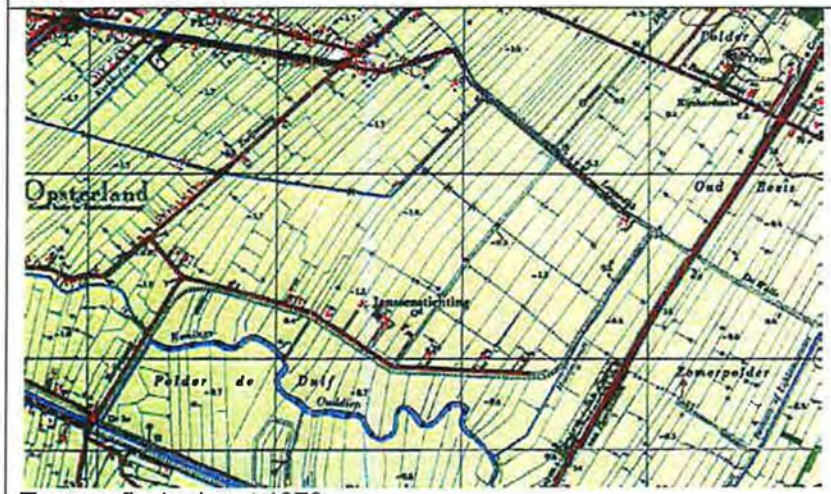

Topografische kaart 1970

Topografische kaart 2012

Janssen's Friesche Stichting, plan Arbeid Adelt, ten zuidwesten van Ter Wispel

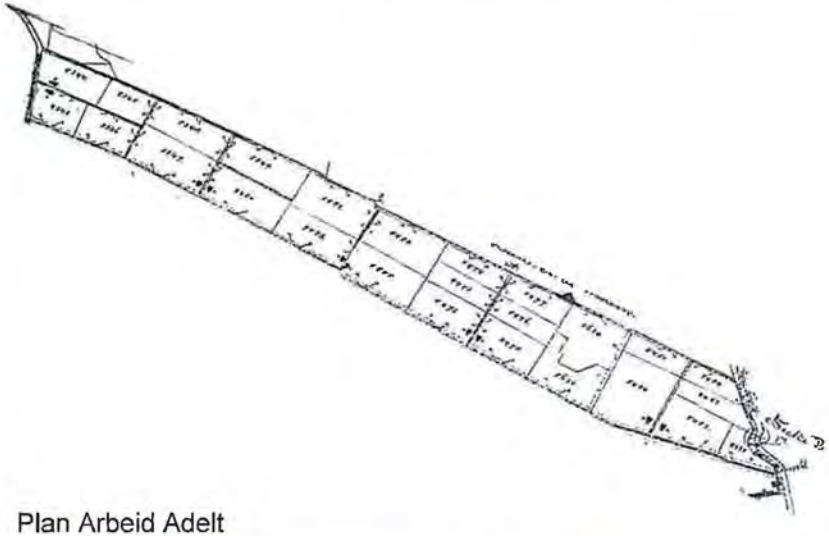

Plan Arbeid Adelt

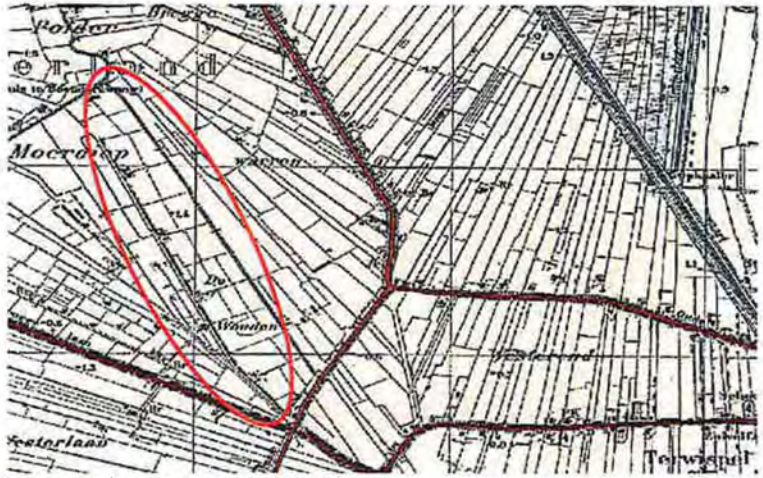

Topografische kaart 1927-1928

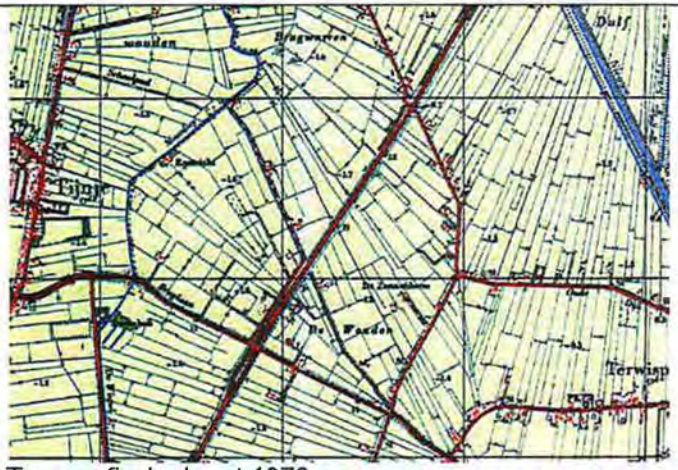

Topografische kaart 1970

Topografische kaart 2012

De Drie Provinciën , ontginningsplan Lange en Korte Rijpen, gemeente Opsterland

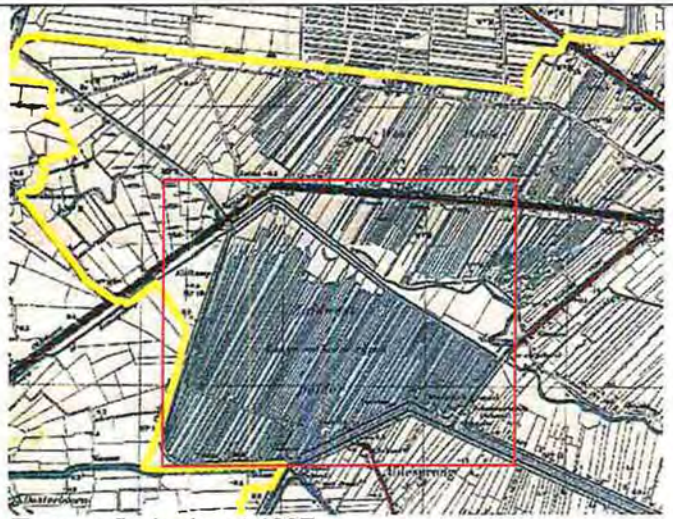

Topografische kaart 1927

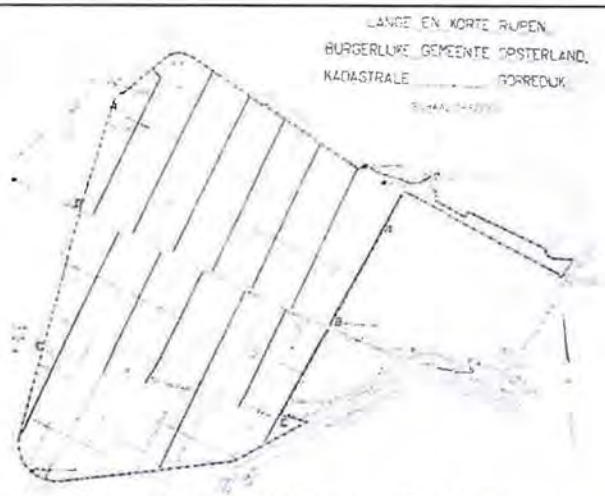

Ontginningsplan De Drie Provinciën, 1931

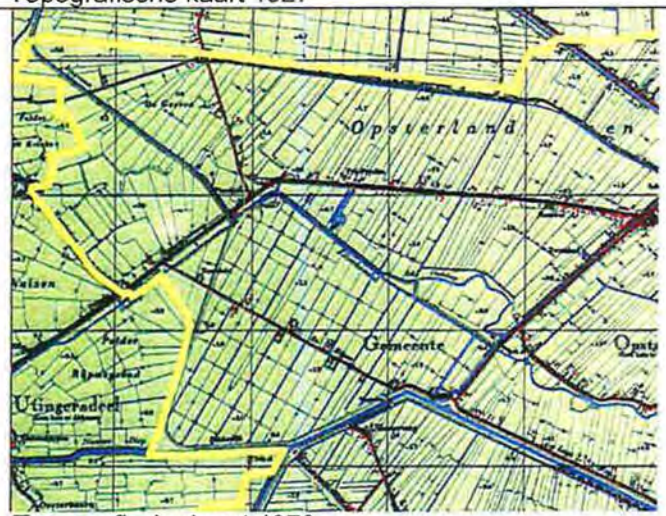

Topografische kaart 1970

Topografische kaart 2012

Particuliere ontginningen, zoals geïnitieerd door de filantroop P.W. Janssen hadden tot doel voor de arbeider een bestaan op te bouwen.
De heer P.W. Janssen besloot, na een volkhuis voor zeer arme arbeiders in Amsterdam te hebben gerealiseerd, in 1896 zich in te zetten voor de Friese armen en de werkeloosheid, armoede en slechte leefomstandigheden aan te pakken. Janssen koopt in 1897 het gebied ten zuidwesten van Ter Wispel voor het project Arbeid Adelt. Het langwerpige grondgebied van 42 ha. met opstrekkende verkaveling wordt in economische blokken gedeeld en er zullen tien boerderijtjes komen, twee aan twee geplaatst. Deze worden verpacht.

In 1911 wordt de Oostpolder ontgonnen, ten zuid-oosten van Nijbeets en 14 boerderijen gebouwd.

Vlak voor zijn dood in 1903 worden zijn bezittingen ondergebracht in de P.W. Janssen's Friesche Stichting. De Stichting besteedt nog steeds de pachtopbrengsten aan sociale projecten.

In 1924 was ook de N.V. Ontginningsmaatschappij Drie Provinciën opgericht met het doel de werkeloosheid te bestrijden door bevordering van het in cultuur brengen van woeste en andere gronden. Ze zetten hiervoor werkverschaffingsprojecten op. De praktische uitvoering stond onder leiding van de Heidemaatschappij.

In het interbellum werden in het kader van deze werkgelegenheidsprojecten o.a. de Lange Ripen, ingepolderd in 1924, drooggelegd waarbij sloten en andere afwateringen gegraven werden, en werd de Drachtster Hooiweg verhard. De Ripen waren in 1931 aangekocht door de Drie Provinciën. Het gebied werd ontgonnen en er werden boerderijplaatsen gebouwd. Deze werden verpacht in combinatie met het ontgonnen land.

Bedrijfspand C[illegible] Oosterland
[illegible] 02-03-2013

Veenpolders op topografische kaart 2012

Veenpolders cultuurhistorische kenmerken

5. 2. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken grootschalige planmatige verveningen en droogmakerijen: de veenpolders

Vanuit de ontstaansgeschiedenis van de veenpolders worden de volgende cultuurhistorische kenmerken als belangrijke elementen en structuren kenbaar:

- verkaveling
- de polderwerken, het totaal van het functionele watersysteem
- polderdijken, rivierdijken
- oude middeleeuwse rivierontginningen en verlaten boerderijplaatsen/huissteden
- lintbebouwingstructuren
- werkverschaffingsprojecten
- opvallende ontwikkelingen (woningwetproject)

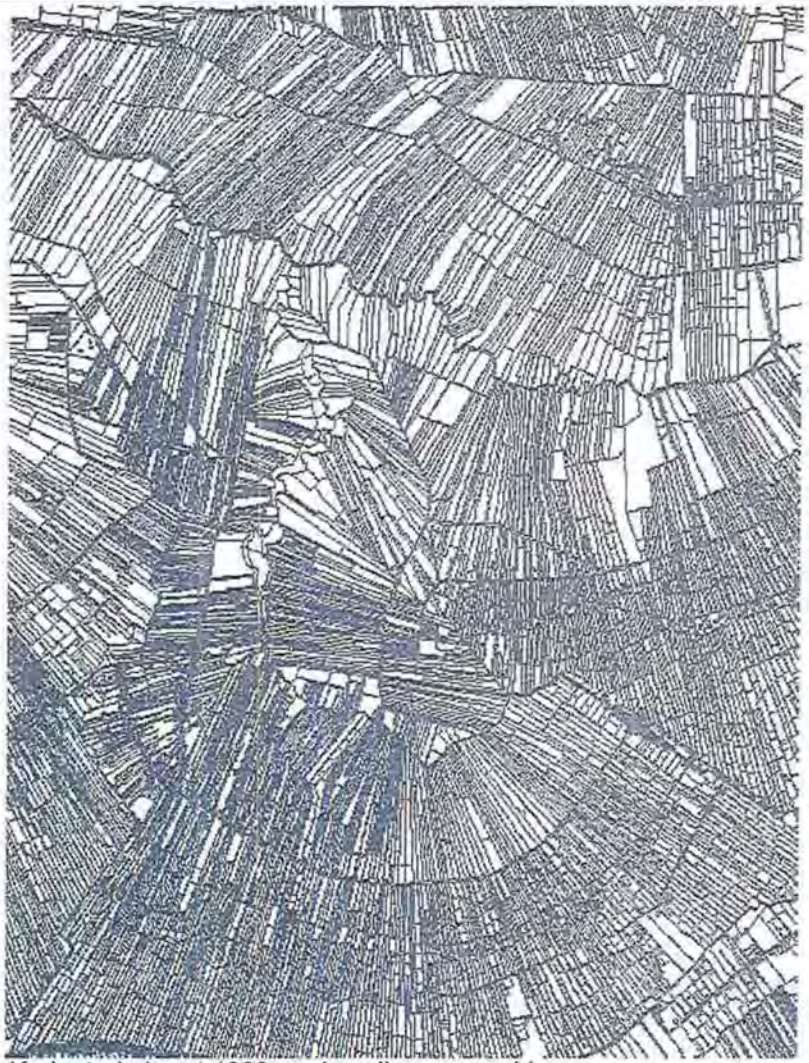

Kadastrale kaart 1832, verkaveling veenpolders

Topografische kaart 2012, verkaveling veenpolders

5. 2. Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken grootschalige planmatige verveningen en droogmakerijen: de veenpolders

De droogmakerijen vormen door de mens gemaakte en ingerichte landschappen,. Deze ingreep in het cultuurlandschap om zowel natuurgeweld te beteugelen als om productiegronden te creëren heeft door zijn grootschaligheid en rationaliteit een hoge cultuurhistorische waarde. Interessant hierbij is dat bij deze droogmakerijen de middeleeuwse verkavelingstructuur gehandhaafd is.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/herkenbaarheid
- verkaveling	- De droogleggingen en ontginningen hebben de middeleeuwse kadastrale structuur aangehouden. De oude wegen en afwateringen treden hierbij op als grens, waarbij de verkaveling bij deze afscheidingen ophoudt en veelal van richting verandert. Er is vaak sprake van een 'scheyd' of 'scheydinge' tussen gemeenten en of grietenijen. Inmiddels zijn er ruilverkavelingen uitgevoerd waarbij de percelen vergroot zijn. De opstrekkende verkaveling en de richting van de verkaveling is vastgehouden. - een uitzondering vormen de projecten van de Janssen's Friesche Stichting en De Drie Provinciën, hier is een systematische blokverkaveling gehanteerd afwijkend van de oorspronkelijke smalle opstrekkende verkaveling. Er is beperkte schaalvergroting doorgevoerd, de structuur is gehandhaafd.
- de polderwerken met alle ringsloten, vaarten, sluis- en brugcomplexen, molens, gemalen en wegen als een totaal van het functionele watersysteem en de ontsluitingstructuur	- de nieuwe (19e eeuw en recenter) vaarten en wegen zijn dwars door de verkavelingspatronen heen getrokken, door het ontbreken van beplanting is de eenheid van het gebied zichtbaar en te ervaren. - de ringsloten en vaarten zijn nog aanwezig, alle molens zijn verdwenen, en een groot deel van de overige ondersteunende kunstwerken zijn afgebroken, afgedamd of aangepast omdat hun functie overbodig is geworden nadat de droogmakingen voltooid waren.
- binnenpolderdijken, veenpolderdijken, rivierdijken Oude en nieuwe Leppedijk en de Walle	- de veenpolderdijken zijn een onderdeel van het totale poldersysteem en zichtbaar als lijnstructuur en als reliëf. - het tracé van de oude Leppedijk en het verlengde de Walle, van Akkrum tot voorbij Beetsterzwaag, is langs de Boorne/Alddjip niet meer terug te vinden hooguit het laatste stukje, de Krume Swynwei. De Walle, een waterscheiding om droge voeten te houden, in Beetsterzwaag is nog als originele structuur aanwezig. Het noordelijke tracé van de oude Leppe is te volgen door de Geawei en de loop van het water Krûme Gat. De polderdijk, de Nieuwe Leppe, aangelegd in 1831, is onderdeel van het Groote Veenpolder systeem geworden en ligt als een verhoogde structuur in het landschap.

- oude rivierontginningen van Boorne, Wispel en oude Ee en haar middeleeuwse ontginningsgeschiedenis	- de ontginningen zijn nog zichtbaar in de verkavelingstructuur. Er is een indicatie van bewoning en opschuivende bewoning gevonden in archeologische vondsten, dit wordt in een verdiepingsslag verder onderzocht.
- verlaten huissteden, middeleeuwse plaatsen in het veen met in de buurt waterputten en verlaten kerkhoven	- deze zijn vooral te verwachten bij de oude rivierontginningen en vorm(d)en geringe verhogingen in het landschap. Het meerendeel is al geëgaliseerd. Een archeologische verdiepingsslag geeft meer inzicht in de locaties.
- open uitgestrektheid met spaarzame lintbebouwing langs een paar hoofdassen	- De polders zijn volledig ingericht als landbouwgebieden, vooral veeteelt. Ruilverkaveling en natuurprojecten hebben een aantal gebiedsvreemde groenopstanden gecreëerd. Er zijn twee woonkernen (Tijnje, Nij Beets) gerealiseerd in de vorm van lintbebouwing met verdichting op de kruispunten van weg en water. Beide kernen hebben inmiddels een woonconcentratie in het centrum en aanpassingen in de infrastructuur, waardoor de herkenning iets afneemt. Het karakter van het lint is wel behouden.
- Janssen's Friesche Stichting werkverschaffingsprojecten, belangrijke uitwerking van sociale cultuurhistorie met een autonome verkaveling en ontginningsboerderijen	- ten zuidwesten van Ter Wispel, Arbeid Adelt: de A7 loopt er dwars doorheen, langs de zuidrand zijn de kleine ontginningsboerderijen twee aan twee nog aanwezig op twee locaties na; zo ook de autonome inrichting. - ten zuidoosten van Nij Beets: op alle percelen zijn boerderijen aanwezig. In het middendeel is een aantal verplaatst naar het kaveluiteinde aan de weg. De panden aan de oostzijde van het plan (Corneliahoeven) zijn nog in de oorspronkelijke stijl.
- Lange en Korte Ripen, belangrijke vorm van sociale cultuurhistorie De oorspronkelijke verkavelingstructuur is verdwenen, alleen de richting is aangehouden. Bij deze werkverschaffingsprojecten wordt een zo economisch mogelijke ontginning in combinatie met boerderijplaatsen nagestreefd. Dit leidt tot een systematische blokverkaveling met een verbindingsweg dwars door het gebied waaraan de boerderijen geplaatst zijn. Aan en afvoer en bereik zijn optimaal ingepast.	- werkverschaffingproject met ontginningsboerderijen, project is nog intact, zowel de verkaveling als de plaatsing van de boerderijen.
- De arbeiderswoningen aan de rechte Zweinsweg (Swynswei) richting Tijnje. Gerealiseerd in 1919 als een van de vroege woningbouwactiviteiten van de gemeente in het kader van de Woningwet in het buitengebied	- het woonwijkje is nog volledig intact zowel de oorspronkelijke huisjes als de doorkijkjes naar het landschap, met uitzondering van de noordkant. Hier is een woon/bedrijf locatie ingevuld met groen rondom.

Waardering: hoog, provinciaal belang, Grutsk:

- *Veenpolders waarbij de samenhang tussen ontginning, ontwatering, verkaveling, polderdijken en bebouwing nog goed zichtbaar is zijn van provinciaal belang. Bij nieuwe ontwikkelingen is de begrenzing van de veenpolders en de richting van de verkaveling (opstrekkend en soms in waaiervormig patroon aangelegd) leidend en dient zichtbaar te blijven.*
- *Stelsel van dijken als onderdeel van en voorwaarde voor het watersysteem en de agrarische ontwikkeling van Fryslân, deze moeten zowel vanuit cultuurhistorisch als landschappelijk opzicht beschermd worden en de directe omgeving vrijhouden van houden van ontwikkelingen die de dijk vertroebelen.*
- *bij nieuwe ontwikkelingen de verkaveling benutten als onderlegger, waarbij vooral de richting, vorm en verhouding belangrijke onderdelen in de ruimte zijn.*
- *bodemarchief zoveel mogelijk in situ bewaren, deze terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven.*

Aanvullend cultuurhistorisch advies:

- middeleeuwse verkavelingstructuur handhaven.
- oude rivierontginningen benutten als onderlegger bij nieuwe ontwikkelingen.
- transparante lintbebouwing zoveel mogelijk openhouden.
- de structuren van de werkverschaffingsprojecten, zowel de verkaveling als de plaatsing van wegen en bebouwing, vasthouden. Grootschalige bebouwing niet toestaan. Transparantie tussen de bedrijven vasthouden. De volumes en de uitvoering van de architectuur in het project De Ripen en het project Arbeid Adelt als hoofdvorm benadrukken bij uitbreidingen.
- woningwet project aan rechte Zweinsweg (Swynswei) verdient bescherming. Verdere dichtgroei met bebouwing en/of groen voorkomen
- er is groen aangeplant in het kader van de ruilverkaveling invulling en heeft in deze context haar waarde; de weg de A7 moet ondergeschikt aan het landschap zijn en daarom niet geaccentueerd worden met bosschages; verwijderen zal de openheid die kenmerkend is voor de veenpolders herstellen.

Noot:
het gebied heeft archeologisch gezien een hoge verwachtingswaarde door de diverse bewoningslagen, zowel de vol middeleeuwse als de meer recente. De verdiepingsslag van archeologisch onderzoek, die momenteel uitgewerkt wordt, zal hierover meer inzicht geven.

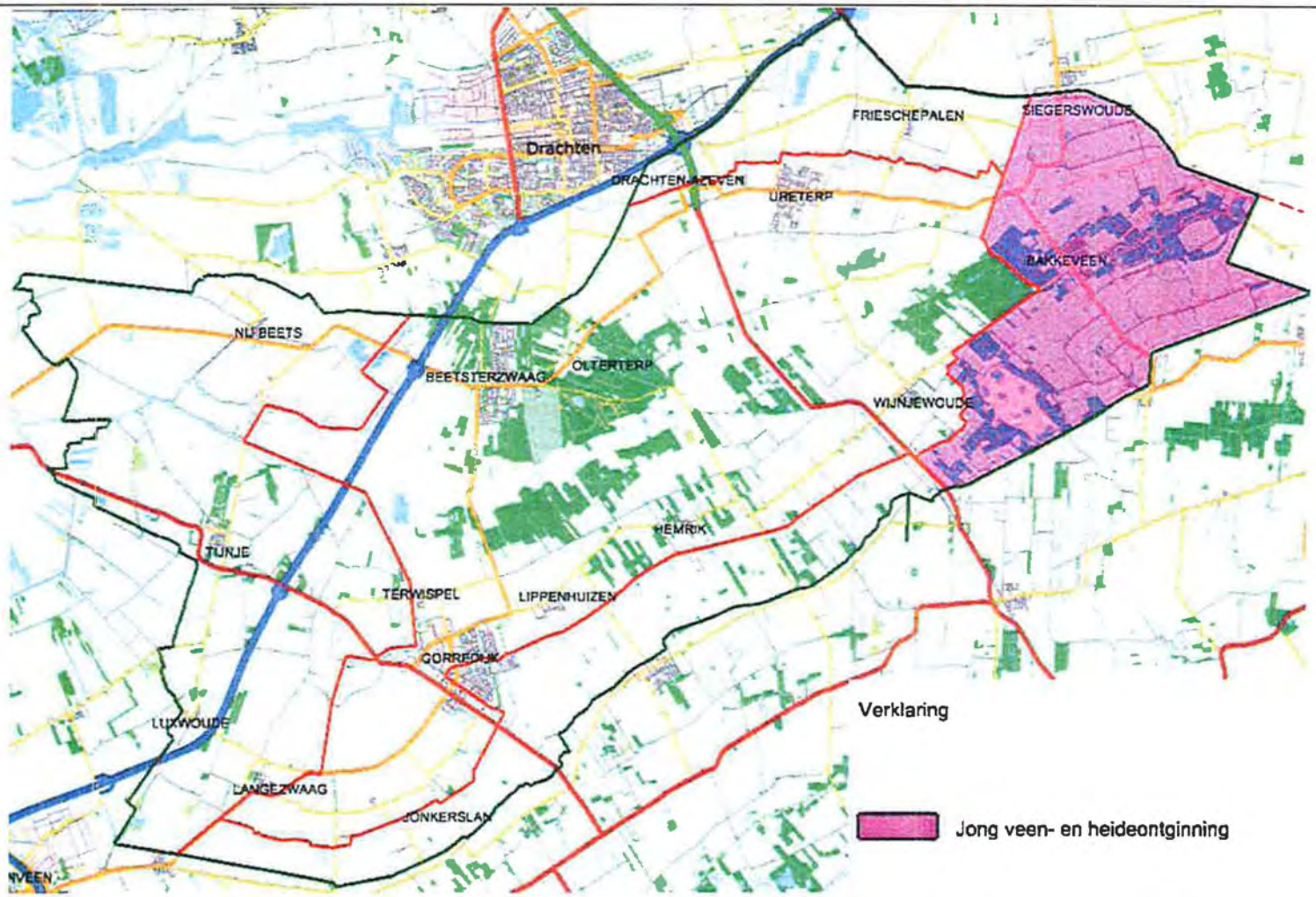

Jonge veen- en heideontginningen gemeente Opsterland

6. Deelgebied: De jonge veen- en heideontginningen Voorwerkersveld, 'Woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep', Mandeveld en Duurswoude

6.1. Beknopte ontstaansgeschiedenis van de jonge veen- en heideontginningen

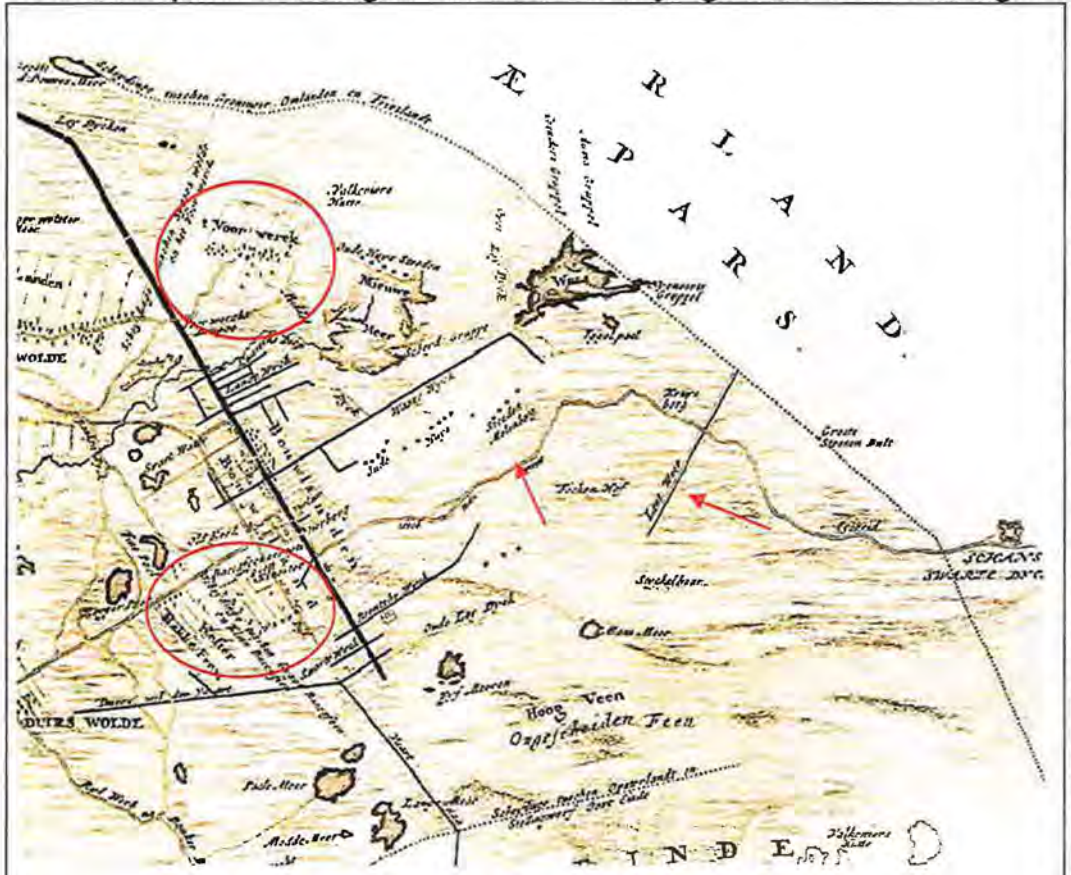

Schotanus, 1718

Het oostelijke deel van de gemeente Opsterland is na een beperkte ontginning in de middeleeuwen vanuit de beek Boorne/Alddjip lange tijd heide en veen gebleven. De middeleeuwse ontginningen waren voornamelijk ontginningen door en vanuit kloosters en lijken hier beperkt tot ontginning voor eigen gebruik.
Er zijn vanuit het uithof Mariënhof in Bakkeveen, een productie-boerderij van klooster Mariëngaarde, ontginningsactiviteiten in gang gezet, maar deze hebben op de Schotanuskaart 1718 geen grote vlucht genomen (ten zuiden van de weg Duirswolde - Baccefeen). Ook het uithof Siegerswoude van klooster Smalle Ee, 't Voorwerck', een groep boerderijen die in dienst van het klooster staat, laat een beperkte ontginning zien op Schotanus 1718. De richting van de (middeleeuwse) ontginning is, zoals van rivierontginningen te verwachten, georiënteerd op de loop van de Boorne/Alddjip die hier zijn bovenloop heeft.
Er is sprake van 'Oude Huys Steeden' op de Schotanuskaart. Dit zijn vermoedelijk de relicten van het oorspronkelijke gehucht Baccafeen dat in de Tachtig jarige Oorlog verdwenen is. Het gebied met de zandruggen bevatte weinig veen. Behalve enkele wijken gericht naar het veen rondom het Mieuwmeer, het Wassemeer en de pingo's is hier geen sprake van een grootschalige commerciële aanpak.
Het gebied, doorlopend in 'Stellingwerf Oost Einde' is voorlopig onvergraven hoogveen, 'Ongescheiden Feen'.

Bakkeveen ligt op een dekzandrug, een van de weinige droge doorgangen om vanuit Groningen, maar vooral ook Drenthe, Friesland binnen te komen. Hier ligt dan ook de 'Wech naa Drente', de Oude Drentsche weg die bij Baccefeen splitste in een noordelijke route via de Beakendyck naar Beetsterzwaag en naar het westen naar Hemrick en Lippenhuysen. Een deel van het tracé is nog steeds in de Bakkeveenster Duinen goed te herkennen aan de holle wegen en karrensporen. Deze weg was strategisch dusdanig van belang dat er rond 1400, een landweer dwars opgelegd is aangevuld met de in 1593 aangelegde Zwartendijksterschans.

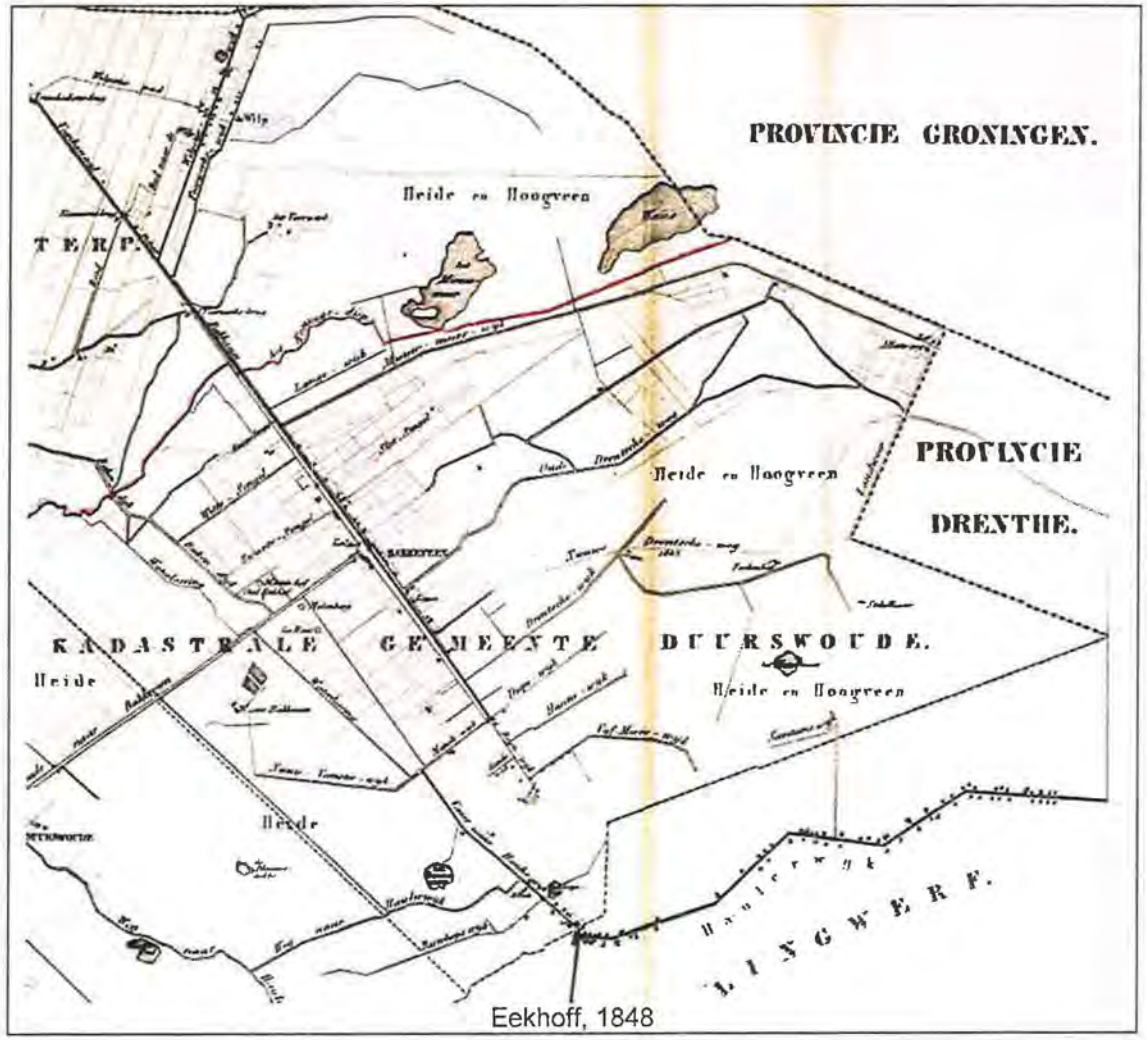

Eekhoff, 1848

Ruim een eeuw later, in de 19e eeuw, zijn er activiteiten ontplooid langs de Mieuwsmeer wijk en langs de Bakkeveense vaart. De blokverkaveling langs de Bakkeveense vaart is aan beide zijden verder naar achteren uitgebreid.
Het gebied ten zuiden van het voormalige klooster/uithof heeft een andere oriëntatie gekregen. Er zijn wijken gegraven (Nieuw Veenster-wijk, Mandewijk en vaart naar Haulerwijk) om aan te sluiten op de Haulerwijk.
In het gebied ten noorden van het Mieuwmeer is een eeuw later, naast de reeds aanwezige beperkte ontginning in het Voorwerk, alleen een sloot vanaf Wilp het heide/veen gebied ingetrokken. Het gebied is nog steeds grotendeels onontgonnen en wordt gebruikt voor het hoeden van schapen.
In het gebied ten zuid-oosten van Bakkeveen en ten oosten van Duurswoude wordt de hoogveen vooral gebruikt voor de boekweitcultuur. Op de Duurswouderheide zijn nu nog greppels van boekweitakkers te zien.
De Nieuwe Drentsche weg wordt in 1843 aangelegd.

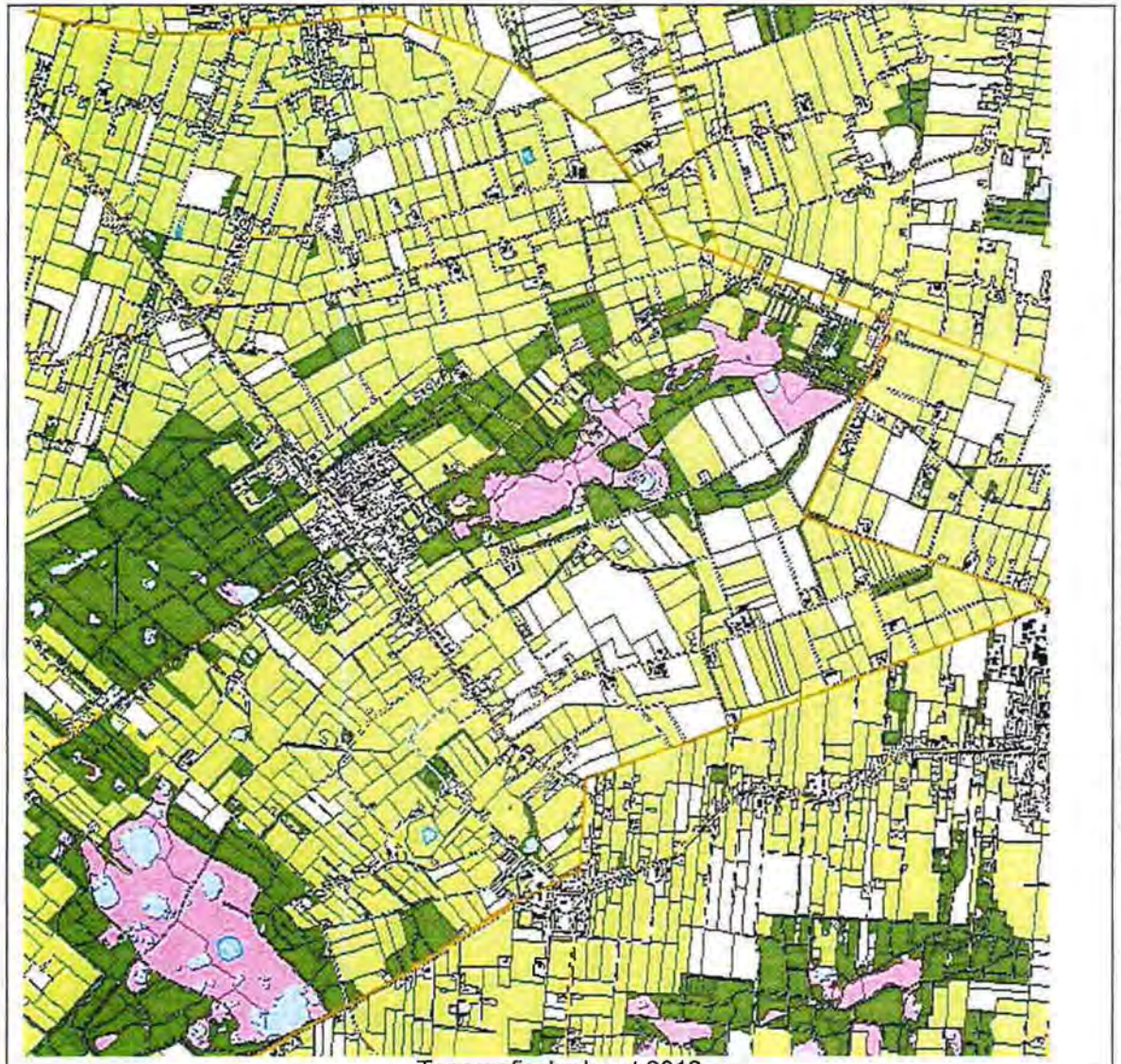

Topografische kaart 2012

Nadat de hoogveen verdween en de grond uitgeput raakte werd het een terrein van kale heidevelden met zandverstuivingen. Om dit te beteugelen werd er door de grootgrondbezitters meer bos aangelegd o.a. op de zandrug ten oosten van Bakkeveen.

Aan het eind van de 19e eeuw kwam de nieuwe ontwikkeling kunstmest in beeld.
Dit in combinatie met een potentieel gebied voor ontginningsprojecten en werkverschaffingsprojecten maakte dat dit gebied in de 20e eeuw grotendeels in cultuur werd gebracht: het betreft het ontginningsproject Voorwerkersveld en de werkverschaffingsprojecten 'onder Koningsdiep', Mandeveld en Duurswoude.
Het beekdal, de bovenloop van de Boorne/Alddjip, is in de projecten Voorwerkersveld en 'onder Koningsdiep' opgenomen en genormaliseerd voor een functionele afvoer van het overtollige water.
Het Mandeveld project heeft zowel een landbouwontginning in het zuidelijke deel als bosaanplant in het noordelijke deel gerealiseerd. De zandrug met Bakkeveen en de Bakkeveensterduinen tussen Voorwerkersveld en Landeveld is als natuurgebied behouden.
Ook de Duurswouderheide is een werkverschaffings-project, hier is voornamelijk bosaanplant gerealiseerd.
In het gebied tussen Bakkeveen en de Duurswouderheide is geen project gestart. Dit gebied was al vanuit de middeleeuwse ontginning en later de hoogveen ontginningen ingevuld met kleinschalige landbouw.

Kadastrale kaart 1832

Waterschap De Meeuwmeer, 1919

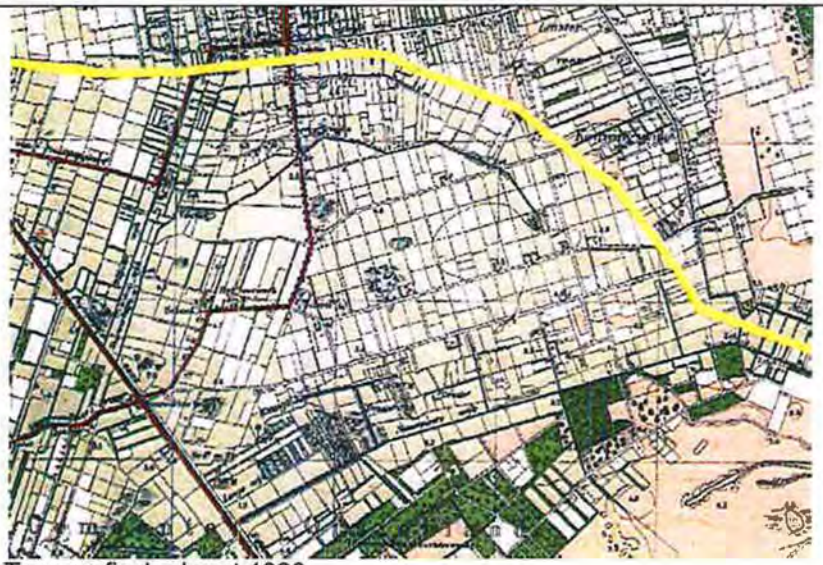

Topografische kaart 1923

Topofgrafische kaart 1970

6.2.a Beknopte ontstaansgeschiedenis van het ontginningsproject Voorwerkersveld

Topografische kaart 2012

1832, het voorwerk is nog een gebied van heide en hoogveen met aan de zuidkant het Mieuwmeer. Op de kadastrale kaart is een kleinschalige ontginning langs de Mieuwmeerswijk te zien.

Er wordt in 1920 een (weg)waterschap opgericht door J. Lautenbach en 29 andere belanghebbenden om het gebied naast een efficiënte indeling, een goede ontsluiting te geven door de aanleg van de Meeuwmeer weg, de Middenweg en verbindingswegen hiertussen.
De bovenloop van het Alddjip heeft grotendeels haar functie verloren; het Mieuwmeer wordt gedempt en is op de kaart van 1923 verdwenen op een paar moerassige percelen na.
De middeleeuwse verkavelingrichting van het vroegere 'Voorwerk' wordt gehandhaafd.
Het gebied 'Voorwerkersveld' krijgt een orthogonale structuur met een economische blokverkaveling en functionele ontsluitingen. De in de laatste ijstijd ontstane pingoruïnes liggen verspreid in het gebied en blijven zichtbaar.
De bovenloop van de Boorne/Alddjip ten oosten van de Bakkeveense vaart is geheel verdwenen in de 20^{e} eeuwse ontwikkelingen en aanpassingen van het gebied.

Rond 1970 is in het plangebied de originele blokverkaveling nog aanwezig. Daarna is er een ruilverkaveling uitgevoerd. Op de huidige topografische kaart is zichtbaar dat hierdoor de regelmatige blokstructuur grotendeels is verdwenen. De noord-zuid richting van de verkaveling is gehandhaafd.

6.2. a Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het ontginningsproject Voorwerkersveld

- **ontginningsproject**

De verkaveling en uitleg van het gebied is een uitwerking van een economisch ingericht gebied met efficiënte ontsluiting, met uitzondering van het middeleeuwse Voorwerk gebied.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ herkenbaarheid
- verkaveling systematische blokverkaveling	- de verkaveling heeft door de uitgevoerde ruilverkaveling grotendeels zijn blokvorm verloren en is veranderd in een opstrekkende verkaveling die de noord-zuid richting heeft gehandhaafd, loodrecht op de ontsluitingswegen.
- wegen, strakke economisch gesitueerde ontsluitingswegen	- de wegen zorgen nog steeds voor de strakke orthogonale lay-out van het gebied en doen het gebied als een efficiënte invulling ervaren.
- boerderijen, er is binnen het plan geen invulling van ontginnings-boerderijen	- de huidige locaties van de boerderijen hebben waarschijnlijk met eigendoms verhoudingen te maken, er is geen regelmaat in de plaatsing te ervaren.
- middeleeuwse ontginning in westelijke deel van plangebied	- de ontginning heeft nog steeds de verhouding en richting, georiënteerd op de Boorne.
- bovenloop Boorne/Alddjip	- de loop van de Boorne/Alddjip ten oosten van de Bakkeveense vaart is alleen nog te herleiden door de richting van de middeleeuwse verkaveling-richting te volgen.

Waardering, hoog van provinciaal belang, Grutsk:
Historische reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden. De pingoruïnes leveren veel informatie over het klimaat en de invloed van de mens. Het streven is deze onzichtbare waarden zoveel mogelijk in situ (in de bodem) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven.

Aanvullend cultuurhistorisch advies:
- houdt efficiënte invulling en orthogonale structuur zichtbaar, door de verkavelinglijnen strak en loodrecht op de ontsluitingswegen te handhaven.
- ontsluitingswegen strak van structuur en haaks op elkaar laten aansluiten.
- richting en kavelgrootte van de oude middeleeuwse ontginning handhaven.

Kadaastrale kaart 1832

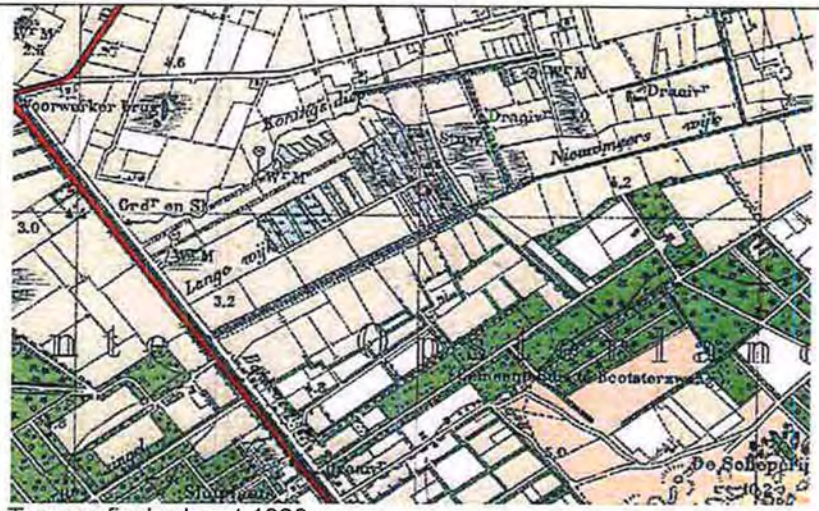

Topografische kaart 1923

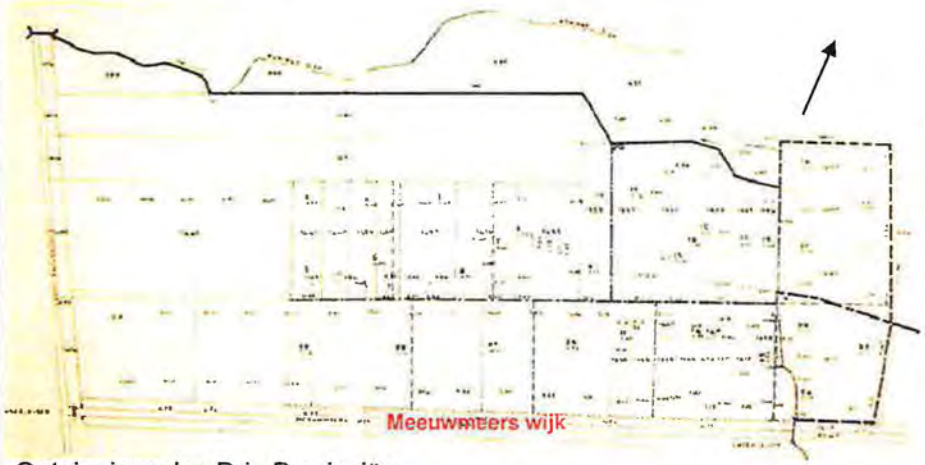

Ontginningsplan Drie Provinciën

Topografische kaart 1970

6 .2.b. Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject 'woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep'

Topografische kaart 2012

Het gebied net ten zuiden van de Boorne, hier 'woeste grond bij Koningsdiep' genoemd, is op de kadastrale kaart van 1832 met uitzondering van de strook langs de Meeuwmeers wijk nog drassige heide/veen.

In 1923 is er al wel activiteit in het gebied, maar ongestructureerd en ongecontroleerd. Na de Tweede Wereldoorlog laat De Drie provinciën haar oog op dit gebied vallen voor een werkverschaffingsproject.
De Grontmij, de uitvoerende organisatie, bericht in 1952: 'het betreft 22 percelen uitgeveende grond. Een groot gedeelte ligt momenteel beneden de waterspiegel. De grote versnippering is ontstaan doordat aan vele mensen een klein stukje grond is verkocht welke perceeltjes grotendeels in z.g. boerenputten zijn verveend. Enkele perceeltjes zijn nog niet (geheel) verveend. De begroeiing bestaat uit riet, biezen, watergrassen, bunt, heide en struikgewas'.
Een aanvullend bodemrapport uit 1953 meldt dat hier een wilde vervening heeft plaatsgevonden, waarbij men willekeurige veenputten heeft gegraven en het bruikbare materiaal tot op het zand weghaalde. Men heeft veen wat niet te verwerken was weer in de trekgaten teruggestort. Er waren trekgaten gemaakt met ertussen 'hagen' waarop de turf kon drogen. Er is sprake van 'kraggelanden' waarbij ondiepe trekgaten verzanden en er zijn 'aangemaakte veengronden'. Deze zijn gevormd door de hagen, die zowel uit vastveen als uit uitgewerkt materiaal zijn opgebouwd, in de trekgaten te storten, waarna bezand werd om een steviger ondergrond te verkrijgen.
Het ontwateren en de aanleg van een weg kunnen voor veel werk zorgen : 'momenteel is het complex alleen bereikbaar via rondom liggende percelen cultuurgrond en over het water'. Er wordt ook voorgesteld het Koningsdiep te verbeteren en deels recht te trekken.

Voorgesteld wordt het complex voor te bereiden op de aankomende ruilverkavelingplannen[22].
Deze hebben uiteindelijk geleid tot een slotenstelsel met waterafvoer op de vaart en het opheffen van het Koningsdiep en de Meeuwmeersewijk.

[22] Archief N.V. Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën

6.2.b Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject 'woeste grond bij de oorsprong van het Koningsdiep'

- **werkverschaffingsproject**

Een werkverschaffingsproject levert zowel een bijdrage aan de sociale cultuurhistorie als ook een geheel eigen autonome ontwikkeling in het landschap als gevolg van een strak economisch ingestoken opzet.

Cultuurhistorische kenmerken	**Gaafheid/ herkenbaarheid**
- verkaveling, deze is gericht op het ontwateren van het complex	- het is een klein gebied en wordt gedomineerd door de afwatering richting de vaart, een oost-west oriëntering, de Meeuwmeerswijk die een belangrijke rol speelt in het oorspronkelijke plan is inmiddels verdwenen.
- ontginning tot landbouwgronden	- het droogleggen voor de landbouw lijkt niet gelukt, de petgaten of trekgaten die op de kaart van 1923 zichtbaar zijn, zijn, zij het beperkter, nog in het gebied aanwezig, ze zijn door hoge begroeiing aan het oog onttrokken.
- beekloop in het plan gestroomlijnd voor de afwateringsfunctie	- de beekloop is verdwenen

Cultuurhistorisch advies
- de residuen van de trekgaten/ petgaten nadrukkelijker opener met de kenmerken tonen.

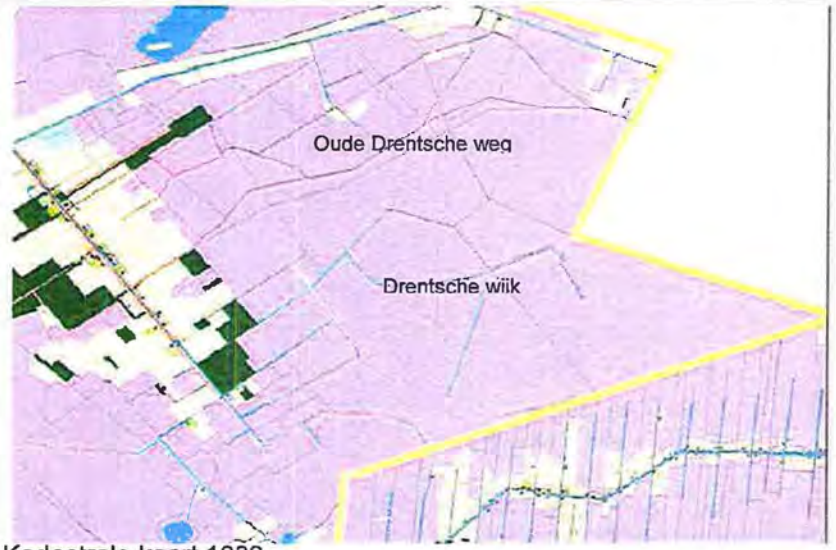

Kadastrale kaart 1832

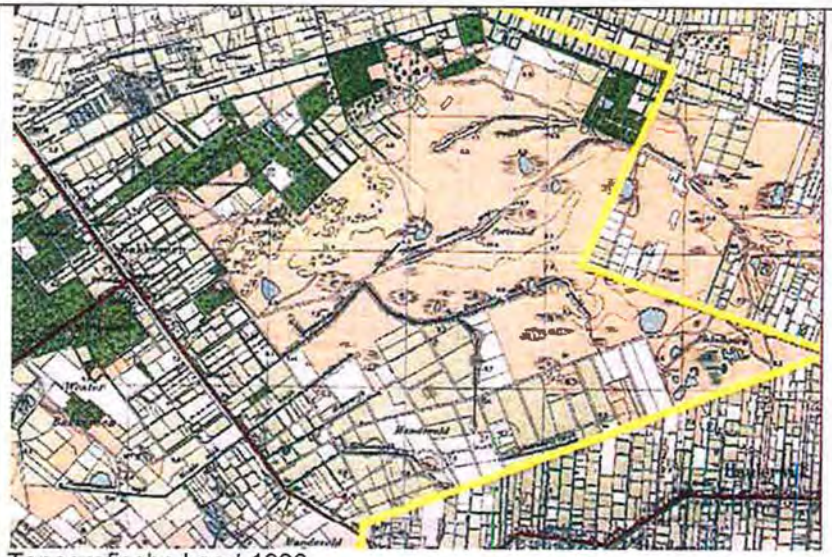
Topografische kaart 1923

Plan De Drie Provinciën Mandeveld 1924

Topografische kaart 1970

6.2.c Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject Mandeveld

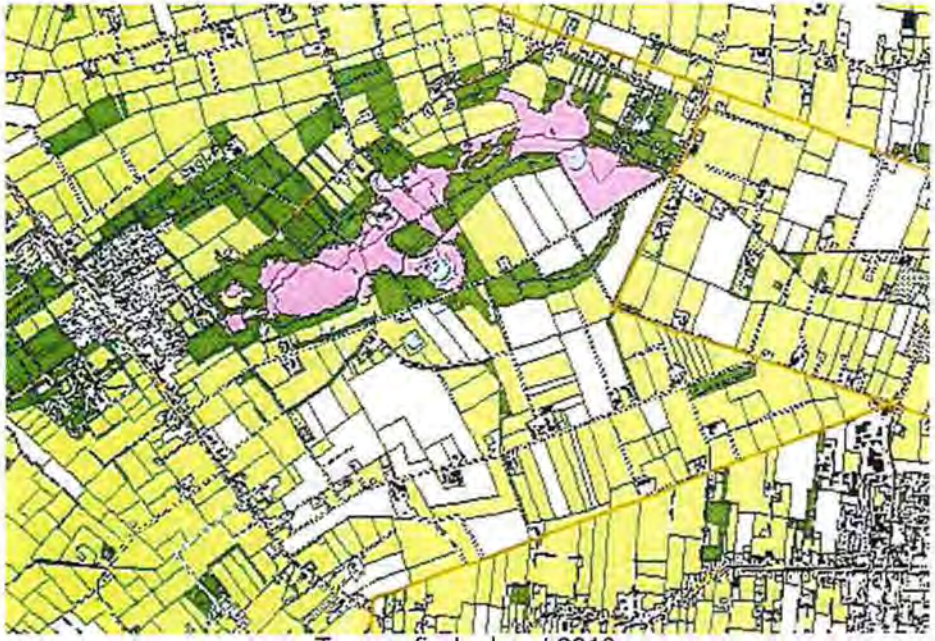

Topografische kaart 2010

Op de kadasterkaart 1832 is er direct aan de Bakkeveense vaart ontgonnen, en aan de noordkant langs de Mieuwmeerswijk enkele percelen, maar verder is het voormalige hoogveen voornamelijk heide. Er zijn een paar wijken getrokken om met name de pingoruïnes leeg te kunnen halen en af te voeren. De oude weg naar Drenthe, de Drentsche weg, heeft enkele aftakkingen noordwaarts het veen in gekregen. Er wordt in 1843 iets zuidelijker een nieuwe weg naar Drenthe aangelegd.

Het gebied wordt in 1913 aangekocht door een particuliere Zeeuwse combinatie, waarna de ontginning aangevangen wordt en vanuit de Bakkeveense vaart en de Drentsche wijk uitgewerkt en er twee boerderijen gesticht worden.
Het 'het groote Bakkeveenster Mandeveld' wordt publiekelijk verkocht en in 1924 aangekocht door de Ontginningsmaatschappij N.V. De Drie Provinciën (opgericht in 1924).[23]
Een derde van het terrein is dan ontgonnen. Het overige gebied bestaat uit heidegrond, veendobben en reeds aangelegde wijken en wegen.
Er wordt in het ontginningsvoorstel al gesproken over de mogelijkheid om de hoge zandgrond en de zandverstuiving ofwel te beplanten met bos ofwel , met het oog op het natuurschoon, als natuurmonument behouden zou kunnen worden.
Het terrein wordt systematisch verkaveld en van wegen en afvoerwateren voorzien. Ook worden er 52 boerderijtjes en 20 arbeiderswoningen gepland. De reeds aanwezige ontginning wordt hierbij gehandhaafd. De aanwezige wegen worden doorgetrokken en een aantal haaks hierop staande verbindingswegen worden aangelegd. De Drentsche wijk, die afvoert op de Bakkeveense vaart, wordt voor de waterhuishouding verbonden met de Secretariswijk, die afvoert op de Haulerwijk. Het noordelijke deel wordt bebost, het zuidelijke deel wordt landbouwgrond. De zandrug met de zandverstuiving wordt natuurgebied.
De Poepedobbe en de Landweer rijksmonument) worden behouden.

De geplande boerderijtjes en woningen worden niet gebouwd. Er worden wel een aantal boerderijen en schuren langs de Mandefjild, de weg van Bakkeveense vaart naar de grens met Drenthe, gerealiseerd, zoals de Johannahoeve (1926, afgebrand en herbouwd 1985),en landbouwschuur de 'Willem'(1933 in 1964 afgebrand), op zelfde locatie staat nu de Isodorushoeve.

[23] Archief N.V. Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën

6.2.c Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject Mandeveld

- **werkverschaffingsproject**

Een werkverschaffingsproject levert zowel een bijdrage aan de sociale cultuurhistorie als ook een geheel eigen autonome ontwikkeling in het landschap als gevolg van een strak economisch ingestoken opzet. Bij dit project is het interessant dat de oorspronkelijke verkavelingrichting van de particuliere ontginningen zijn gehandhaafd. Het geeft hierdoor inzicht in aanpak bij een commerciële particuliere geleidelijk invullende aanpak en een uitgewerkt plan voor het hele gebied door een maatschappelijke organisatie voor een maatschappelijk doel.

Cultuurhistorische kenmerken	Gaafheid/ herkenbaarheid
- verkaveling, deze heeft de bestaande ontginning, ingekaderd door de wijken,aangevuld en de percelen economisch ingericht	- doordat de oorspronkelijke ontginning is behouden zijn de verkavelingrichtingen niet uniform. Het geeft hierdoor een ontwikkeling in de ontginningsperiode te zien waarbij andere uitgangspunten andere invullingen aan het gebied geven. Het deel ten zuiden en ingesloten door de Drentsche wijk, de eerste ontginning, is zijn kleinschaligheid kwijtgeraakt. De verkaveling van het werkverschaffingsplan lijkt nog grotendeels aanwezig. De verkaveling botst bij de grens van het gebied, dat tegelijk ook aan de oost en zuidzijde de grens met Drenthe vormt, op de verkaveling van Drenthe. Deze abrupte verandering in verkavelingrichting is duidelijk waarneembaar doordat over de grenslijn een weg loopt.
- ontginning tot landbouwgronden en aanplanten bos	-het plan is ingevuld met de geplande functie en beplanting. De landbouwkavels in het noorden van het project worden nu heringericht als natuurgebied behorende bij het stroomgebied van het Koningsdiep.
- bestaande wijken zijn in plan opgenomen	- de wijken zijn nog als waterlossing zichtbaar in het landschap.
- boerderijtjes en arbeiderswoningen	- deze zijn niet gebouwd. Er zijn wel aan de 'hoofdontginningsas' een aantal boerderijen gebouwd, maar niet op de geplande locaties.
- voormalige bewoning, oud Baccefeen?	- oude kaarten geven indicatie, bodemonderzoek nog beperkt uitgevoerd.

Waardering, hoog van provinciaal belang, Grutsk:

- Historische reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden. De pingoruïnes leveren veel informatie over het klimaat en de invloed van de mens. Het streven is deze onzichtbare waarden zoveel mogelijk in situ (in de bodem) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven.

Aanvullend cultuurhistorisch advies:
- structuren van het Mandeveld-plan, de wegen, wijken en planmatige verkaveling handhaven.
- scherpe contrast tussen openheid van het landbouwgebied met de bosrand langs de zandverstuivingen vasthouden.
- botsende verkavelingrichting op de provinciegrens zichtbaar houden, geen lage beplanting langs de oostgrens, de Scheidingsweg en de zuidgrens, de sloot/greppel/pad.
- gebied is archeologisch zeer interessant, de verdiepingsslag zal verdere informatie opleveren omtrent de Oude Drentsche weg en de grafheuvels.

Kadaster 1832

Topografische kaart 1923

Ontginningsplannen Drie provinciën/Staatsbosbeheer 1952/1959

Topografische kaart 1970

6.2.d Beknopte ontstaansgeschiedenis van het werkverschaffingsproject Duurswouderheide

Topografische kaart 2012

Het gebied ten oosten van Wijnjewoude, met heden de Duurswouderheide, was tot in de 20e eeuw in bezit van grootgrondbezitters, de familie Van Harinxma thoe Slooten. De baron wordt in 1932 door de directie van De Drie Provinciën benaderd om zijn complex heide te verkopen om te kunnen dienen als werkverschaffingsproject. Het zal ontgonnen worden voor landbouwgebruik. De familie Harinxma is hier toe niet genegen daar zij zich tot doel heeft gesteld 'het complex uit te breiden en aan te vullen om daarmee een complex natuurschoon te bewaren voor het nageslacht'. Ook het Fryske Gea heeft uit het oog van natuurbescherming ernstige bezwaren: 'het betreft hier het eenige groote heideveld, dat in de provincie Friesland nog over is. Met de ontginning hiervan zou de heide als landschap in onze provincie vrijwel verdwenen zijn. De bijzondere bekoring, die van dit gebied uitgaat maakt het tot één der mooiste heidevelden in geheel Nederland. Geologisch, botanisch en ornithologisch heeft dit gebied bovendien een bijzondere beteekenis'.[24]

Na de Tweede Wereldoorlog verschuift de aandacht van het ontginnen van gronden voor economische doeleinden naar natuurontwikkeling. Er wordt begin 60er jaren besloten het ontginnen van woeste gronden tot een minimum te beperken en daar waar werkeloosheidsprojecten gestart worden, deze ten dienste van de recreatie te laten zijn, (nieuwe natuurwet,1961, gebieden beschermen vanwege hun natuurwaarde).

Voorlopig ligt de ontwikkeling van het gebied stil. In 1952, 1954, 1955 worden er nog steeds notities en rapporten opgeleverd. In 1957 is sprake van 'Boswachterij Duurswoude' en in 1959 wordt het heidegebied eigendom van Staatsbosbeheer en wordt het gebied ontgonnen. De heide met de grote hoeveelheid 'veenputten' wordt afgeschermd door een aan te leggen bospartij rondom. Van de verkaveling als gevolg van eigendomsverhoudingen op de kadastrale kaart van 1832 is geen spoor. Alleen het lange opstrekkende karakter van het gebied herinnert daaraan.

[24] Archief N.V. Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën

Endangered Culturally relevant analysis and predictive modelling boiler cabled geneserts Centerland
AH/ 08-03-2013

6.2.d Analyse en waardestelling cultuurhistorische kenmerken van het werkverschaffingsproject Duurswouderheide

- **werkverschaffingsproject**

Een werkverschaffingsproject in het kader van het creëren van nieuwe natuur biedt een nieuwe kijk op de aanleg van bossen. Waren deze vanuit economische doeleinden voor de productie strak en overzichtelijk gerangschikt, voor de Duurswouderheide krijgt de natuurfunctie invulling door licht kronkelende paden zonder raster.

Waardering, hoog van provinciaal belang, Grutsk:
- Historische reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden. De pingoruïnes leveren veel informatie over het klimaat en de invloed van de mens. Het streven is deze onzichtbare waarden zoveel mogelijk in situ (in de bodem) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven.

Aanvullend cultuurhistorisch advies:
- het gebied is zowel aardkundig, heide/ stuifzandgebied, de pingoruïnes, als archeologisch van grote waarde, de boekweitpatronen, de sporen van een oude weg naar Waskemeer en Haule, Deze sporen bewaren.

Literatuur- en archieflijst

Archieven:
- Drents Archief (Provincie Drenthe), Assen:
  0184 N.V. Ontginningsmaatschappij 'De Drie Provinciën'
- Tresoar (Provincie Fryslân), Leeuwarden:
  12.01 Provinciale staten
  09.01 Provinciale Waterstaatdienst
  54.01 Staatsbosbeheer
  105.01 Opsterlandse Veencompagnie

- Gemeentearchief Opsterland, Beetsterzwaag:
  - Boezemwaterschappen en (veen)polders in Zuid-oost Friesland: verzamelinventaris van gedeponeerde archieven van het waterschap Het Koningsdiep.
  - Bestemmingsplan landelijk gebied, toelichting, 1990.
  - Landschapsbeleidsplan Zuid-Oost Friesland (2004-2014).
  - voorontwerp bestemmingsplan buitengebied Opsterland, 2011.

Literatuur:
- Barends, S., e.a. *Het Nederlandse landschap, een historisch-geografische benadering,* Utrecht, 2010.
- *Beschrijving van de provincie Friesland, behorende bij waterstaatkaart*, bewerkt bij de directie algemene dienst van de Rijkswaterstaat in 1946, bijgewerkt tot 1 januari 1948, 's Gravenhage, 1948.
- Boer, F.J. de, *Skiednis fan de lege feanterij yn Opsterlân en Smellingerlân*, 1954.
- Boer, Sietse de, *Opsterland: Van alle kanten bijzonder,* 2010.
- Craandijk, J., *Wandelingen door Friesland, 1875-1882,* 1978.
- Dilling, K, *Ontginning en grondverbetering in Friesland,* 1918.
- Frieswijk, Johan e.a. *Bouwen voor de smalle beurs, 100 jaar woningwet in Fryslân,* Leeuwarden, 2002.
- Frieswijk, Johan, Schroor, Meindert, *Geschiedenis in Zuidoost Friesland,* Drachten.
- Huisman, Errnst, *De Turfroute, de vader van de turfschuur,* Leeuwarden, 1994.
- Huisman, Kerst, *Opstand in de turf,* Bornmeer, 2011.
- Langen, de. G.J., *Middeleeuw Friesland, de economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de vroege en volle Middeleeuwen,* Groningen, 1992.
- Molen, S.J. van der, *Opsterlan, skiednis fan in Wâldgritenij,* Ljouwert, 1977.
- Molen, S.J. van der, *Turf uit De Wouden: bijdrage tot de geschiedenis van de hoogveengraverij in Oostelijk Friesland tot 1900*, Leeuwarden, 1978.
- Provincie Fryslân, Fermo, Marina, e.a., *Grutsk op 'e Romte!, ruimtelijke kwaliteit in Friesland,* Leeuwarden, 2012.
- Provincie Fryslân, *De wordingsgeschiedenis van Fryslân in thema's,* Leeuwarden, 2009.
- Provincie Friesland, *Monumenten Inventarisatie Project, regio Friese Wouden, Opsterland*, 1992.
- Rodengate Marissen, ten, J.Z., *Grondverbetering, deel , droogleggen, inpolderen en bevloeienl,* Groningen, 1931.
- Rodengate Marissen, ten, J.Z. *Grondverbetering, deel II, ontginning van veen- en heidegronden,* Groningen, 1931.
- *Rapport voor de ruilverkaveling Midden-Opsterland*, Centrale cultuurtechnische commissie, Ministerie van Landbouw en Visserij, landinrichtingsdienst, 1983

- Renes, Hans, *Op zoek naar de geschiedenis van het landschap,* Hilversum, 2011.
- Stichting In Arcadië, Verhoeff, P., Immerseel, R.H.M., *Groene geschiedenis van Beetsterzwaag & Olterterp, cultuurhistorische waardestelling park-landschap en landgoederen,* Amersfoort, 2012.
- Visser, J. *Inventaris van het archief der Opsterlandse Veencompagnie*, Leeuwarden, 1957.
- Worst, Dennis, Zomer, Jeroen, *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep (Zuidoost Friesland),* Groningen, 2011.
- Worst, Dennis, *Agrarische veenontginningen in oostelijk Opsterland (900-1700AD),* Elsloo, 2012.

Artikelen:
Uit **Ald Bakkefean**, Tijdschrift van de Historische Vereniging Bakkeveen:
- Slofstra, Jan, (eindred.) *Boeren uit Hoogland vestigden zich in het Mandeveld*, div. art. in Ald Bakkefean nr.1 2012.
- Huisman, Ernst, *Van Blauhûs tot Slotpleats,* Ald Bakkefean, nr.1 2009.
- Sikkema, Klaas, *Ijzeroerwinning in de Mersken*, Ald Bakkefean, nr.2 2009.
- Slofstra, Jan, *Een interview met Siebren Sjoerds van der Veer uit 1957*, Ald Bakkefean, nr.1 2009.
- Slofstra, Jan, *Een prehistorisch steengraf in het Mandeveld*, Ald Bakkefean, nr.2 2009.
- Slofstra, Jan, *De unieke ruimtelijke structuur van Bakkeveen*, Ald Bakkefean publicatie 2012/2013.

Atlassen:
Grietenijkaarten van Schotanus 1718
Grietenijkaarten van Eekhoff, 1848
Grote Historische Atlas Fryslân, 1926-1934
Topografische kaart, 1970
Grote Provincie Atlas Friesland, 1995
Topografische kaart, 2012

BIJLAGE 7

REACTIENOTA OVERLEG (definitief)
"Voorontwerp Bestemmingsplan Buitengebied 2011"

GEMEENTE OPSTERLAND

Beetsterzwaag, 15 oktober 2013

GEMEENTE OPSTERLAND

REACTIENOTA OVERLEG (Definitief)

"VOORONTWERP BESTEMMINGSPLAN BUITENGEBIED 2011"

1. INLEIDING

Met het bestemmingsplan Buitengebied wordt het ruimtelijke beleid voor het buitengebied van de gemeente Opsterland geactualiseerd. Een en ander op basis van de huidige wettelijke standaardiserings- en digitaliseringsvereisten. De 'buitengrens' van het plan wordt gevormd door de gemeentegrens van Opsterland. De kernen in de gemeente vallen niet binnen het bestemmingsplan Buitengebied. De grenzen van de voor de kernen vigerende bestemmingsplannen vormen de 'binnengrenzen' van het plan. Met het nieuwe bestemmingsplan worden de verschillende hieronder genoemde bestemmingsplannen herzien.

		(datum vaststelling raad)
-	Landelijk Gebied	01-10-1990
-	Nij Beets – Zandwinput	18-09-2006
-	Beekdalhoeve Koningsdiep	10-01-2011
-	Bakkeveen - camping De Ikeleane	05-02-2007
-	Rijksweg 31 (voltooiing klaverblad Ureterpervallaat)	07-06-1999
-	Verbindingsweg Opperhaudmare/Hegebrechsterleane	05-10-1997
-	Woonwagencentrum te Hemrik ('t Honk)	04-09-1978

Aan het bestemmingsplan ligt de "Inventarisatie- en uitgangspuntennota Bestemmingsplan Buitengebied 2008", die op 10 november 2008 door de gemeenteraad werd vastgesteld, ten grondslag. Daarnaast is het voorontwerpbestemmingsplan gebaseerd op de geldende bestemmingsplannen. Ook de verleende vrijstellingen (ontheffingen) en wijzigingen die zich in de loop van de jaren hebben voorgedaan zijn in het plan verwerkt. Een en ander rekening houdend met rijks- en provinciaal beleid en de gemeentelijke beleidsnotities.
Deze antwoordnota bevat de gemeentelijke reactie op de overlegreacties ex artikel 3.1.1 Besluit op de ruimtelijke ordening (Bro) die naar aanleiding van het voorontwerp bestemmingsplan Buitengebied 2011 zijn ontvangen. De antwoordnota zal in het ontwerp van het bestemmingsplan Buitengebied worden opgenomen.

Van de onderstaande overheden, instanties, e.d., is in het kader van het wettelijke vooroverleg (Besluit ruimtelijke ordening) een reactie ontvangen. Deze reacties worden na het onderstaande overzicht (zo nodig samengevat) weergegeven en beantwoord. Een kopie van elke overlegreactie is opgenomen in bijlage 1.

Ingekomen overlegreacties

1. VROM-Inspectie (19 juli 2011)
2. Provinsje Fryslân (21 september 2011)
3. Brandweer Fryslân (7 september 2011)
4. Gasunie (15 juli 2011)
5. NAM (9 september 2011)
6. LTO Noord afdeling Opsterland (25 augustus 2011)
7. RECRON (4 augustus 2011)
8. Plaatselijk Belang Beetsterzwaag – Olterterp (21 augustus 2011)
9. Plaatselijk Belang Tijnje (5 september 2011)
10. Gemeente Boarnsterhim (14 september 2011)
11. Gemeente Smallingerland (7 september 2011)
12. Gemeente Leek (9 augustus 2011)
13. Provincie Drenthe (7 juli 2011)

2. DE INGEDIENDE OVERLEGREACTIES (voorzien van onze reactie)

1. VROM-Inspectie (19 juli 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Het bovengenoemde plan geeft aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen, gelet op de nationale belangen zoals die zijn verwoord in de Realisatieparagraaf Nationaal Ruimtelijk Beleid (RNRB, TK 2007-2008, 31500 nr. 1). Het nummer achter het nationaal belang verwijst naar het nummer in de RNRB.

Nationaal belang 02/40: Basiskwaliteit hoofdinfrastructuur

Buisleidingen
Door het plangebied lopen diverse aardgastransportleidingen. In de bijlage van de toelichting geeft u aan dat richtlijnen hiervoor opgenomen zijn in de Circulaire Risiconormering vervoer gevaarlijke stoffen. Ik wijs u erop dat op 1 januari 2011 het Besluit externe veiligheid buisleidingen (Bevb) en bijbehorende regeling van kracht is geworden.
Op grond van artikel 14 van het Bevb moet voor de belemmeringenstrook in de regels een vergunningenstelsel opgenomen worden waarin is bepaald dat het verboden is om zonder omgevingsvergunning voor het uitvoeren van een werk, geen bouwwerk zijnde, of van werkzaamheden bepaalde werken uit te voeren. Dit vergunningstelsel ontbreekt in artikel 20 van de regels en ik verzoek u deze alsnog toe te voegen.

> **Reactie:** De paragraaf externe veiligheid is geactualiseerd, waarbij rekening is gehouden met de aanwezigheid van de betreffende aardgasleidingen. De consequenties daarvan zijn daar waar nodig opgenomen in de regels en op de verbeelding. Aan de dubbelbestemming 'Leiding - Gas' is een omgevingvergunningenstelsel toegevoegd voor het uitvoeren van werkzaamheden.

Op grond van het Bevb mogen binnen de PR 1CT6 contour van een buisleiding geen kwetsbare objecten mogelijk gemaakt worden of aanwezig zijn. Ook zijn in beginsel geen nieuwe beperkt kwetsbare objecten toegestaan.
Na bestudering van de risicokaart kom ik tot de conclusie dat op een tiental locaties (beperkt) kwetsbare objecten aanwezig zijn of gerealiseerd kunnen worden binnen de PR 1CT6 contour.
Ik verzoek u dit soort situaties te onderzoeken, in overleg met de leidingexploitant te bepalen welke maatregelen eventueel getroffen moeten c.q. gaan worden en hier aandacht aan te besteden in de toelichting. Daarnaast verzoek ik u er voor te zorgen dat er binnen de PR 10"6 contour geen nieuwe (beperkt) kwetsbare objecten gerealiseerd kunnen worden.

> **Reactie:** Het bestemmingsplan is aangepast aan het onderzoek externe veiligheid dat is opgenomen in de bijlage bij de toelichting. De consequenties daarvan zijn daar waar nodig vertaald in regels en verbeelding door het opnemen van veiligheidszones (gebiedsaanduiding) om te voorkomen dat in deze zones nieuwe (beperkt) kwetsbare functies / objecten mogelijk zijn.

Tenslotte ontbreekt in de toelichting een berekening en (eventuele) verantwoording van de groepsrisico's van deze buisleidingen. Uit meerdere uitspraken van de Raad van State blijkt dat ook wanneer er sprake is van een conserverend bestemmingsplan waar, binnen het invloedsgebied van een inrichting die onder het Besluit externe veiligheid inrichtingen (Bevi) valt, (beperkt) kwetsbare objecten aanwezig zijn er rekening gehouden moet worden met de richtwaarde uit het Bevi. Concreet betekent dat ook bij een conserverend plan het groepsrisico in ieder geval berekend moet worden.
In hoeverre daarna het groepsrisico verantwoord moet worden is afhankelijk van de hoogte van het groepsrisico.
Omdat het Bevb dezelfde systematiek als het Bevi hanteert, ben ik van mening dat deze uitspraken van de Raad van State in het kader van het Bevi ook van toepassing zijn op het Bevb. Ik verzoek u dan ook alsnog een berekening en verantwoording van het groepsrisico uit te voeren. Voor de volledigheid verwijs ik u daarbij naar de 'Handreiking verantwoordingsplicht groepsrisico'.

Reactie: In het geactualiseerde onderzoek dat is opgenomen in de bijlage bij de toelichting en in de paragraaf externe veiligheid is verwerkt, is het groepsrisico meegenomen.

Vervoer gevaarlijke stoffen
De circulaire Risiconormering vervoer gevaarlijke stoffen is met ingang van 1 januari 2010 gewijzigd en aangevuld met bijlagen waarin voor de Basisnetroutes (waaronder de rijksweg A7 die door het plangebied loopt) afstanden en vervoerscijfers zijn opgenomen. De afstanden komen overeen met de maximaal toegestane PR 10"6 contour vanwege het vervoer van gevaarlijke stoffen. Door die afstanden aan te houden voldoet u bij de vaststelling van een bestemmingsplan aan de grenswaarde voor kwetsbare objecten en de richtwaarde voor beperkt kwetsbare objecten. De vervoerscijfers dienen als uitgangspunt te worden gehanteerd bij het uitvoeren van berekeningen van het groepsrisico. In de circulaire is aangegeven wat verstaan moet worden onder (beperkt) kwetsbare objecten.
In de toelichting ontbreekt echter de berekening en (eventuele) verantwoording van de groepsrisico van deze transportroutes. Zoals hiervoor ook al aangegeven moet ook bij een conserverend plan het groepsrisico in ieder geval berekend worden. Omdat het Basisnet dezelfde systematiek als het Bevi hanteert, ben ik van mening dat de uitspraken van de Raad van State in het kader van het Bevi ook van toepassing zijn op het Basisnet. Ik verzoek u dan ook alsnog een berekening en (indien noodzakelijk een) verantwoording van het groepsrisico uit te voeren.

Reactie: In het geactualiseerde onderzoek dat is opgenomen in de bijlage bij de toelichting en in de paragraaf externe veiligheid is verwerkt, is het groepsrisico meegenomen.

Nationaal belang 09: Milieukwaliteit en externe veiligheid

LPG-tankstations
Zoals u in de toelichting aangeeft bevinden zich in het plangebied vijf LPG-tankstations. Daarnaast bevindt zich nog één LPG-tankstation net buiten het plangebied waarvan zich de risicocontouren en het invloedsgebied (deels) over het plangebied vallen. Op de verbeelding ontbreken van al deze zes LPG-tankstations de risicocontouren. Ik verzoek u deze alsnog op de verbeelding aan te brengen.
Daarnaast ontbreekt in de toelichting een berekening en (eventuele) verantwoording van de groepsrisico's van deze LPG-tankstations. Zoals hiervoor ook al aangegeven moet ook bij een conserverend plan het groepsrisico in ieder geval berekend worden. Ik verzoek u dan ook alsnog een berekening en (indien noodzakelijk een) verantwoording van het groepsrisico uit te voeren.

Reactie: Toelichting en verbeelding voldoen thans op dit onderdeel.

Inrichtingen
Naast de bovengenoemde zes LPG-tankstations bevinden zich in en nabij het plangebied nog diverse andere risicobronnen, zoals de procesinstallaties van de NAM, meet- en regelstation van de Gasunie, de opslag van propaangas, etc. In de toelichting wordt hier echter niet op ingegaan. Ik verzoek u in de toelichting van het ontwerpbestemmingsplan aandacht te besteden aan de (mogelijke) consequenties van deze risicobronnen.

Reactie: In het geactualiseerde onderzoek dat is opgenomen in de bijlage bij de toelichting en in de paragraaf externe veiligheid is verwerkt, zijn de betreffende risicovolle inrichtingen onderzocht en de resultaten daarvan daar waar nodig verwerkt in de regels en verbeelding (gebiedsaanduiding veiligheidzone).

Nationaal belang 21: Toeristisch-recreatieve voorzieningen

Permanente bewoning recreatiewoningen
In de toelichting op het bestemmingsplan geeft u in paragraaf 4.6 aan dat de recreatiewoningen aan De Stripe door de huidige gebruikers permanent mogen worden bewoond. Uit de toelichting wordt echter niet duidelijk op welke gronden u dit toestaat en of wordt voldaan aan de voorwaarden die daarvoor gelden. Ik verzoek u dat in het ontwerpbestemmingsplan nader toe te lichten. Daarnaast lijken de regels niet overeen te komen met bovenstaande toelichting. Uit de toelichting concludeer ik namelijk dat u de bewoners van deze recreatiewoningen een persoonsgebonden gedoogbeschikking heeft verleend of gaat verlenen. In artikel 13, lid 5, sub c is echter alleen aangegeven dat in de

recreatiewoningen De Stripe 2 tot en met 42 permanent gewoond mag worden, zonder daarin een relatie te leggen met de huidige bewoners.

De gemeente dient volgens de Inspectie in de regels van het ontwerpbestemmingsplan dan ook een keuze te moeten maken; óf de huidige bewoners van deze recreatiewoningen een persoonsgebonden gedoogbeschikking verlenen en dan blijft de bestemming 'Recreatie - Verblijfsrecreatie' óf deze recreatiewoningen de bestemming 'Wonen' geven.

> **Reactie:** De keuze die het bestemmingsplan op dit onderdeel maakt is duidelijk: de woningen aan De Stripe te Wijnjewoude zijn als recreatiewoningen gebouwd. De woningen worden (grotendeels) al vele jaren permanent bewoond. De gemeente heeft op 2 juli 2007 feitelijk de nu voorgenomen bestemming al planologisch geregeld in het bestemmingsplan "Thematische herziening bestemmingsplannen". Dit bestemmingsplan is op 23 oktober 2007 door gedeputeerde staten van Fryslân goedgekeurd en vervolgens rond 1 februari 2008 onherroepelijk geworden. Uw dienst heeft indertijd ook van dit plan kennis genomen. In onze ogen is de vigerende en in het kader van het voorontwerp voorgenomen bestemming het meest in overeenstemming met de feitelijke situatie. Het betreft dus een voortzetting van reeds bestaand gemeentelijk ruimtelijk beleid.
> Concreet betekent dit dat de ruimtelijke mogelijkheden zijn afgestemd op recreatief gebruik, maar dat permanente bewoning is toegestaan. De toelichting bij het huidige bestemmingsplan is nu beter afgestemd op de regeling.

Nationaal belang 42: Militaire terreinen
In het plangebied zijn een aantal gebieden waar defensiebelangen aan de orde, te weten:
- de militaire laagvliegroute nr. 10A;
- het radarverstoringsgebied van de radarinstallaties van de vliegbasis Leeuwarden en de radarpost Wier.

In het bestemmingsplan is aan beide genoemde aspecten aandacht besteed in de vorm van een aanduiding op de verbeelding, een regeling in de regels en een beschrijving in de toelichting. Naar aanleiding van de in het voorontwerpbestemmingsplan opgenomen teksten merk ik het volgende op:

Toelichting
In paragraaf 3.4.4 van de toelichting wordt ten onrechte gesteld dat de in de gemeente gelegen laagvliegroute bekend is onder de naam "GLV-III (West-Drenthe)". Die aanduiding heeft echter betrekking op een in Noord-West Drenthe gelegen laagvlieggebied voor helikopters. Dat laagvlieggebied strekt zich niet uit tot de gemeente Opsterland. Boven het grondgebied van de gemeente is wel een laagvliegroute voor vastvleugelige vliegtuigen gelegen. Deze is in de luchtvaartregeling bekend als "linkroute nr. 10A". Het is gewenst om in de toelichting de correcte benaming te hanteren. Voorts wordt geadviseerd in de toelichting te vermelden dat onder deze (circa 3.700 meter brede) route in verband met de vliegveiligheid een maximum bouwhoogte voor gebouwen en overige bouwwerken geldt van 40 meter.

> **Reactie:** De toelichting is op dit onderdeel aangepast.

Regels
In artikel 24, lid 3, sub a van de regels zijn de onder de laagvliegroute geldende restricties voor het ruimtegebruik verwoord. Gesteld wordt dat op de met "luchtvaartverkeerzone" aangegeven gronden de bebouwing ten dienste van de aangegeven andere bestemming, de met de aanduiding "maximale bouwhoogte (m)" aangegeven maximale bouwhoogte niet mag overschrijden. De bedoelde aanduiding is op de verbeelding echter niet aangegeven bij de arceringen die betrekking hebben op de laagvliegroute. Aangezien onder de volledige laagvliegroute overal dezelfde maximum bouwhoogte van 40 meter van toepassing is heeft het overigens mijn voorkeur indien deze in de regels zelf wordt vermeld. Indien dat om plantechnische redenen niet mogelijk is, dient de genoemde hoogtemaat in ieder geval alsnog op de verbeelding te worden aangegeven.
In artikel 24, lid 3, sub b van de regels is verwoord dat burgemeester en wethouders bevoegd zijn, ".. na inwinning van schriftelijk advies bij de beheerder van de betrokken invliegfunnel, dan wel laagvliegroute, een omgevingsvergunning te verlenen voor het overschrijden van de hoogtebeperking ten opzichte van N.A.P. ..". Naar aanleiding van deze bepaling merk ik op dat de onder de laagvliegroute geldende maximum bouwhoogte van 40 meter absoluut geldend is. De vliegveiligheids-eisen bieden geen ruimte voor het verlenen van ontheffing van deze hoogtemaat.

Overigens wordt nog opgemerkt dat de onder de laagvliegroute geldende maximum bouwhoogte gerekend dient te worden vanaf het maaiveld en niet ten opzichte van N.A.P. Ik verzoek u de tekst van de regels op deze punten
aan te passen.

Reactie: Het bestemmingsplan is op deze onderdelen aangepast.

In artikel 24, lid 4, sub a van de regels zijn de binnen het radarverstoringsgebied geldende restricties voor het ruimtegebruik verwoord. Gesteld wordt dat ter plaatse van de "vrijwaringszone - radar" de bebouwing ten dienste van de aangegeven andere bestemming, de met de aanduiding "maximale bouwhoogte (m)" aangegeven maximale bouwhoogte niet mag overschrijden.
De bedoelde aanduiding is op de verbeelding echter niet aangegeven bij de arceringen die betrekking hebben op het radarverstoringsgebied. Aangezien binnen het radarverstoringsgebied overal dezelfde maximum bouwhoogte (toetsingshoogte) van 45 meter van toepassing is heeft het overigens mijn voorkeur indien deze in de regels zelf wordt vermeld. Indien dat om plantechnische redenen niet mogelijk is, dient de genoemde hoogtemaat in ieder geval alsnog op verbeelding te worden aangegeven.
In artikel 24, lid 4, sub b van de regels is verwoord dat burgemeester en wethouders bevoegd zijn, ".. na inwinning van schriftelijk advies bij de beheerder van de betrokken invliegfunnel, een omgevingsvergunning te verlenen voor het overschrijden van de hoogtebeperking, mits het verlenen van deze omgevingsvergunning geen onaanvaardbare beperking van het vliegverkeer met
zich meebrengt ..". De redactie van deze bepaling sluit onvoldoende aan bij de functie van de radarverstoringszone. Verzocht wordt deze te wijzigen in: ".. na inwinning van schriftelijk advies bij de beheerder van het betrokken radarverstoringsgebied, een vergunning te verlenen voor het
overschrijden van de hoogtebeperking, mits het verlenen van deze omgevingsvergunning geen onaanvaardbare verstoring van het functioneren van de radarsystemen tot gevolg heeft ..".

Reactie: Het bestemmingsplan is op deze onderdelen aangepast.

Overige kwaliteitsopmerkingen

Retrospectieve toets
Bestemmingsplannen dienen een compleet inzicht te bieden in de bouw- en gebruiksmogelijkheden binnen een bepaald plangebied. Dat geldt ook voor het voorliggende bestemmingsplan. Met het oog op toetsing en handhaving is in dit verband een zogeheten retrospectieve toets van groot belang. Deze toets geeft aan welke situaties er in bouw en gebruik bestaan die niet in overeenstemming
zijn met de vigerende bestemmingsplannen en verleende vrijstellingen (bijvoorbeeld ex artikel 19 van de oude Wet op de Ruimtelijke Ordening). De bedoeling van de toets is dat u gemotiveerd aangeeft in welke situaties u voorstelt de oude bestemming te handhaven (na de strijdige situatie te hebben
gewraakt) en in welke situaties u voorstelt een nieuwe bestemming te geven, waarmee de strijdige situatie gelegaliseerd wordt. De derde mogelijkheid is om het strijdige gebruik onder het overgangsrecht te brengen.
In de bij het voorliggende bestemmingsplan gevoegde toelichting ontbreekt bovengenoemde toets. Daardoor is voor mij aan de hand van dit plan niet na te gaan in hoeverre bestaande situaties worden gelegaliseerd die mogelijk strijdig zijn met een rijksbelang zoals verwoord in de Realisatieparagraaf Nationaal Ruimtelijk Beleid (TK 2007-2008, 31500 nr. 1). Verzocht wordt de retrospectieve toets in de toelichting op te nemen.

Reactie: Naar het oordeel van de gemeente is het bestemmingsplan op dit punt duidelijk. Het feitelijk gebruik van gronden en gebouwen is richtinggevend voor de bestemming. Daarbij zijn de ruimtelijk-functionele ontwikkelingsmogelijkheden van het vigerende bestemmingsplan landelijk gebied met de daarop volgende herzieningen en planologische procedures, zoals wijzigingsprocedures en vrijstellingsprocedures gerespecteerd.
Incidenteel kunnen ruimtelijke grenzen op de verbeelding zijn aangepast in verband met geografische grenzen. Hierbij is het rijksbelang niet in het geding. Het bestemmingsplan biedt daarnaast op basis van actueel gemeentelijk beleid zijn eigen ontwikkelingsmogelijkheden. Deze zijn direct herkenbaar in het plan.

Conclusie:
Overlegreactie leidt op onderdelen tot aanpassing plan.

2. Provinsje Fryslân (21 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Hoewel wij op hoofdlijnen met de keuzerichting kunnen instemmen, geeft het plan toch op grond van de provinciale belangen aanleiding tot het maken van opmerkingen. Met name de ontwikkelingsruimte die besloten ligt in wijzigingsbevoegdheden leidt soms tot spanning met de Verordening Romte Fryslân. Diverse punten zijn in een tussentijds ambtelijk overleg over het plan op 13 juli jl. al benoemd.

1. Landschap en cultuur (cat 2)

Landschaptypering
Waardering hebben wij voor de aandacht voor het landschap. U hebt een landschapskaart opgesteld, die handvatten geeft voor de gewenste landschappelijke inpassing bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. Om de kaart status te geven vormt deze samen met een tabel waarin de kenmerken van de landschapstypen worden samengevat een bijlage bij de regels van het bestemmingsplan. In het ambtelijk overleg is afgesproken dat u zult bekijken in hoeverre de landschapskaart overeenkomt met de verfijning van de landschaptypen die bij de verordening is opgenomen.

Borging landschappelijke inpassing ontwikkelingen
U hebt de landschappelijke inpassing geregeld door het opnemen van een nadere eisenstelsel. Tot voor kort was dit de enige manier om de landschappelijke inpassing enigszins te garanderen. Sinds de inwerkingtreding van de nieuw Wro is het, blijkens recente jurisprudentie (Venray), mogelijk om in de gebruiksbepalingen een voorwaardelijke verplichting op te nemen om de landschappelijke inpassing juridisch te borgen. Wij adviseren om die methode in het bestemmingsplan op te nemen.

> **Reactie:** De jurisprudentie waarnaar wordt verwezen is een uitspraak die is gedaan in het kader van een perceelsgericht bestemmingsplan. Inmiddels zijn daar meer uitspraken in gedaan, waarbij telkens de voorwaardelijke verplichting gekoppeld is aan een concreet inrichtingsplan. In een bestemmingsplan Buitengebied is dit onmogelijk. Van de honderden agrarische bouwpercelen is op dit moment niet bekend of er ontwikkelingen plaats gaan vinden en in geval dat wel zo is op welke wijze de meest wenselijke erfinrichting plaats moet hebben. Daarvoor is Nije Pleats ontwikkeld op grond waarvan door meerdere partijen gekomen wordt tot de meest wenselijke inpassing en ruimtelijke kwaliteit. Het juridische karakter van een voorwaardelijke verplichting ligt in de objectief kenbare reikwijdte daarvan. Op dit moment kan van ieder perceel echter niet worden vastgelegd op welke wijze een ontwikkeling ingepast moet worden. Een voorwaardelijke verplichting kan niet gekoppeld worden aan een onzekere toekomstige situatie. Om die reden leent het instrument zich niet voor toepassing in een bestemmingsplan voor het buitengebied. De gemeente blijft om die reden vasthouden aan de nadere eisen regeling.

Bescherming houtwallen
Houtwallen, houtsingels e.d zijn niet in het plan beschermd en worden ook niet allemaal op de plankaart aangegeven. U bent van mening dat deze houtopstanden via de APV voldoende beschermd worden. Wij achten het van groot belang dat gedurende de looptijd van het bestemmingsplan de houtopstanden, inclusief erfbeplantingen worden beschermd. Voorgesteld wordt een omgevingsvergunning te vereisen voor het kappen en rooien van bomen en beplanting voor zover deze niet zijn beschermd via de APV. Op deze manier wordt een vangnet gecreëerd voor het geval tussentijds de APV wordt aangepast. Verder adviseren wij om de belangrijke houtwallen in het bestemmingsplan van een aanduiding te voorzien.

> **Reactie:** Het belangrijkste motief voor de in het voorontwerp opgenomen regeling is het voorkomen van een dubbele regelgeving. De gemeente heeft er geen bezwaar tegen een omgevingsvergunning voor het kappen of rooien van bomen en beplanting op te nemen als vangnet voor het geval de APV niet (meer) in zo'n regeling voorziet. Het bestemmingsplan is op dit onderdeel aangepast. Het is naar onze mening niet noodzakelijk de houtwallen en houtsingels op de kaart op te nemen, omdat deze zonder meer worden beschermd via het omgevingsvergunningenstelsel, zoals dat in artikel 3 lid 3.7 is opgenomen.

Reliëfvorming
In de gemeente zijn gronden met reliëf aanwezig die landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke waarden hebben. In het vigerende plan zijn deze reliëfvormen beschermd. In het voorliggende voorontwerp kiest u hier niet voor omdat deze niet handhaafbaar is. Wij stellen ons voor dat handhaving wel mogelijk is, mits selectief die gronden worden aangewezen die de hoogste waarde vertegenwoordigen. Wij adviseren om in overleg met de provinciale dienst te bekijken waar de percelen liggen die grote waarde hebben vanwege reliëf. Volstaan kan worden alleen deze belangrijke percelen te beschermen.

> **Reactie:** Mede naar aanleiding van deze opmerking is een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd. In dit onderzoek is onder meer de aardkundige reliëfstructuur binnen de gemeente onderzocht. Daar waar er sprake is van een visueel waarneembare reliëfstructuur, is deze in het bestemmingsplan beschermd via de dubbelbestemming 'Waarde - Cultuurhistorie'.

Algemene bescherming landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke waarden
Wij menen dat in de bestemmingsomschrijving van de agrarische bestemmingen toegevoegd moet worden dat de aangewezen gronden mede bestemd zijn voor de bescherming van de aanwezige landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke waarden.
Die medebestemming is nodig als juridische basis voor daaronder hangende bepalingen (omgevingsvergunning, voorwaardelijke verplichting).

> **Reactie:** De regels zijn op dit onderdeel aangepast.

2. Archeologie (cat 2)
U hebt alleen de bekende archeologisch waardevolle gebieden die als monument zijn aangewezen voorzien van een beschermende regeling. Wij menen dat de terreinen die op de FAMKE als 'streven naar behoud' zijn aangegeven ook op de plankaart moeten worden aangeduid (een kaart met die terreinen wordt separaat geleverd). Mogelijk blijkt uit de lopende verdiepingsslag dat een aantal van deze terreinen ten onrechte op de kaart staat. Deze kunnen dan alsnog worden verwijderd voordat het plan wordt vastgesteld dan wel worden verwijderd door toepassing van de opgenomen wijzigingsbevoegdheid. Bij de dubbelbestemming 'Waarde - Archeologie' merken wij op dat niet Gedeputeerde Staten maar het college van B&W bevoegd is om voorwaarden te verbinden aan een omgevingsvergunning. Uiteraard is van geval tot geval nader overleg met de Provinciaal Archeoloog mogelijk.
In het plan worden nieuwe ontwikkelingen mogelijk gemaakt die gevolgen kunnen hebben voor aanwezige archeologische waarden. Wij adviseren een algemene voorwaarde op te nemen dat de betreffende ontwikkeling geen afbreuk mag doen aan de archeologische waarden. Van geval tot geval kan aan de hand van de FAMKE dan worden beoordeeld in hoeverre op grond van de verwachtingswaarden archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

> **Reactie:** Aan de hand van verstrekte informatie hebben we een aantal gebieden die zijn aangeduid met "streven naar behoud" op de verbeelding (plankaart) opgenomen. Voor zover deze aanduiding rust op percelen die absoluut die waarde niet hebben (dus een verkeerd gebied aanduiden) hebben we de toevoeging weggelaten. In dit verband verwijzen we naar de verdiepingsslag die thans plaatsvindt. Als de uitkomst daarvan reden is om het plan aan te passen zal dat middels de wijzigingsbevoegdheid gebeuren. Op de overige onderdelen zijn de regels aangepast.

3. Bos (cat 2)
Niet geheel duidelijk is wat de bedoeling is van de bevoegdheid tot wijziging van de bestemming 'Agrarisch' naar 'Bos'. Wij constateren dat houtteelt die is toegestaan alleen mag plaatsvinden in gebieden die op de landschapskaart als besloten zijn aangewezen. Voor de hand ligt deze eis ook te stellen in de wijzigingsbevoegdheid naar bos.

> **Reactie:** De regels zijn op dit onderdeel aangepast.

4. Natuur (cat 2)
In genoemd ambtelijk overleg bleek dat nog niet alle natuurgebieden correct op de plankaart zijn aangeduid. Afgesproken is dat de gebieden nog eens worden nagelopen en vervolgens voor de ter inzage legging nogmaals aan de provinciale dienst worde voorgelegd.

De gemeente geeft aan dat rekening wordt gehouden met ganzenfourageergebieden en weidevogelgebieden door nieuwe ontwikkelingen alleen toe te staan als dit niet ten koste gaat van de aanwezige natuurwaarden. De provincie meent dat dit niet in voldoende mate blijkt uit de voorschriften. Geadviseerd wordt om bij alle ontwikkelingsmogelijkheden (omgevingsvergunning en wijzigingsbevoegdheid) de voorwaarde te stellen dat geen onevenredige aantasting mag plaatsvinden van de natuurlijke waarden van het gebied.

> **Reactie:** Inmiddels heeft nader overleg heeft plaatsgehad met diverse partijen. Het resultaat is verwerkt op de verbeelding en in de toetsingscriteria. Voor wat betreft de bescherming van weidevogelgebieden en ganzenfourageergebieden is het toetsingscriterium natuurlijke waarden van toepassing. Voorzover de gebieden in de agrarische bestemming zijn gelegen worden ter bescherming van de openheid van het gebied bepaalde agrarische bedrijfsvormen, zoals onder meer houtteelt en bosbouw uitgesloten en via afwijking alleen toegestaan in gebieden met een gesloten landschap.

5. Agrarische bedrijven (cat.2)
Op zich kan ingestemd worden met een bouwvlak bij recht van 1,5 ha. Dit past in artikel 3.3.1 lid 2 van de Verordening Romte. Ook met een uitbreiding van het bouwvlak naar 2 ha onder de voorwaarde van een landschappelijk inrichtingsplan, kan gelet op artikel 3.3.1 lid 3 van de Verordening Romte worden ingestemd. Geadviseerd wordt om bij de bouwmogelijkheden die bij recht of na wijziging zijn toegestaan de landschappelijke inpassing te borgen door het opnemen van een voorwaardelijke verplichting (zie ad 1).

> **Reactie:** De omvang van bouwpercelen bij recht en na afwijking zijn afgestemd op de Verordening Romte. Voor wat betreft de het opnemen van een voorwaardelijke verplichting wordt verwezen naar ons standpunt onder 1.

Ten aanzien van de wijzigingsbevoegdheid voor uitbreiding naar 4 ha merken wij het volgende op. Rijk en provincie zijn bezig met een heroverweging van de schaalvergroting in de landbouw. De discussie op provinciaal niveau willen wij aan het einde van het jaar hebben afgerond. De heroverweging kan tot gevolg hebben dat er vanuit het rijk en/of provincie beperkingen of voorwaarden worden opgelegd bij uitbreidingsmogelijkheden voor agrarische bedrijven. Wij adviseren om het plan zo nodig aan te passen aan het resultaat van de heroverwegingen.

> **Reactie:** Het plan is aangepast aan de recente heroverwegingen ten aanzien van de toelaatbaarheid van grote bouwpercelen.

6. Intensieve veehouderij (cat 2)
Met betrekking tot de bouwmogelijkheid van 500 m² buiten het bouwvlak merken wij op dat ook hier de heroverweging van de schaalvergroting in de landbouw relevant kan zijn.

> **Reactie:** De regels met betrekking tot intensieve veehouderij zijn aangepast. Daarvoor is recent onderzoek in het kader van de PlanMER richtinggevend geweest.

7. Houtteelt (cat 2)
Wij achten het noodzakelijk dat als voorwaarde wordt gesteld dat bij het toestaan van houtteelt geen onevenredige afbreuk plaatsvindt aan natuurlijke waarden van het gebied.

> **Reactie:** Deze voorwaarde is opgenomen.

8. Functiewijziging (cat 2)
Met de functiewijziging naar 'kwekerij' kan niet zonder meer worden ingestemd. Op zich kan een kwekerij een vervangende functie zijn na bedrijfsbeëindiging. De wijzigingsbevoegdheid is echter zodanig opgesteld dat sprake zou kunnen zijn van een nieuw bouwperceel tot 4 ha in het landelijk gebied. De toelichting doet vermoeden dat dit niet uw bedoeling is. Er kan een kwekerij worden toegestaan op een voormalig agrarisch bouwperceel waarbij gebruik moet worden gemaakt van de bestaande bebouwing. De realisatie van kassen tot maximaal 1.500 m² zou toegestaan kunnen worden na sloop van eenzelfde oppervlak aan voormalig agrarische bebouwing.

Reactie: De functiewijziging naar kwekerij is aangescherpt en afgestemd op de aanvaardbaar geachte ontwikkelingsruimte. Daarvoor is de aanwezige agrarische bebouwing in principe maatgevend.

Op grond van artikel 1.2.1 lid 2, onder a van de Verordening Romte kunnen woningen en woonvormen die verband houden met zorgverlening alleen worden toegestaan in de voormalige bedrijfswoning en in aanwezige karakteristieke bebouwing. In de wijzigingsbevoegdheden in artikel 3.8 lid 5, 6 en 7 zal dit als criterium toegevoegd moeten worden.
U biedt de mogelijkheid om bedrijven in milieucategorie 1, 2 en 3.1 te vestigen in voormalig agrarische opstallen. Wij constateren dat in de bestemming 'Bedrijf in principe alleen categorie 1 en 2 zijn toegestaan; met een omgevingsvergunning kan meegewerkt worden aan een bedrijf in categorie 3.1 dat vergelijkbaar is aan categorie 1 en 2. Ook in de regeling nevenactiviteiten bij agrarische bedrijven is deze laatste regeling aangehouden. Wij menen dat het voor de hand ligt de regeling ook toe te passen bij functiewijziging. Wanneer u hier niet voor kiest dan zal op grond van artikel 1.2.1 van de Verordening Romte als voorwaarde opgenomen moeten worden dat de bedrijven ruimtelijk en functioneel moeten passen in de karakteristiek van de omgeving.

Reactie: Op onderdelen hebben we de regeling aangepast en rekening gehouden met de gemaakte opmerkingen. Daarbij houden we wel steeds voor ogen dat, gelet op de vele veranderingen in het buitengebied (teruglopend aantal agrarische bedrijven), een flexibele regeling zeer gewenst en noodzakelijk is.

In diverse bepalingen laat u nieuwe bebouwing toe na sloop van oude bebouwing. Na sloop staat u 70% aan vervangende bebouwing toe ten behoeve van de nieuwe functie. Op zichzelf achten wij een dergelijke sloopregeling aantrekkelijk, maar wij menen dat het terugbouwpercentage van 70% in voorkomend tot te grote herbouw kan leiden, zeker bij sloop van grote voormalige veestallen. Daarmee gaat veel landschappelijke winst verloren. Wij adviseren een lager percentage, dan wel een maximum herbouwvolume, eventueel per functie onderscheiden.

Reactie: De gemeente voert op dit onderdeel al jaren, ook in de kernen, een consequent beleid waarbij een herbouwpercentage van 70% wordt gehanteerd. Daarbij wordt een beoordeling uitgevoerd die ervoor zorgt dat er landschappelijke winst wordt geboekt. In de praktijk werkt dit prima. De betreffende regeling is gehandhaafd.

9. Ruimte voor ruimte (cat 2)
U hebt een wijzigingsbevoegdheid opgenomen die het mogelijk maakt bij sloop van minimaal 1.500 m² aan voormalig agrarische bebouwing (of 5.000 m² kassen) één woning op het solitaire bouwperceel toe te voegen. Op zich kan een dergelijke (ruimte voor ruimte) regeling opgenomen worden (artikel 1.6.1 lid 2 Verordening Romte). In de Verordening wordt evenwel als voorwaarde genoemd dat onderbouwd moet zijn dat de ruimtelijke kwaliteit op en rond het perceel aanzienlijk zal verbeteren. De door u gestelde voorwaarde dat overige bebouwing zoals voer- of mestplaten, erfverhardingen, silo's e.d. worden verwijderd geven daaraan deels invulling. Wij menen dat aanvullend een goed inrichtingsplan nodig is om de landschappelijke inpassing van de nieuwe bebouwing te kunnen garanderen.

Reactie: De voorwaarden zijn bij deze regeling aangescherpt, waardoor met als grondslag een landschappelijk inrichtingsplan gezorgd wordt voor een goede landschappelijke inpassing.

10. Kwekerij (cat 1)
In de toelichting op de bestemmingen wordt niet ingegaan op kwekerijen. Daardoor is onduidelijk of een bebouwingspercentage van 50% hier redelijk is. De toelichting behoeft aanvulling op dit punt.
Het oppervlak aan kassen mag maximaal 1.500 m² zijn. Hiermee kan worden ingestemd, gelet op artikel 7.3.1 lid 3 van de Verordening Romte. De afwijkingsmogelijkheid t.b.v. een groter oppervlak aan kassen is echter in strijd met de Verordening Romte en zal moeten worden geschrapt.
De bestemming kan worden gewijzigd t.b.v. wonen. Ook hier zal op grond van artikel 1.2.1, lid 2, onder a van de Verordening Romte als voorwaarde moeten worden toegevoegd dat de woonfunctie alleen in de voormalige bedrijfswoning plaats mag vinden.

Reactie: De toelichting is op dit onderdeel aangepast. Tevens zijn de gevraagde restricties opgenomen. Hierbij moet worden aangetekend dat het criterium "voormalige bedrijfswoning" te beperkend wordt geacht. Het is naar het oordeel van de gemeente acceptabel, zelfs gewenst, dat de oorspronkelijke bebouwing (de beelddragers van het buitengebied) kan worden gebruikt voor wonen.

11. Niet-agrarische bedrijven en Maatschappelijke functies (cat 2)

In genoemd ambtelijk overleg is geattendeerd op de regels in de Verordening Romte voor uitbreiding van niet-agrarische bedrijven (artikel 5.3 Verordening Romte). De in het plan opgenomen percentage-regeling kan in voorkomende gevallen leiden tot strijdigheid met de Verordening Romte. Aanpassing van de (systematiek) van de regeling aan genoemd artikel 5.3 is nodig om dat te voorkomen.
Voor de maatschappelijke functies geldt hetzelfde.
De bestemming kan worden gewijzigd t.b.v. wonen of woonboerderij. Ook hier zal als voorwaarde moeten worden toegevoegd dat de woonfunctie alleen in de voormalige bedrijfswoning plaats mag vinden.

Reactie: De bouw- en gebruiksmogelijkheden van niet-agrarische bedrijven en maatschappelijke functies zijn zoveel mogelijk afgestemd op de geldende planologische situatie. Voor niet-agrarische bedrijven, maatschappelijke functies en horecabedrijven geldt een maximaal bebouwingspercentage per bouwperceel van 60%. De bouwpercelen zijn hier afgestemd op de huidige situatie, waardoor er naar onze mening geen excessen zullen ontstaan die in strijd zijn met het provinciaal beleid. Voor niet-agrarische bedrijvigheid geldt bovendien een maximum van 600 m² aan bebouwing. Dit evenwel met uitzondering van aan het buitengebied gerelateerde bedrijven, zoals loonbedrijven, paardenhouderijbedrijven en maneges.
Voor wat betreft de opmerking met betrekking tot de wijzigingsbevoegdheid naar wonen, wordt verwezen naar ons standpunt onder 10.

12. Paardenhouderij (cat 2)

Het plan bevat twee bevoegdheden tot functiewijziging naar manege. Eén geldt specifiek voor de wijziging van een agrarisch bedrijf naar een manege (artikel 3.8 lid 14 planregels). De andere is een algemene wijzigingsbevoegdheid naar manege (artikel 26 lid 7 planregels). De algemene wijzigingsbevoegdheid biedt meer ruimte voor ontwikkelingen (tot 2 ha). De specifieke bevoegdheid is meer gericht op hergebruik. In artikel 7.4.1 van de Verordening Romte wordt ruimte geboden voor gebruiksgerichte paardenhouderijen. Daarbij is bepaald dat eerst moet worden beoordeeld of gebruik kan worden gemaakt van een voormalig agrarisch bedrijf of een voormalig bedrijf in het landelijk gebied.

Dit betekent dat een wijziging van een woonbestemming in een manege niet zonder meer mogelijk is zonder nadere locatieafweging. In die zin zou de algemene wijzigingsbevoegdheid aangescherpt moeten worden. Wij vragen ons echter af of het plan deze ruimte moet bieden en adviseren om de bouw van maneges vooraleerst te beperken tot voormalige agrarische bedrijven. Het toestaan van een bouwvlak van 2 ha in de algemene wijzigingsbevoegdheid lijkt ons nogal fors. Wij adviseren om uit te gaan van een vlak van maximaal 1,5 ha conform artikel 3.3.1 van de Verordening Romte.
Met een wijzigingsbevoegdheid t.b.v. de uitbreiding van een bestaande manege of paardenbedrijf kan op zichzelf ingestemd worden. Wel menen wij dat in de wijzigingsbevoegdheid een maximale oppervlakte (bijvoorbeeld 2 ha) aangehouden moet worden.

Reactie: De wijzigingsbevoegdheid is gehandhaafd. In het algemeen kunnen we de redenering van de provincie volgen. De gemeente vindt echter dat het ook mogelijk moet zijn in een voormalig agrarisch complex een manege te starten door middel van de wijzigingsbevoegdheid. Wel zijn de criteria aangescherpt. We zijn verder van oordeel dat de ontwikkelingsruimte voor maneges tot maximaal 2 ha moet worden gehandhaafd. De invulling bepaalt locatiegebonden of dit op elke plek aanvaardbaar is.

13. Windenergie (cat 2)

Het plan biedt geen mogelijkheden voor windturbines. U geeft wel aan dat wordt gezocht naar een locatie voor een windcluster. Wij wijzen er op dat wij in ons Coalitieakkoord nieuw windbeleid hebben geformuleerd. Wij kiezen voor windclusters op 4 locaties in Fryslân (Noordoostpolder, Afsluitdijk, Kop Afsluitdijk en Klaverblad Heerenveen) en zullen niet meewerken aan een windcluster in Opsterland.

Reactie: De gemeente heeft deze opmerking ter kennisgeving aangenomen en zal het rijks- en provinciaal beleid met betrekking tot windenergie respecteren.

14. Mestvergisting (cat 2)
Met de wijzigingsbevoegdheid voor een vergistingsinstallatie die hoofdzakelijk wordt gevoed door biomassa van derden kan niet zonder meer worden ingestemd. In artikel 7.2.1 van de Verordening Romte is als voorwaarde gesteld dat eerst onderzocht moet worden of redelijkerwijs geen geschikte locatie gevonden kan worden op of aansluitend op een bedrijventerrein, glastuinbouwlocatie of een terrein voor openbare nutsvoorziening. Dit criterium zal toegevoegd moeten worden in de wijzigingsbevoegdheid.

Reactie: De regeling ten aanzien van mestvergisting is aangepast in die zin dat op een agrarisch bedrijf alleen nog volledig bedrijfseigen mestbewerking/-verwerking in de vorm van minivergisters is toegestaan. De gemeente staat positief tegenover mestvergisting, maar wenst dit wel te beperken tot een ondergeschikte tak bij het agrarische bedrijf. Van een grote industriële mestvergister mag geen sprake zijn. Mestraffinage in de vorm van kleine vergisters is toegestaan bij een agrarisch bedrijf.

15. Exploratieboring (cat 2)
Wij adviseren om tijdelijke exploratieboringen niet bij recht, maar bij ontheffing te regelen, opdat daarbij op basis van maatwerk voorwaarden vanuit natuur, landschap en bebouwde omgeving kunnen worden gesteld aan de locatie en aan de tijdelijkheid. Met name is dat relevant omdat de locatie van de exploratieboring vaak dezelfde zal zijn als de eventuele daarop volgende exploitatielocatie. De gevolgen van een exploitatielocatie zijn, bijvoorbeeld voor weidevogels, groter. Het is wijs om al bij het zoeken van de exploratielocatie daarmee rekening te houden.

Reactie: De toelaatbaarheid van exploratieboringen is gekoppeld aan een ontheffing.

16. Woningen (cat 2)
Met de regeling voor woningen in het buitengebied kan grotendeels worden ingestemd. Wel merken wij op dat bij algehele sloop en vervanging van de woning strijd kan ontstaan met artikel 1.5.1 lid 1 onder c van de Verordening Romte (saldoregeling woningen). Bij verplaatsing of vervanging van woningen moet worden uitgegaan van een gezamenlijk oppervlak van hoofd- en bijgebouwen van maximaal 300 m² dan wel het oppervlak van de bestaande bebouwing. In de regels moet hier rekening mee worden gehouden.
Ten aanzien van de wijzigingsbevoegdheid die het mogelijk maakt een bestaande woning te verplaatsen merken wij ook op dat de voorwaarde genoemd in artikel 26 lid 2 onder c van de planregels niet in de Verordening Romte past. Niet kan worden volstaan met een wijziging van het oude bouwperceel naar een niet-geluidgevoelige functie. Geregeld moet worden dat de oude bebouwing wordt gesloopt en een passende onbebouwde bestemming (agrarisch gebied of tuin bij woning) krijgt.
Met de wijzigingsbevoegdheid t.b.v. een vergroting van het erf kan worden ingestemd, mits de maximale maat zoals die is genoemd in de toelichting (2.500 m²) ook in de planregels wordt opgenomen.

Reactie: De betreffende wijzigingsbevoegdheden die uitbreiding van woonpercelen mogelijk maken, alsmede verplaatsing van woningen, zijn aangepast aan de opmerkingen van de provincie. Wel zijn we van mening dat bij sloop en vervanging ook gekeken moet worden naar het arsenaal van voormalige (agrarische) bedrijfsgebouwen dat gesloopt wordt. In dat kader is een saneringsregeling geïntroduceerd die het mogelijk maakt tot maximaal 70% van de bestaande opstallen terug te bouwen. Dit kan betekenen dat de gezamenlijke oppervlakte van woningen inclusief aan- en uitbouwen en bijgebouwen tot 300 m² die in de Verordening Romte wordt voorgestaan, zou kunnen worden overschreden. Dit achten wij aanvaardbaar, gelet op de ruimtelijke verbetering die met herbouw wordt verkregen.

17. Woonboerderij (cat 2)
Het realiseren van 4 woningen in de woonboerderij is op grond van artikel 1.2.1 lid 2 sub a en 4.1.1 lid 1 van de Verordening Romte toegestaan mits dit ook binnen het geaccordeerde woonplan van de gemeente past. Wij adviseren om dat als criterium op te nemen.

Met de wijzigingsbevoegdheid t.b.v. een vergroting van het erf kan worden ingestemd, mits de maximale maat zoals die is genoemd in de toelichting (5.000 m²) ook in de planregels wordt opgenomen.

> **Reactie:** De betreffende voorwaarden zijn in de regels aan de betreffende wijzigingsbevoegdheden toegevoegd

18. Verblijfsrecreatie (cat 2)

Het is niet duidelijk of de volwaardige campings in het plangebied allemaal al 200 standplaatsen hebben of dat er nog uitbreidingsruimte in zit. Voor zover van uitbreiding sprake is, is dat op grond van artikel 6.1.1 lid 4 sub a van de Verordening Romte in principe toegestaan. Wel moet dan in de toelichting nader onderbouwd worden dat de uitbreiding landschappelijk, milieuhygiënisch en verkeerskundig inpasbaar is in de omgeving en dat de uitbreiding noodzakelijk is om aan te sluiten op de behoeften van de recreant (6.1.1 lid 5, Verordening Romte).
U wilt ruimte bieden voor drie nieuwe volwaardige campings met maximaal 200 standplaatsen en voor recreatieterreinen met maximaal 50 eenheden. Die ontwikkeling zou, tenzij de locatie aansluit op de recreatiekernen Bakkeveen en Gorredijk, in strijd zijn met de Verordening Romte. In een enkel, onvoorzien geval kan toch, met een door ons te verlenen ontheffing (artikel 6.3.2. van de Verordening Romte), meegewerkt worden, indien sprake is van een verbreding of kwaliteitsverbetering van het recreatieve aanbod in de regio. Wij zijn daarom van mening dat het opnemen van *drie* mogelijkheden voor een nieuwe verblijfsrecreatieve inrichting, niet aansluitend op Bakkeveen en Gorredijk, op voorhand niet past in ons meer kwalitatief gerichte beleid. Wij adviseren om in ieder geval de reikwijdte te beperken maar bij voorkeur de wijzigingsbevoegdheid voor dit onderdeel te schrappen. Voor een voorkomend bijzonder geval dat kan voldoen aan de ontheffingsbepaling in de Verordening Romte kan een planherziening worden gemaakt.
Gelet op de uitspraak van de Raad van State over het bestemmingspan Terschelling - Buitengebied zou voor het opnemen van deze bevoegdheid in het plan een passende beoordeling op grond van de Natuurbeschermingswet nodig kunnen zijn, als een locatie nabij Natura-2000 gebieden niet wordt uitgesloten. Ook om die reden kan een afzonderlijke planprocedure de voorkeur verdienen.

> **Reactie:** Het plan is aangepast aan de opmerkingen van de provincie in die zin dat de mogelijkheid om door middel van een wijzigingsbevoegdheid een nieuwe camping of een recreatiecomplex met maximaal 50 woningen mogelijk te maken, is geschrapt. Beleidsmatig wenst de gemeente die ruimte te willen geven, maar de eventuele invulling daarvan zal via een planherziening lopen.
> Een en ander geldt overigens niet voor de uitbreiding van bestaande campings. Daarvoor is de wijzigingsbevoegdheid tot 200 standplaatsen gehandhaafd.

19. Horeca / conferentiecentrum (cat 2)

Wij verwijzen eerst naar de opmerkingen die gemaakt zijn onder nr. 11 niet-agrarische bedrijven, ook hier van toepassing.
Speciaal aandacht verdient de ontwikkelingsruimte van het conferentiecentrum. Het conferentiecentrum ligt weliswaar nabij Bakkeveen, aangewezen als een recreatiekern, maar sluit niet zodanig aan op die kern dat de mogelijkheden voor recreatieve ontwikkeling op grond van artikel 6.1.1 lid 3 van de Verordening Romte van toepassing zijn.
Op grond van artikel 6.3.2 van de Verordening Romte is hiervoor een ontheffing noodzakelijk.
Op zichzelf zien wij op deze bijzondere locatie wel mogelijkheden om te kunnen voldoen aan de kwaliteitscriteria van die ontheffingsbepaling (schaal, kwaliteitsverbetering regionaal aanbod, 1:1 nieuwe natuur en landschap). De toevoeging van nieuwe natuur- en landschapselementen biedt misschien mogelijkheden om aan te sluiten op de natuurwaarden van de aangrenzende Bakkeveense Duinen. Op voorhand wijzen wij erop dat de ontwikkeling zal moeten passen in, c.q. niet strijdig kan zijn met de afspraken over het beheersplan Bakkeveense Duinen.
Gelet op de uitspraak over Terschelling - Buitengebied zou ook voor dit project een passende beoordeling op grond van de Natuurbeschermingswet nodig kunnen zijn. Nu het project niet dusdanig is uitgekristalliseerd dat zo'n beoordeling op dit moment zinvol lijkt, kan het aanbeveling verdienen om de wijzigingsbevoegdheid te schrappen en een eventuele ontwikkeling in een afzonderlijke planprocedure te regelen.

> **Reactie:** Voor wat betreft de ontwikkelingsmogelijkheden voor horecabedrijven wordt verwezen naar onze reactie onder 11.

De ontwikkelingsruimte voor het conferentieoord Allardsoog is voor wat betreft de huidige bedrijfsvoering gehandhaafd met ontwikkelingsmogelijkheden tot 4.000 m². De beoordelingscriteria en voorwaarden voor uitbreiding geven voldoende garanties dat er een zorgvuldige afweging plaatsvindt, ook in relatie tot de kwetsbare omgeving. De wijzigingsbevoegdheid voor de uitbreiding met recreatiewoningen hebben we geschrapt. Dat wil overigens niet zeggen dat wij negatief staan tegenover recreatieve ontwikkelingsmogelijkheden bij het conferentieoord. De gemeente acht een uitbreiding met recreatiewoningen, mits zorgvuldig afgewogen, aanvaardbaar. In dit geval zal die afweging, gelet op de omgevingsfactoren, moeten plaatsvinden in een planherziening. In die zin wordt tegemoet gekomen aan de provinciale opmerkingen.

20. Verkeer (cat 2)
Mogelijk zal het plan nog aangepast moeten worden vanwege aanpassingen in het PIP N381 Drachten - Drentse grens. Wij adviseren hier bij het verder in procedure brengen van het plan rekening mee te houden. Ook eventuele maatregelen die voortvloeien uit de gebiedsontwikkeling N381 kunnen verwerking vragen in onderhavig bestemmingsplan. Hierover zal (ambtelijke) afstemming plaatsvinden tussen uw gemeente en de provincie Fryslân (waaronder projectorganisatie N381) in de fase tussen het voorontwerp en ontwerp bestemmingsplan Buitengebied. Aandachtspunt is onder andere het oude tracé van de N381 Drachten - Drentse grens, dat deels kan worden verwijderd.
Verder merken wij nog op dat u de provinciale weg N917 als gebiedsontsluitingsweg heeft aangemerkt. Deze weg heeft binnen het provinciale netwerk een erftoegangsfunctie. Wij verzoeken de toelichting op dit punt aan te passen.

Reactie: Het plan is op dit onderdeel geactualiseerd. In verband met de verlegging van de N381 is een wijzigingsbevoegdheid opgenomen teneinde het oude tracé op een andere wijze te kunnen inrichten en qua bestemmingen aan te kunnen laten sluiten op het omliggende landschap.

21. Bodem (cat.3)
Het bestemmingsplan is conserverend. De status quo m.b.t. bodemverontreiniging wordt acceptabel geacht. Wij menen dat bij ontwikkelingen bodem wel een te onderzoeken aspect is. Voorgesteld wordt dit aan de voorwaarden bij ontwikkelingen toe te voegen.

Reactie: Bij ontwikkelingen die betrekking hebben op de bodem zal hier uiteraard rekening mee worden gehouden. Dit betreft echter geen bestemmingsplanaspect, maar wordt bij de (omgevingsvergunningen)procedure voor de betreffende ontwikkeling betrokken.

22. Plan-merplicht / passende beoordeling (cat 3)
U bent van mening dat geen passende beoordeling op grond van de Natuurbeschermingswet nodig is in relatie tot de ontwikkelingsmogelijkheden voor agrarische bedrijven die het plan biedt. U geeft te kennen dat de beperkte uitbreidingsruimte die wordt geboden niet zal leiden tot een toename van de totale ammoniakdepositie, omdat aangenomen wordt dat uitbreiding in veel gevallen het gevolg is van beëindiging van andere bedrijven.
Op zichzelf herkennen wij die redenering. Het gegeven echter dat de ontwikkeling van de agrarische bedrijven kan leiden tot een verhoging van de stikstofdepositie per bedrijf op voor verzuring gevoelig gebied zou op grond van de Natuurbeschermingswet al voldoende zijn om een passende beoordeling en daarmee een planMER te vereisen. Wij adviseren, teneinde als gemeente geen onnodig risico te lopen, om na te gaan of alsnog een Plan-Mer inclusief passende beoordeling nodig is, ook in samenhang met eerdergenoemde recreatieve ontwikkelingen.
Voor de betekenis van de categorieaanduiding verwijzen wij naar onze brief van 4 juli 2008 inzake "Inwerkingtreding nieuwe Wro".

Reactie: Gelet op de actuele ontwikkeling ten aanzien van de PlanMER is alsnog een onderzoek op dit punt uitgevoerd. De resultaten zijn afgewogen binnen het bestemmingsplan en op enkele onderdelen zijn er planaanpassingen gedaan.

Conclusie:
Overlegreactie leidt op onderdelen tot aanpassing van het bestemmingsplan

3. Brandweer Fryslân (7 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
In ons advies richten wij ons op het optimaliseren van de veiligheidssituatie; wij gaan niet in op de vraag of het groepsrisico aanvaardbaar is.

Conclusies
Binnen dit plan ligt een aantal risicobronnen. Deze risicobronnen zijn te onderscheiden in de volgende drie categorieën:
- risicovolle inrichtingen
- vervoer van gevaarlijke stoffen
- hogedruk aardgasleidingen

De brandweer heeft in haar advies gekeken naar een aantal aspecten voor deze risicobron:
- plaatsgebonden risico
- groepsrisico
- nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen
- bestrijdbaarheid
- zelfredzaamheid

Onderstaand zijn de conclusies opgenomen.

Risicovolle inrichtingen
De conclusies van de brandweer ten aanzien van de risicobronnen zijn:
In of in de directe nabijheid van het plangebied van het voorliggende plan liggen de volgende relevante risicovolle inrichtingen:
- LPG tankstations
- Diverse gasontvangstations en meet- en regelstation
- Diverse propaantanks kleiner dan 13m3
- Diverse opslagen chloorbleekloog
- Alleen de LPG tankstations zijn inrichtingen in het kader van het Besluit externe veiligheid inrichtingen. De overige inrichting vallen niet onder dit Besluit. Hiervoor is ook geen verantwoording nodig van het groepsrisico.
- In het bestemmingsplangebied liggen (geprojecteerde) kwetsbare en beperkt bestemmingen binnen de 10"6 contouren van de LPG tankstations. Voor bestaande kwetsbare objecten is dit een knelpunt (saneringssituatie).
- Bij het LPG tankstation in Ureterp a/d Vaart is er mogelijk sprake van een saneringssituatie. De pr 10"6 contour van het reservoir loopt over de naastgelegen woonbestemming (+ bouwvlak). Dit betreft een kwetsbaar object. Indien dit een bedrijfswoning is, moet dit ook als dusdanig bestemd en gebruikt worden. Ook van de afleverzuil loopt de pr 10-6 contour mogelijk gedeeltelijk over het andere naastgelegen bouwvlak van een woonbestemming. Dit is ook niet toegestaan.
- Op de verbeelding zijn de pr contouren 10"6 niet opgenomen.
- Van 2 LPG tankstations (Ureterp a/d Vaart en Klein Groningen) zal het groepsrisico verantwoord moeten worden voor dit plan. Hiervoor is ook een berekening nodig van het groepsrisico.
- In het kader van dit plan zijn voor zover te beoordelen geen knelpunten te benoemen wat betreft de zelfredzaamheid.
- In het kader van dit plan zijn, met uitzondering van de opkomsttijden, voor zover te beoordelen geen knelpunten in het kader van de bestrijdbaarheid.

Vervoer van gevaarlijke stoffen
De conclusies van de brandweer ten aanzien van de risicobronnen zijn:
- Voor het plangebied zijn de wegen "A7" en "N381" van belang.
- Het plaatsgebonden risico langs de beoordeelde transportroute is kleiner dan de grenswaarde van 10"6/jaar en voldoet aan de geldende normering.
- De "A7" (ter hoogte van Opsterland) en de "N381" is in het rapport *Vervoer van gevaarlijke stoffen door Fryslân* (2010) niet aangeduid als mogelijk knelpunt wat betreft het groepsrisico.
- In het Basisnet is de "A7" aangewezen als route voor gevaarlijke stoffen. Voor deze weg gaat geen plasbrandaandachtgebied of veiligheidszone gelden. Wel moet de gemeente rekening houden met het invloedsgebied/groepsrisico.
- Er is geen verantwoording opgesteld van het groepsrisico.

Dit is op basis van het geldende en toekomstige beleid niet verplicht. Er vindt namelijk geen toename plaats van het aantal personen op basis van dit ruimtelijk plan.

- In de planregels o.a. bij de agrarische bestemming is een afwijking en wijziging voor maatschappelijke en/of recreatieve activiteiten opgenomen. Hieronder kunnen ook verminderd zelfredzame functies zitten. Binnen het invloedsgebied (in ieder geval binnen de 200 meter toetsingsafstand) zijn deze functies vanuit hulpverleningsperspectief onwenselijk. Externe veiligheid is niet als voorwaarde opgenomen bij de desbetreffende planregels.

Hogedruk aardgasleidingen

De conclusies van de brandweer ten aanzien van de risicobronnen zijn:

- In het plangebied liggen diverse hogedruk aardgasleidingen.
- Op basis van de risicokaart blijkt dat voor het tracé van de NAM in het plangebied sprake is van een plaatsgebonden risico 10" . Hierbinnen liggen ook een aantal woningen. Indien het gaat om lintbebouwing (begrip op basis van het Bevb) kan het worden aangeduid als beperkt kwetsbaar. Indien dit toch een saneringssituatie betreft is de leidingexploitant hierop aanspreekbaar.
- Ook voor het leidingtracé van de Gasunie (van oost naar west) ligt op diverse plaatsen een plaatsgebonden risico 10"6.
- De plaatsgebonden risicocontouren 10"6 zijn niet opgenomen op de verbeelding.
- Op basis van het Besluit externe veiligheid buisleidingen dient het bevoegd gezag zich nog uit te spreken over het groepsrisico. Dit heeft nog niet plaatsgevonden.
- In het bestemmingsplan zit een afwijking en wijziging voor maatschappelijke en/of recreatieve activiteiten. Hieronder kunnen ook verminderd zelfredzame functies zitten. Binnen het invloedsgebied zijn deze functies vanuit hulpverleningsperspectief onwenselijk. Externe veiligheid is tevens niet als voorwaarde opgenomen bij de desbetreffende planregels.
- In het kader van dit plan zijn voor zover te beoordelen verder geen knelpunten te benoemen wat betreft de zelfredzaamheid.
- De bestrijdbaarheid is afhankelijk van de locatie binnen het plangebied waar een mogelijk incident zich kan voordoen. In het buitengebied is vanzelfsprekend op bepaalde locaties de opkomsttijd hoog, de waterwinning en de bereikbaarheid onvoldoende. Zelfredzaamheid is daarom belangrijk bij een mogelijk incident met gevaarlijke stoffen.

Advies

In overeenstemming met bovengenoemde opmerkingen adviseert Brandweer Fryslân om:
Een verantwoording van het groepsrisico op te stellen conform het Bevb en het Bevi. Hiervoor kan gebruik worden gemaakt van de bovenstaande conclusies. De saneringssituatie in het kader van het LPG tankstation nader te onderzoeken en indien nodig op te lossen voor de vaststelling van dit bestemmingsplan.
De plaatsgebonden risicocontouren van de buisleidingen nader te onderzoeken, waarbij ook gekeken wordt naar de ligging ten opzichte van kwetsbare of beperkt kwetsbare objecten.
Alle plaatsgebonden risicocontouren 10"6op te nemen op de verbeelding en hieraan planregels te verbinden, waarin kwetsbare en nieuwe beperkt kwetsbare objecten worden uitgesloten.
Externe veiligheid als toetsingscriteria op te nemen bij de wijzigingsregels en afwijkingsregels. Hierbij dient ook te worden opgenomen dat Brandweer Fryslân om advies wordt gevraagd.
Geen nieuwe verminderd zelfredzame functies toe te staan binnen de invloedsgebieden van de risicobronnen.
De toelichting wat betreft externe veiligheid aan te passen.

Reactie: De brandweer geeft een analyse van de risicobronnen en adviseert onder andere om een verantwoording te geven van het groepsrisico. Daarnaast stelt de brandweer voor andere risico's nader te onderzoeken. De VROM-inspectie heeft op dit onderdeel ook een aantal opmerkingen gemaakt. Wij verwijzen naar onze reactie op die opmerkingen. In het algemeen willen we erop wijzen dat de paragraaf Externe veiligheid is geactualiseerd naar aanleiding van het uitgevoerde onderzoek dat in de bijlage bij de toelichting is opgenomen. De consequenties van het onderzoek zijn daar waar nodig vertaald in regels en verbeelding van het bestemmingsplan.

Conclusie:

De overlegreactie leidt tot aanpassing van het bestemmingsplan.

4. Gasunie (15 juli 2011)

Het voorontwerp geeft de Gasunie aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen.

Planregels
In artikel 20 "Leiding - Gas" van de regels van het bestemmingsplan is bepaald, dat de op de verbeelding als zodanig aangewezen gronden zijn medebestemd voor een gastransportleiding. Het is verboden op of in deze gronden zonder of in afwijking van een omgevingsvergunning bepaalde werken, geen bouwwerk zijnde, en werkzaamheden uit te voeren. Naar onze mening zijn de nu opgenomen werken of werkzaamheden onvoldoende om een veilig en bedrijfszeker gastransport te kunnen waarborgen en gevaar voor personen en goederen in de directe omgeving van de leidingen te beperken. Zie in dit verband het bepaalde in artikel 14, tweede lid, sub b van het Besluit externe veiligheid buisleidingen (Bevb).
Wij verzoeken u daarom artikel 20 zodanig aan te passen dat de onderstaande werken, geen bouwwerk zijnde of werkzaamheden, uitgevoerd binnen een zone van 5 meter ter weerszijden van de hartlijn van de leidingen (belemmeringenstrook), behoudens een omgevingsvergunning voor de activiteit 'aanleg' zijn verboden:

- het aanbrengen/rooien van hoogopgaand en/of diepwortelende beplantingen en bomen;
- het aanleggen van wegen of paden en het aanbrengen van andere oppervlakteverhardingen;
- het indrijven van voorwerpen in de bodem, zoals lichtmasten, wegwijzers en ander straatmeubilair;
- het uitvoeren van grondbewerkingen, waartoe worden gerekend afgraven, woelen, mengen, diepploegen, egaliseren, ontginnen, ophogen en aanleggen van drainage;
- het permanent opslaan van goederen;
- het aanleggen, vergraven, verruimen of dempen van sloten, vijvers en andere wateren.

Toelichting
Externe Veiligheid
Meet- en reqelstation A-142 M&R Opsterland
In de paragraaf'externe Veiligheid' maakt u melding van de aanwezigheid van ons meet- en regelstation (M&R Opsterland) aan de Sweachsterwei 11 te lippenhuizen. Dit M&R vormt de verbinding tussen het hoofdtransportnet (HTL) van Gasunie en het regionale transportnet (RTL) van Gasunie. Het meet- en regelstation zorgt ervoor dat het aardgas vanuit het hoofdtransportnet op de juiste druk het regionale net kan voeden. De voornaamste functie is het reduceren van de transportdruk. Bij deze activiteit spelen externe veiligheidsaspecten een rol. Daarnaast komt er geluid vrij.
Zoals u wellicht bekend is, zijn op dit M&R de veiligheidsafstanden en geluidsnormen uit het Besluit algemene regels voor inrichtingen milieubeheer (Activiteitenbesluit) van toepassing. In dit geval dient, op grond van artikel 3.12 van het Activiteitenbesluit, voor "kwetsbare objecten" een minimale veiligheidsafstand van 25 meter en voor "beperkt kwetsbare objecten" van 4 meter aangehouden te worden. Voor de begrippen kwetsbare en beperkt kwetsbare objecten is aangesloten bij het Besluit externe veiligheid inrichtingen (Bevi). Het Activiteitenbesluit meldt dat de veiligheidsafstanden gemeten dienen te worden vanaf de opstelplaats van de 'inrichting'. Leidingen, inclusief toebehoren, en de meet- en regelstraten gelegen op het terrein (binnen het hekwerk) van het M&R maken onderdeel uit van de opstelplaats van deze inrichting.
Voorts wijzen wij u op het feit dat conform het Activiteitenbesluit (artikel 2.17, eerste lid, onder a) voor stations als deze standaard een maximale geluidsnorm geldt van 50 dB(A) op de dichtstbijzijnde gevel van gevoelige gebouwen. De geluidsnorm dient gemeten te worden vanaf de inrichtingsgrens (= de bestemmingsgrens, inclusief hekwerk en groenstrook). Wij verzoeken u de toelichting aan te vullen met de hierboven genoemde veiligheidsafstanden, gerelateerd aan de aanwezigheid van ons M&R in het plangebied.

Aardqastransportleidinqen
In de toelichting geeft u aan dat voor gasleidingen de richtlijnen met betrekking tot veiligheid zijn opgenomen in de in 2004 vastgestelde Circulaire Risiconormering vervoer gevaarlijke stoffen en dat het beleid voor gasleidingen, zoals opgenomen in de circulaire van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, kenmerk DGMH/B nummer 0104004 van 26 november 1984, daarom nog steeds van toepassing is.
Wij willen u er op wijzen dat de bovengenoemde Circulaire met de inwerkingtreding van het besluit externe veiligheid buisleidingen (Bevb) per 1 januari 2011 is komen te vervallen. Aangezien u ten onrechte verwijst naar de circulaire, verzoeken wij u de toelichting op dit punt aan te passen.

Om de toelichting te actualiseren lijkt het ons raadzaam om aan te geven dat het BevB inmiddels van kracht is geworden.

Nieuw risicobeleid buisleidingen
Gemeenten en provincies kunnen zich via de website van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) registeren als gebruiker van het rekenpakket CAROLA. (Computer Applicatie voor Risicoberekeningen aan Ondergrondse Aardgasleidingen). Indien gewenst kunt u met CAROLA bepalen of voldaan wordt aan de risiconormen voor de Externe Veiligheid, zoals die zijn vastgelegd in het besluit externe veiligheid buisleidingen (Bevb). De gebruiker kan de risico's berekenen op basis van locatiespecifieke leidinggegevens, die bij de leidingeigenaar moeten worden opgevraagd. Het resultaat van een berekening bestaat uit de plaatsgebonden risicocontouren (PR-contouren) en de FNcurve voor het groepsrisico (GR). Het rekenpakket beschikt over een functionaliteit waarmee wordt bepaald bij welke leidingkilometer de grootste overschrijding van de oriëntatiewaarde voor het groepsrisico wordt bereikt. Het rekenpakket is door RIVM opgeleverd en door het ministerie van VROM geaccordeerd voor gebruik.
Sinds 1 september 2010 dient u - met behulp van het bovengenoemde rekenpakket - zelf de externe veiligheidsrisico's van ondergrondse hogedrukaardgastransportleidingen te berekenen. U dient de voor CAROLA benodigde leidingdata aan te vragen bij carola@gasunie.nl.

Reactie: Voor onze reactie verwijzen we naar de behandeling van de overlegbrief van de VROM-inspectie en naar de brief van de brandweer. Daarin komen deze kwesties aan de orde. Het bestemmingsplan is op onderdelen aangepast. Dat geldt ook voor delen van de vergunningsplichtige werken en werkzaamheden. Daarbij hebben we wel een selectie gemaakt. Werken en werkzaamheden die anderszins vergunningsplichtig zijn hebben we niet opgenomen. We willen in ieder geval dubbele regelgeving voorkomen.

Conclusie:
De overlegreactie leidt tot aanpassing van het bestemmingsplan.

5. NAM (9 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
De NAM heeft een inhoudelijke reactie op het voorontwerp-bestemmingsplan "Buitengebied 2011" welke primair gaat over de binnen de gemeente aanwezige ondergrondse aardgastransportleidingen. Bijgaand is een recente tekening toegevoegd met daarop de situering van de leidingen en kabels van de NAM binnen de gemeente Opsterland.
Verder is geconstateerd dat het voorontwerpbestemmingsplan op het gebied van de externe veiligheid nog niet volledig in overeenstemming is met de voorschriften van het Bevb.
Toch bevreemdt het de NAM dat al wel sprake is van PR10-6 en de PR10-5 contouren en "geen toename van groepsrisico", terwijl dit in elk geval voor onze leidingen nog niet is uitgerekend. Om dit te kunnen berekenen is hiervoor specifiek Carola ontwikkeld. De nu gehanteerde terminologie van 'hoofdgastransportleiding' in paragraaf 3.3.3 is niet langer correct, omdat deze de NAM gastransportleidingen uitsluit.

Reactie: het bestemmingsplan is aangepast aan het aspect externe veiligheid, waardoor tegemoet wordt gekomen aan de reactie van de NAM. Voor een inhoudelijke reactie wordt verwezen naar de onze reactie op de overlegbrieven van de VROM-inspectie, de brandweer en de Gasunie.

Conclusie:
De overlegreactie leidt tot aanpassing van het bestemmingsplan.

6. LTO Noord afdeling Opsterland (25 augustus 2011)

(Samenvatting) inhoud:
In zijn algemeenheid valt op te merken dat de landbouw met het voorliggende bestemmingsplan goed uit de voeten kan. De wensen die LTO Noord had omtrent bouwblokken, bouwhoogten en bouwvormen zijn goed vertaald in het bestemmingsplan. Op een aantal punten vindt LTO Noord dat een reactie nodig is.
Met name met de bepalingen genoemd in artikel 3.4 is LTO Noord het niet eens.

Bouwen buiten bouwvlak (art 3.4, lid a, sub 1)
Het college van burgemeester en wethouders kan, in afwijking van de bouwregels, besluiten een omgevingsvergunning te verlenen ten behoeve van het bouwen buiten het bouwvlak ter plaatse van de aanduiding 'specifieke bouwaanduiding - ontwikkeling mogelijk' mits die gronden niet grenzen aan de bestemmingen 'natuur en/of bos'. Deze beperking vindt LTO Noord onwenselijk en ook niet logisch. Als een veehouder wil uitbreiden moet hij aan alle voorde omgevingsvergunning benodigde (milieu)eisen voldoen. In dat geval maakt het niet meer uit of hij toevallig in de nabijheid van natuur en/of bos woont.

Reactie: Met deze voorwaarde heeft de gemeente willen voorkomen dat locatiemogelijkheden worden geboden die anderszins (nagenoeg) zijn uitgesloten. Bij nader inzien is besloten het criterium 'natuurlijke waarden' toe te voegen aan de afwijkings- en wijzigingsbepalingen en het door LTO genoemde toetsingskader te schrappen. Op deze manier zal bij uitbreiding van agrarische bouwpercelen rekening moeten worden gehouden met alle natuurlijke waarden, zonder dat dit afhankelijk wordt gesteld aan een naastliggend bosperceel of natuurgebied. Het kan zo zijn dat de aanwezigheid van natuurlijke waarden, zoals een weidevogelgebied, een bepaalde uitbreidingsrichting uitsluiten. Aan de andere kant kan het ook zijn dat de uitbreiding van een bouwperceel richting een bosperceel of natuurgebied door bijvoorbeeld milieutechnische maatregelen geen afbreuk doet aan de natuurwaarden, waardoor een uitbreiding in die richting mogelijk is.

Serrestallen (art 3.4, lid a, sub 5)

1. Het college van burgemeester en wethouders kan, in afwijking van de bouwregels, besluiten om een omgevingsvergunning te verlenen voor het bouwen van serrestallen, mits die gronden niet grenzen aan de bestemmingen 'natuur en/of bos'. Deze beperking vindt LTO onwenselijk en ook niet logisch. Als een veehouder wil uitbreiden moet hij aan alle voor de omgevingsvergunning benodigde (milieu)-eisen voldoen. In dat geval maakt het niet meer uit of hij toevallig in de nabijheid van natuur en/of bos woont.

   Reactie: De gemeente kan zich vinden in de opmerking van LTO. Omdat een boog- of serrestal zonder meer landschappelijk ingepast moet worden is een goede inpassing in het landschap voldoende gewaarborgd. De nabijheid van een bos- of natuurgebied zal mogelijk een meer zorgvuldige inpassing noodzaken, maar het uitsluiten van dergelijke stallen nabij deze percelen is bij nader inzien niet nodig.

2. Een ondernemer dient aan te tonen dat een serrestal noodzakelijk is voor de bedrijfsvoering. Deze bepaling bevreemdt LTO Noord want het is toch aan het oordeel van de ondernemer of een investering nodig is of niet. Een serrestal is bedoeld om melkvee te huisvesten en heeft in die zin geen andere functie dan een reguliere ligboxenstal. De bepaling vindt LTO Noord dus onwenselijk en overbodig.

   Reactie: Een serrestal heeft zoals ook hiervoor is aangegeven ingrijpende ruimtelijk-landschappelijke gevolgen. Om die reden is de gemeente van oordeel dat de noodzaak van toepassing van de serrestal wel moet worden aangetoond omdat, zoals gezegd, de gemeente een voorkeur heeft voor traditionele stallen.

3. Serrestallen mogen geen onaanvaardbare visuele hinder opleveren voor de omgeving. Deze voorwaarde kan volgens LTO Noord geschrapt worden omdat de bepaling die daarop volgt, namelijk 'dat de serrestallen landschappelijk worden ingepast volgens een vooraf in te dienen inrichtingsplan' reeds de garantie biedt dat geen onaanvaardbare hinder optreedt.

   Reactie: Visuele hinder is als criterium toegepast omdat naast de landschappelijke gevolgen ook de ruimtelijke impact van serrestallen groter is dan die van traditionele stallen. Om die reden is het criterium gehandhaafd.

4. In de planregels en de toelichting wordt niet consequent gesproken over serrestallen en boogstallen. Soms worden beide termen gebruikt en soms alleen serrestal. Voor alle duidelijkheid is het gewenst om in de tekstgedeelten, waar deze stalvormen aan de orde zijn, consequent de benaming serrestallen en boogstallen te gebruiken.

   Reactie: De terminologie is in de regels consequent aangepast.

Intensieve veehouderij (art 3.4, lid a, sub 2)

1. Het college van burgemeester en wethouders kan, in afwijking van de bouwregels, besluiten een omgevingsvergunning te verlenen ten behoeve van het bouwen buiten het bouwvlak ter plaatse van de aanduiding 'intensieve veehouderij', mits die gronden niet grenzen aan de bestemmingen 'natuur en/of bos'. Deze beperking vindt LTO onwenselijk en overbodig. Als een bedrijf met intensieve veehouderij wil uitbreiden moet hij aan alle voor de omgevingsvergunning benodigde (milieu)eisen voldoen. In dat geval maakt het niet meer uit of hij toevallig in de nabijheid van natuur en/of bos woont.
2. De bepaling dat ten hoogste 500 m² aan gebouwen buiten het bouwvlak mag komen te staan, is discriminerend tegenover andere veehouders. Die mag tot 5.000 m² uitbreiden en een intensief bedrijf slechts 10% daarvan. Een uitbreiding met 500 m² is geen serieuze economisch uitbreiding te noemen, maar ligt eerder in de hobbysfeer. Hoewel de intensieve veehouderij relatief gezien beperkt in omvang is, verdient deze sector toch een royalere behandeling in dit bestemmingsplan.

   Reactie: Voor wat betreft de opmerking met betrekking tot de mogelijkheid voor intensieve veehouderijbedrijven om buiten het bouwvlak te bouwen, wordt verwezen naar de beantwoording van de eerste reactie van LTO. Uitbreiding is nu in zijn algemeenheid gekoppeld aan de toetsing van de natuurlijke waarden. Duidelijk mag wel zijn dat voor uitbreiding van intensieve veehouderijbedrijven de aanwezigheid van natuurlijke waarden in de directe omgeving zwaar wegen en zorgvuldig zullen worden afgewogen. Er is een planMER uitgevoerd, welke niet heeft geleid tot aanpassingen ten aanzien van het aspect intensieve veehouderij.

Bouwhoogte voersilo's

De bouwhoogte van mest- en /of voersilo's mag niet meer bedragen dan 4 meter. Mogelijk dat er hier sprake is van een misverstand over sleufsilo's en voersilo's. Voersilo's voor de opslag van krachtvoer zijn hoger dan 4 meter. LTO Noord pleit ervoor om specifiek de voersilo's te laten vallen onder de categorie die beschreven staat in artikel 3.2, lid c, sub 1.

Reactie: De regels zijn op dit onderdeel aangepast.

Archeologie

Een omgevingsvergunning wordt nodig geacht in geval van het aanleggen van drainage. Dit ten behoeve van het herstel en behoud van archeologische waarden. LTO Noord is van mening dat draineren behoort tot normaal onderhoud. Draineren zou in het algemeen zonder omgevingsvergunning mogelijk moeten zijn en niet alleen als bestaande drainage aan vervanging toe is. De huidige techniek van draineren is meest sleufloos zodat de grond nagenoeg niet beroerd wordt. Behoud van archeologische waarden staan bij draineren niet in verhouding tot administratieve lasten voor het verkrijgen van een omgevingsvergunning.

Reactie: Het principe is dat in gebieden met een lage archeologische verwachtingswaarde het draineren niet vergunningplichtig is. In gebieden met een hoge archeologische verwachtingswaarde daarentegen wel. Omdat in het bestemmingsplan vooralsnog alleen de archeologische gebieden geregeld zijn met een hoge archeologische verwachtingswaarde, blijft de omgevingsvergunning voor het draineren in deze gebieden van kracht.

Mestbewerking

Tot slot nog een opmerking over het onderwerp mest en de omgang daarmee. In de regels wordt gesproken over mestvergisting. Dit begrip dekt niet meer het geheel van activiteiten die momenteel gaande zijn, in praktijk en onderzoek, bij de aanpak van dierlijke mest. Mestvergisting is een activiteit die op boerderijschaal geen grote vlucht meer zal nemen. Aannemelijker is dat een andere vorm van mestbewerking (mestraffinage) een grote opgang gaat maken waarbij de mest een zodanige bewerking ondergaat dat het een nuttige herbestemming krijgt. LTO Noord stelt daarom voor de term mestbewerking te gebruiken in plaats van mestvergisting.

Reactie: Het plan is op dit onderdeel aangepast.

Conclusie:

De overlegreactie leidt op onderdelen tot aanpassing van het bestemmingsplan.

7. RECRON (4 augustus 2011)

(Samenvatting) inhoud:
In het plan wordt in paragraaf 2.3 uitgebreid stilgestaan bij de landbouw en haar sociaaleconomische functie in relatie met de werkgelegenheid. Als gekeken wordt naar de paragraaf van de recreatie valt op dat hier niets over wordt gemeld, terwijl het de gemeente toch bekend moet zijn dat de economische component van recreatie groeit; in 2009 zorgde de sector voor maar liefst 7% van alle werkgelegenheid in de gemeente. De landbouw nam in 2009 10% voor haar rekening maar dit deel neemt wel elk jaar af. RECRON zou het derhalve passend vinden dat ook het economisch belang van de recreatiesector expliciet in het bestemmingsplan genoemd zou worden.

> **Reactie:** Het economisch belang van recreatie en toerisme is in de toelichting onderstreept. Overigens willen we erop wijzen dat dit belang tot uitdrukking komt in de beleidsnota Recreatie en toerisme: kansen benutten. De gemeente staat daarin met nadruk stil bij de ontwikkeling van recreatie en toerisme en biedt volop kansen die mogelijkheden te benutten. Het bestemmingsplan vormt in feite de vertaling van die nota.

Voorts wordt op bladzijde 49 aangegeven: "In het verlengde van het provinciaal beleid en in overeenstemming met de gemeentelijke kadernotitie Vrijkomende agrarische bebouwing wordt ruimte geboden aan de volgende nevenactiviteiten bij agrarische bedrijven":
- paardenhouderij;
- niet-agrarische bedrijvigheid (milieucategorie 1, 2 en 3.1 in beperkte mate);
- Bêd en Brochje;
- recreatieappartementen (inpandig);
- boerderijwinkel ten behoeve van verkoop streekproducten e.d.;
- lichte horeca-activiteiten als theeschenkerij;
- kleinschalig kamperen;
- maatschappelijke/recreatieve activiteiten.

RECRON wil hierbij opmerken dat zij het onbeperkt mogelijk maken van kleinschalig kamperen, bêd & brochje, en recreatieappartementen niet omarmt. In de praktijk blijkt dat er al een overaanbod is van diverse soorten verblijfsaccommodaties. Juist in een situatie waarbij de vraag van recreanten verandert en die maatwerk vereist, zou de gemeente hierin ook kritisch mogen zijn. Immers, leegstand en verpaupering van dit soort accommodaties is geen landschappelijke aanwinst. Door een bundeling van recreatieactiviteiten (en eenheden) bij al bestaande recreatieve activiteiten wordt het toeristisch product sterker en kunnen centrale voorzieningen - die nu eenmaal een bepaalde hoeveelheid eenheden nodig hebben - rendabel zijn.

> **Reactie:** Kleinschalige recreatie in de vorm van minicampings, bed en brochje, boerderij-appartementen, en dergelijke, is niet weg te denken uit de gemeente Opsterland. Onze gemeente heeft een sterk recreatief profiel. Deze vorm van recreatie beantwoordt aan een toenemende vraag. De gemeente staat open voor een ontwikkeling daarin maar is wel kritisch van de toelaatbaarheid van individuele bedrijven. Aanvragen worden van geval tot geval beoordeeld op bijvoorbeeld de ruimtelijk-landschappelijke gevolgen en op aspecten van recreatieve kwaliteit.

Voorts valt op dat er een maximale oppervlaktemaat voor recreatiebungalows wordt voorgesteld van 75 m². RECRON zou graag zien dat deze maximale maat naar minimaal 100 m² gaat. Immers, de gast van tegenwoordig wil meer luxe en comfort; dit betekent in de praktijk meer ruimte.

> **Reactie:** De gehanteerde maat vloeit voort uit algemeen beleid. In dit opzicht moeten recreatiewoningen zich blijven onderscheiden van woningen die permanent worden bewoond. Daarom kiest de gemeente voor handhaving van de opgenomen maat.

Ook door de vergrijzende bevolking en door toename van diverse vormen van zorgtoerisme is meer ruimte onontbeerlijk. Door deze ruimte minder eng te beperken, behoudt de ondernemer zijn ruimte om afhankelijk van de marktvraag te investeren.

> **Reactie:** Het bestemmingsplan biedt ruime mogelijkheden voor zorgtoerisme. Dit komt in de toelichting van het bestemmingsplan (hoofdstuk 4).

Tot slot wil RECRON aangeven dat zij de reactie van Nieuw Allardsoog op het ontwerp-bestemmingsplan ondersteunt. RECRON wil in dit kader tevens benadrukken dat de grootte van het bouwvlak van eminent belang is. De bedrijfseconomische mogelijkheden zijn hier nauw aan gelieerd. Voorts is met name bij uitbreiding van het bedrijf een tweede bedrijfswoning wenselijk.
Voor kampeer- en bungalowbedrijven gelden landelijk de volgende criteria:

- Oppervlakte kleiner dan 10 ha: 1 bedrijfswoning met een vrijstellingsmogelijkheid voor een 2e bedrijfswoning;
- Oppervlakte tussen 10-20 ha: 2 bedrijfswoningen met een vrijstellingsmogelijkheid voor een 3e bedrijfswoning;
- Oppervlakte van 20 ha of meer: 3 bedrijfswoningen en een vrijstellingsmogelijkheid voor een 4e bedrijfswoning.

De ontwikkelingen in de afgelopen 10 tot 15 jaar geven te zien dat de verblijfsrecreatie in Nederland in hoge mate geïntensiveerd is. De verblijfsrecreant is mobieler, veeleisender, maar ook (veel) jaarrond actiever. Gasten moeten intensiever "bezig" gehouden worden en/of vragen om een meer intensieve dienstverlening. Maar ook onderhoud en schoonmaak leggen een relatief zware druk op het goed functioneren van het recreatiebedrijf. Bovendien is met het oog op de veiligheid meer en continu toezicht nodig, ook gedurende de nacht.
Kortom, er is een duidelijke tendens zichtbaar naar meer personeel op recreatiebedrijven. Voor de werkgelegenheid is dit een positieve ontwikkeling, maar het legt ook een claim op het functioneren van het recreatiebedrijf inzake personeelszorg en huisvesting. Derhalve is er vraag naar meer bedrijfswoningen.

Reactie: In dit verband willen we verwijzen naar onze reactie op de inspraakbrief van Nieuw Allardsoog zelf. In die reactie leggen we uit waar en waarom grenzen zijn getrokken in de ontwikkelingsmogelijkheden van Nieuw Allardsoog.

Conclusie:
De overlegreactie leidt op onderdelen tot aanpassing van het bestemmingsplan.

8. Plaatselijk Belang Beetsterzwaag – Olterterp (21 augustus 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Plaatselijk Belang Beetsterzwaag-Olterterp heeft bij het Voorontwerp Bestemmingsplan Buitengebied weinig opmerkingen, maar betreurt het dat in de plannen op geen enkele wijze is voorzien in de mogelijkheid recreatieve parkeervoorzieningen nabij Beetsterzwaag en Olterterp te treffen.
De Bosgroep heeft in haar nota "Groene Parels aan een Blauw Snoer" hier enige jaren geleden een aanzet toe gegeven voor het gebied rond Beetsterzwaag. Het was dan ook niet meer dan logisch geweest als de gemeente bij het samenstellen van het nieuwe Bestemmingsplan op de idee-vorming in deze nota had ingespeeld.
PB B-O betreurt dit temeer omdat ook de huidige voorzieningen langs de Poostweg, zoals de parkeermogelijkheid aan weerszijden van deze weg nabij de aansluiting van het Hemrikkerpad en het parkeerterrein verder naar het oosten, geheel uit de plannen lijken te zijn verdwenen.

Reactie: De gemeente is het in algemene zin eens met de opvattingen van Plaatselijk Belang. We hadden gehoopt dat de plannen voor herschikking van de parkeergelegenheid rond de bossen van Beetsterzwaag verder zouden zijn. Er zitten nogal wat haken en ogen aan, ook in financiële zin. Overigens merken we op dat de flexibiliteitsbepalingen in de bestemming bos bijvoorbeeld de mogelijkheid openen om parkeergelegenheid te realiseren (verharding).

Conclusie:
De overlegreactie leidt niet tot aanpassing van het bestemmingsplan.

9. Plaatselijk Belang Tijnje (5 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Commentaar van Plaatselijk Belang Tijnje op het Voorontwerp Bestemmingsplan BUITENGEBIED 2011 Opsterland in de inspraak en overlegfase.

1. Het voorontwerp is een flexibel bestemmingsplan, dit is bereikt door de bestemmingen flink globaal te houden.

Bij de nadere specificatie van het gebruik dat particulieren hier in willen vullen krijgt het ambtelijk en bestuurlijk apparaat noodzakelijkerwijze veel invloed. Dit geeft onzekerheid aan de kant van de particulier.

Reactie: Dit is niet juist. Alle afwegingen die worden gedaan zijn controleerbaar voor de betrokkenen, maar ook voor mensen die de gevolgen van een ruimtelijk-functionele activiteit ondervinden. Met het plan wordt inhoudelijke en procedurele zekerheid gegeven.

2. In de digitale versie ontbreken de aanduidingen in de bestemmingen waarmee de bestemming reeds eerder bij bestuurlijk besluit is gespecificeerd. Overigens ontbreekt in de digitale versie ook de letteraanduiding van de bestemming.

   Reactie: De opzet van het bestemmingsplan voldoet aan de verplichte landelijke standaard, zoals die is opgenomen in de Standaard Vergelijkbare Bestemmingsplannen (SVBP). Daar kan niet van worden afgeweken. In de analoge versie is een letteraanduiding opgenomen.

3. In het voorontwerp krijgen naar ons bevinden de ondernemingen en bedrijven geen onnodige beperkingen opgelegd. Op recreatief vlak pleiten wij voor meer ruimte en mogelijkheden, zeker nu de ontwikkeling van de Ripergebiedsvisie is stilgelegd.

   Reactie: In het bestemmingsplan zit op het terrein van recreatie en toerisme volop ruimte. Mocht er gebiedspecifiek, bijvoorbeeld als gevolg van de Ripervisie meer ruimte nodig zijn voor de ontwikkeling van recreatie en toerisme dan wordt het bestemmingsplan daarop aangepast.

4. Het bestemmingsplan Buitengebied wil ruimte bieden aan ontwikkelingsmogelijkheden en zo weinig mogelijk belemmeringen opleggen aan gewenste ontwikkelingen. Dit resulteert nu nog in een passief beleid. De gemeentelijke wens om de vormgeving van de bebouwing sober en ingetogen te houden, en beeldbepalende en cultuurhistorische kwaliteiten te behouden worden niet in een actief beleid neergezet. Naast de lijst met karakteristieke boerderijen zijn er nog heel wat gebouwen die in ieder geval qua hoofdvorm karakteristiek zijn en vaak ook in de verdere vormgeving en materiaalgebruik.
   a. Wij geven u in overweging om voor het bekostigen van het behoud van karakteristieke bebouwing in het buitengebied beperkt ruimte te geven voor enige extra woningen in de bestaande gebouwen om daarmee kostendragers te creëren voor de financiering van de instandhouding van de cultuurhistorische panden.
   b. De gemeente hecht terecht aan deze instandhouding, maar zal het wel handen en voeten moeten geven.

   Reactie: Dit aspect is nader bekeken. Uitgangspunt is dat de bebouwing die als beelddrager van het landschap fungeert een zekere bescherming krijgt (regeling oorspronkelijke boerderijpanden). Om dit te compenseren zijn de gebruiksmogelijkheden in het algemeen ruimer dan bij niet-beelddragers. De beoordeling van een beelddrager is in zekere zin subjectief. Daarin verwachten we ook reacties van burgers, bedrijven en instellingen uit Opsterland. In feite volgt de gemeente de lijn die in de reactie is weergegeven. De beelddragers hebben als steuntje in de rug extra ruimtelijk-functionele mogelijkheden gekregen.

Conclusie:
De overlegreactie leidt op onderdelen tot aanpassing van het bestemmingsplan.

10. Gemeente Boarnsterhim (14 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Wij hebben met belangstelling kennis genomen van het voorontwerp bestemmingsplan Buitengebied van uw gemeente. Het plan ziet er goed uit. Het voorliggende bestemmingsplan raakt geen belangen van Boarnsterhim. Wij hebben naar aanleiding van dit bestemmingsplan dan ook geen opmerkingen.

11. Gemeente Smallingerland (7 september 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Met interesse hebben wij kennis genomen van het voorontwerp bestemmingsplan Buitengebied van de gemeente Opsterland. Het plan geeft ons geen aanleiding tot het maken van aanmerkingen. Wij wensen u succes met het verloop van de wettelijke procedure.

Smallingerland is op dit moment zelf bezig met de voorbereiding van de actualisatie van haar bestemmingsplan Buitengebied. De Nota van uitgangspunten heeft onlangs voor inspraak ter inzage gelegen.

12. Gemeente Leek (9 augustus 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Wij hebben het voorontwerpbestemmingsplan Buitengebied 2011 van uw gemeente ontvangen en kennisgenomen van de inhoud van het plan. Het voorontwerpbestemmingsplan geeft ons geen aanleiding tot het maken van opmerkingen.

13. Provincie Drenthe (7 juli 2011)

(Samenvatting) inhoud:
Provinciaal belang
Op basis van de Omgevingsvisie Drenthe (vastgesteld door Provinciale Staten op 2 juni 2010) is gebleken dat er geen provinciaal belang in het plan is opgenomen. Indien het plan overeenkomstig dit voorontwerp in procedure wordt gebracht, mag u er vanuit gaan dat Gedeputeerde Staten geen reden zal zien om vanuit provinciaal belang in te grijpen in de verdere procedure.
Hiermee is, voor wat betreft de provinciale diensten, voldaan aan het vooroverleg als bedoeld in het Besluit ruimtelijke ordening.

===